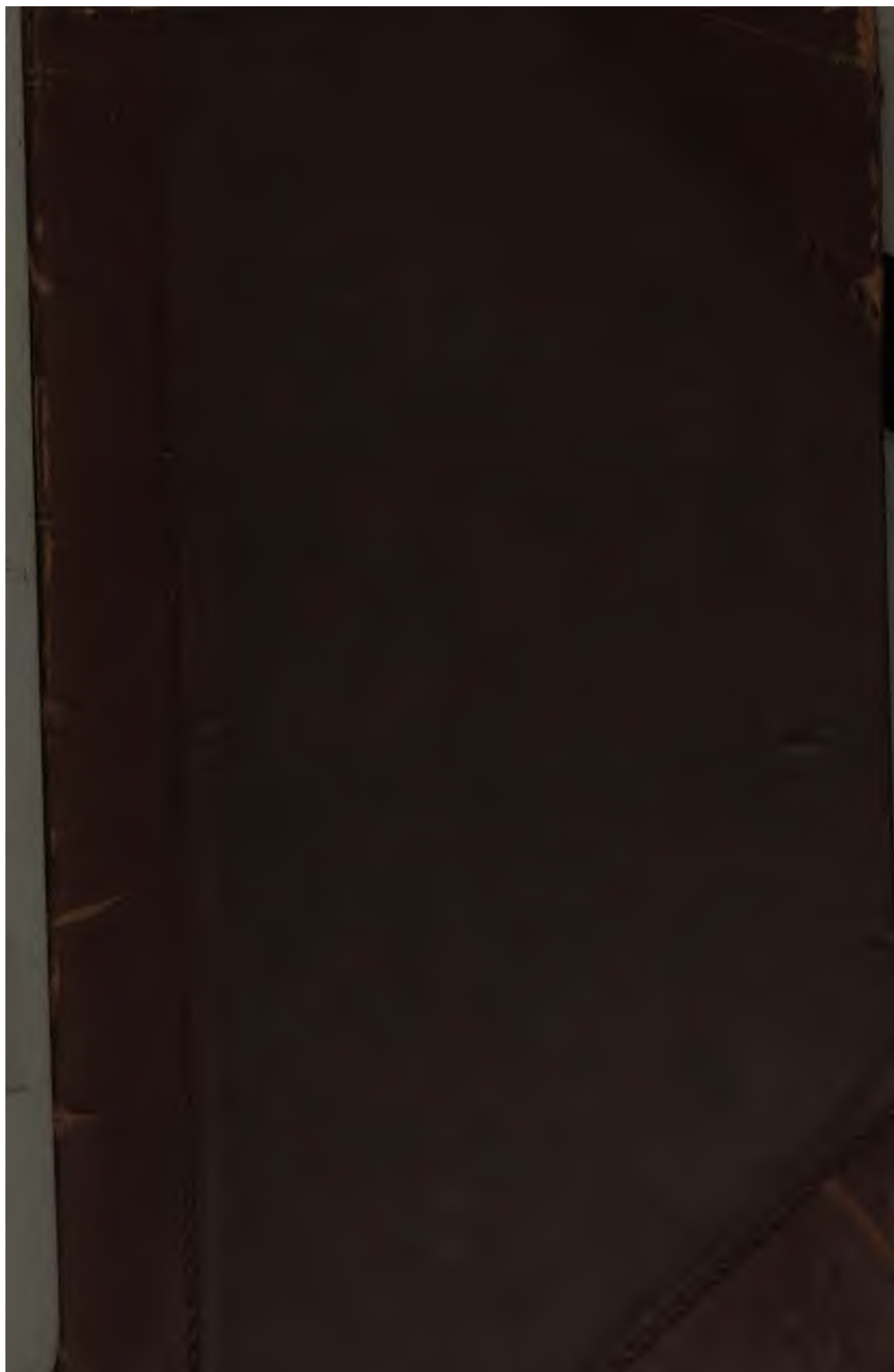

HET

EMSIGER LANDREGT.

HET
EMSIGER LANDREGT,
VAN HET JAAR
1312.

NAAR EEN OORSPRONKELIJK *OUD-FRIESCH* PERKAMENTEN HANDSCHRIFT UITGEGEVEN, EN MET EENE NEDERDUITSCHE VERTALING EN OPHELDERENDE AANTEEKENINGEN VOORZIEN,

DOOR

Mr. MONTANUS HETTEMA,

LID VAN DE RIDDERSCHAP VAN FRIESLAND, EN ADVOKAAT BIJ DE REGTBANK TE LEEUWARDEN.

Te Leeuwarden,
BIJ L. SCHIERBEEK.
1830.

« Allervigtigst er det frisiske dog for Nederlaenderne; da « det forholder sig til Hollandsk naesten som Islandsk til « Dansk, Angelsaksisk til Engelsk, og Latin til Italiaensk. « Det er derfor at undre at Hollaenderne ikke have gjort « mere for deres gamle Folkesprog, der fordum strakte sig « fra Rinen til Veseren; og synes at vaere et af de oprinde- « ligste i det mindste laengst vedligeholdte oldgermaniske « Tungemaal."

R. RASK, *Frisisk Sproglaere, fortale Side*, 2.

« Allerbelangrijkst is evenwel het Friesch voor de Ne- « derlanders; daar dit tot het Hollandsch staat, bijna gelijk « het Yslandsch tot het Deensch, het Angelsaksisch tot het « Engelsch, en het Latijn tot het Italiaansch. Het is daar- « om te verwonderen, dat de Hollanders zich niet meer met « hunne oude volkstaal hebben bezig gehouden, welke zich « eertijds van den Rijn tot de Wezer uitstrekte; en een « van de oorspronkelijkste, ten minste de zich het langst « gelijk geblevene, oud Germaansche spraak, schijnt te zijn « geweest."

R. RASK, *Friesche Spraakleer, voorrede, pag.* 2.

DEN

UIT ALOUDEN FRIESCHEN STAMME GESPROTEN

Jonkheer

IDZERT ÆBINGA VAN HUMALDA,

STAATSRAAD IN BUITENGEWONE DIENST, VOORZITTER VAN DE RIDDERSCHAP VAN FRIESLAND, KOMMANDEUR VAN DE ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, CURATOR VAN HET ATHENEUM TE FRANEKER, ENZ.

DEN KENNER, BEOEFENAAR EN VOORSTANDER DER OUDE FRIESCHE TAAL; DEN HULP EN STEUN DERGENEN, DIE ZICH AAN DE WETENSCHAPPEN TOEWIJDEN,

TEN BLIJKE VAN EERBIED EN HOOGACHTING OPGEDRAGEN,

DOOR

DEN *SCHRIJVER.*

VOORBERIGT.

Onder de, in de oude Friesche taal, bestaande Handschriften, waarvan de elf eerste deelen der Oude Friesche Wetten, *door de Heeren* WIERDSMA *en* BRANTSMA *met eene Hollandsche vertaling en aanmerkingen in het licht zijn verschenen; het* Asegabuch, *en de* Willküren der Brockmänner, *met eene Hoogduitsche vertaling en aanmerkingen, door den Heer* WIARDA *te* Aurich; *en het* Hunsingoër Landregt, *zonder vertaling en vol fouten, door den Heer* HALSEMA *in de* Verhandelingen van het Gron. Gen.: pro excolendo jure patrio *is uitgegeven, behoort dit Handschift, wat de taal en oudheid betreft, als een der oudste beschouwd te worden.*

Dit Handschrift mij, te gelijk met den Codex Emmius *en* Codex Hunsingo, *beide het* Hunsingoër Landregt *bevattende (waarvan het eerste door den Heer* HALSEMA *en het laatste door den Heer* VON WICHT, *bij wijze van uittreksel, schijnt gebruikt geweest te zijn), door de Heeren en Mrs. P. en J. D.* WIERDSMA *alhier, ten gebruike afgestaan, is, wat den inhoud betreft, aanmerkelijk ouder,*

dan

dan van het jaar 1425, tot welken tijd VON WICHT *het schrijven van hetzelve brengt. Behalve* de twaalf Emsiger Doemen, *volgens* WIARDA (*As. voorb.* §. *4*), *in den jare 1312 aangenomen en goedgekeurd, doch volgens* BENINGA, Kronijk van Oostfriesland (*L. 1.* § *40*) *slechts* aversehen, herzien, *bevat hetzelve eene verzameling van de alleroudste wetten van ons vaderland, welke reeds lang vóór dit jaar van kracht waren.*

Het is in drie afdeelingen verdeeld; de eerste, welke de oudste schijnt te zijn, handelt over boeten en breuken; *de tweede bevat* de twaalf Emsiger Doemen, *welke men bij* VON WICHT, Oostfriesch Landregt, *p. 646 - 668, met eene Hoogduitsche vertaling aantreft; en de derde:* de Algemeene Doemen, *handelende over burgerlijke zaken, als: leen, koop en verkoop, huur, minderjarig goed, uitboedeling der kinderen, voogdijschap der vrouwen, niäar koop, erfenis, grensscheidingen, van wegen en dijken, van onechte kinderen, enz. Wanneer deze laatste kracht van wet gekregen hebben is onzeker, en de minder naauwkeurige spelling derzelve, leidt ons hier op een dwaalspoor.*

Het is dezelfde Codex, *die* VON WICHT, *in zijne voorrede van het O. F. L. pag. 165, naauwkeurig beschrijft, en welke met zijne aanhalingen, van bladzijde tot bladzijde, overeenstemt. De Heer* WIARDA, *welke dezen uit* VON WICHT *heeft leeren kennen, zegt ons, dat er nog twee anderen bestaan,*

in

in wier bezit hij (*1805*) *was* (*zie zijn* As. § 42 der voorrede). *Wie* hiervan *thans bezitter is, is mij onbewust.*

WIARDA was een man, onvermoeid werkzaam in het opsporen der oude Friesche Handschriften, een grondig kenner van al wat hiertoe eenige betrekking had, die zich, door het uitgeven van zijn Altfriesisches Wörterbuch (1786), *zijn* Asegabuch (1805), *en zijne* Willküren der Brockmänner (1820), *bij de beminnaren en beoefenaren der oude Friesche taal zeer verdienstelijk heeft gemaakt: alhoewel zijn Woordenboek, wegens deszelfs menigvuldige fouten, met voorzigtigheid moet gebruikt worden; waarop dan ook de geleerde schrijver zelve, in zijne later uitgegeven stukken, ons opmerkzaam maakt, zeggende, dat hij van hetzelve wel eens is afgegaan* (*As. voorrede* § 7). *Het was zijn eerste, en het is tot nog toe het eenigste, dat hij van dien aard uitgaf; eene langdurige studie heeft hem deszelfs gebreken doen inzien, waarvan hij veel in zijne latere werken heeft verbeterd.*

De Heer WIARDA *houdt een zijner* Codices *voor veel ouder dan deze, zijnde dezelve, volgens zijne opgave, ook vollediger; zij bevat: 1. Zeventien Keuren en vierentwintig Landregten, die grootendeels met den tekst van het* Hunsingoër Landregt *overeenkomen; 2. Eenige gemengde bepalingen, welke men insgelijks, gedeeltelijk, in genoemd Land-*

Landregt vindt; 3. Het oude, en zoo het schijnt algemeen, Crimineel Regt, hetwelk zeer veel overeenkomst met de boeten en breuken van het Asegabuch *heeft, en tot hieraan toe de algemeene Friesche Wetten, met het gewone slot* explicit, *waaronder met rooden inkt, door eene jongere hand, is geschreven:* Hi enden de kesten unn hyr volghet na dat Landriucht unn willkeren. *Hierop volgen dan: 4. De bijzondere Emsiger boeten en breuken, - dezelfde, welke de eerste afdeeling van dezen* Codex *uitmaken; - 5. Uittreksels uit oudere Friesche Wetten, en daaronder de, bij* Upstalsboom *aangenomene Overkeuren. De andere* Codex *is na het jaar 1448 geschreven, dewijl daarin het* Groninger Landregt *van dat jaar voorkomt. Hoewel deze de jongste is, is dezelve evenwel in de zuivere Friesche taal geschreven; hij bevat: 1. Een wijdloopig Formulier van eenen* Fiáeed*; 2. De bijzondere* Emsiger boeten en breuken; *3. De Twaalf* Emsiger Doemen; *4. Het vergelijk met den* Bisschop van Munster *in 1726 getroffen, en wel in de Oude Friesche taal; 5. De Algemeene* Emsiger Doemen *of penningboekschuld; 6. De Twaalf* Emsiger Doemen *in de Latijnsche taal, doch later er bijgevoegd.*

Ook mijn vriend Professor R. RASK *te* Kopenhagen *maakt ons, in zijne* Frisisk Sproglære (1825), Fortale, side 18, *met nog eenen anderen bekend, welke in de boekerij van de Hoogeschool te* Helmstad *moet berustende zijn. Hiervan heeft E.*

SPAN-

SPANGENBERG, *in zijne* Beiträge zur kunde der Teutschen Altherthumer und Rechtsquellen (Hanover 1824), *een gedeelte overgenomen, waarin, volgens Prof.* RASK, *vele gebreken zijn ingeslopen.*

Behalven dezen Codex *bestaan er dus nog drie anderen: het ware te wenschen, dat deze alle, door een' kundigen hand nagezien en, met varianten, uitgegeven werden, waardoor men alsdan een veel vollediger werk zoude kunnen daarstellen.*

Dit oud Emsiger Landregt *heeft tot grondslag van het* Oostfriesch Landregt *gediend, en het is ook daarom, dat* VON WICHT *hetzelve zoo dikwijls aanhaalt. Onder de vele gelijkluidende plaatsen zal ik er twee aanwijzen: in het tweede boek, Hoofdstuk 252, vindt men grootendeels de Algemeene Doemen, en in het derde boek vindt men de Twaalf Doemen (V. W. 556, 645).*

Dit wetboek had kracht in het Emesgonia inferiore stricte sic dicta, *of, in het* Oostfriesche Eemsland, *waarin de Abt* EMO, *de* Uttumers *en* Groothuusers, *verders de ingezetenen, die aan de oostzijde der beneden* Eems *woonden, en zich vroeger van* Moormerland, *door een gedeelte van het* Emder *en* Grietmer-ambt, *tot aan de Noordzee uitstrekten (zie* MENSO ALTING, *2e deel van zijn* Notitia Inferioris Germaniæ).

Het zal den Lezer misschien niet onverschillig zijn te weten, in welke handen dit Handschrift geweest en nog is, waarom ik dit hier kortelijk wil opgeven.

ven. *De* vroegste *bekende bezitter was* ERNST FREDERICH, *of* ERNST FREDERICH VON WICHT, *die in het laatst der 16e eeuw geleefd heeft; deze was de broeder van den bet-overgrootvader (abavus) van* MATTHIAS VON WICHT (*zie zijne voorrede voor het O. F. L. p. 127, noot b*). *De* tweede *deszelfs erfgenamen, de familie* KETTLER, (*zie* Willküren der Brockmänner *p. XVI*) *van welke het in handen van den* derden *bezitter* M. VON WICHT *is overgegaan, die, in het jaar 1746, zijn* Oostfriesch Landregt *heeft uitgegeven, waarbij hij dezen* Codex *gebruikt heeft. De* vierde *was de Heer en Mr. H. A.* WERUMEUS, *Lid der Gezworene Gemeente van* Groningen, *die het waarschijnlijk op de verkooping der boekerij van den Heer* VON WICHT *gekocht heeft. Zie de voorrede van het* Vetus Jus Frisicum, *door Prof.* DE RHOER, *in de* Verh. v. h. Gron. Gen. *3e dl. p. IV, alwaar van het, thans onder mij berustend, Handschrift van het* Hunsingoër Landregt *gesproken wordt, en die waarschijnlijk dit zal hebben gehad, daar de* vijfde *bezitter de Heer* DIEDERICH FREDERICH VAN HALSEMA, *hetzelve in 1778 nog niet bezat; en het op de verkooping van diens boeken, in 1784, te gelijk met den* Hunsingoër Codex, *door den* zesden *bezitter den Heer en Mr. P.* WIERDSMA *is gekocht. Het is aan deze zelfde Heer* WIERDSMA *en aan den Heer en Mr. P.* BRANTSMA, *dat wij de uitgave der* Oude Friesche Wetten *vertaald en met onschat-*

schatbare aanteekeningen verrijkt, te danken hebben: beide waren mannen doorkneed in de kennis der oude Friesche taal, te wier aanzien hunne verdiensten wel bekend, doch nimmer genoeg geprezen zijn; die, onder alle Friezen van vroegeren en lateren tijd de eenigsten kunnen genoemd worden, welke in de beoefening dier taal geene slaafsche navolgers, maar naauwgezette onderzoekers en juiste beoordeelaars waren; daar wij aan hunnen onvermoeiden ijver, doordringend verstand en grondige kennis der Friesche taal het bezit dezer Oude Wetten verschuldigd zijn. Het is dan ook door de zevende *en nog tegenwoordige bezitters deszelfs zonen, de Heeren en Mrs. P.* *Wierdsma*, Procureur Crimineel van Friesland, *en J. D. Wierdsma*, Wethouder der Stad Leeuwarden, *dat ik tot de uitgave van dit Handschrift ben in staat gesteld, en het is mij eenen aangenamen pligt, deze Heeren hier openlijk mijnen dank te betuigen, voor het in mij gestelde vertrouwen, en voor de groote dienst mij en der Friesche Letterkunde hierdoor bewezen; terwijl ik niet twijfel of alle hoogschatters en beoefenaren onzer voorouderlijke taal, zullen hun voor deze hunne medewerking, ter opluistering derzelve, ten hoogsten dank weten.*

Daar deze Taal, wat het lezen betreft, niet gemakkelijk is, uithoofde dezelve als schrijftaal sedert lang niet is gebruikt, zoo heb ik, ten ge-

mak-

makke van den Lezer, boven die klinkers teekens gezet, wier klank van den hoofdtoon des klinkers afwijkt, ten einde hen hierdoor in staat te stellen, mijne Beknopte Handleiding om de Oude Friesche Taal te leeren lezen (*Leeuw. 1830*), *met meerder nut te gebruiken, en zich alzoo met de uitspraak bekend te maken. - Ook heb ik die hoofdletters in den tekst behouden, waarvoor men tegenwoordig de kleine letter gebruikt.*

Niet zelden zal men, in dit werk, den tekst zoo letterlijk vertaald vinden, dat de stijl der vertaling zelve, daardoor stootend zal geacht worden. Ik heb mij daaraan niet gestoord, omdat ik meende hierdoor de eigenaardigheden der oude taal te beter doen kennen, en de wijze van zamenstelling der volzinnen, welke eenigzins van de tegenwoordige Nederduitsche verschilt, kennelijker te maken; ook zal hierdoor de manier, van zich in deze taal uitdrukken, -- want iedere taal toch heeft hare eigene, of ten minste in deze iets haar alleen eigen -- beter bespeurd worden.

Ik moet hier nog bijvoegen, dat toen ik de vertaling van dit Handschrift afgewerkt en dezelve den Heeren WIERDSMA *ter lezing had gegeven, ik, bij de terugzending, tevens eene vertaling van dit Landregt door wijlen hunnen vader, den Heer* P. WIERDSMA, *in April 1793 afgewerkt, ontving. Bij de vergelijking van dezelve met de mijne, was het mij zeer aangenaam te ontdekken, dat wij*

zeer

zeer weinig verschilden, en ik besloot dus om het verschil, dat er tusschen ons beiden nog bestond, voor zoo verre ik mij met mijnen voorganger niet konde vereenigen, onder aan elke bladzijde op te geven; hierdoor heeft men als het ware deze vertaling zelve daarbij, en men zal dus zelf kunnen oordeelen, wie onzer gelijk heeft. – Aanmerkingen waren bij deze vertaling niet, ik meen evenwel uit sommige onderstreepte woorden te moeten opmaken, dat deze afzonderlijk opgemaakt, en waarschijnlijk nog onder de nagelaten geschriften van den Vertaler berustende zijn.

Ik heb bij dit stuk eenige weinige aanmerkingen gevoegd, welke ik meende tot opheldering van hetzelve noodig te zijn, en welke ik hoop dat door de beminnaren der taal genoegzaam zullen geacht worden, daar ik geloof de meestmoeijelijke plaatsen opgehelderd te hebben. En daar ik somtijds van anderen verschil, heb ik ook hunne gevoelens of aangestipt, of naar die plaatsen verwezen, waar men deze verschillende gevoelens kan vinden, om alzoo den lezer zelve te laten oordeelen, in hoe verre mijne stelling eenigen grond heeft. Zoo iemand in dit werkje het een of ander, dat hem duister ware, mogt ontmoeten, kan ik hem gerustelijk naar de O. F. W.; *VON WICHT, O. F. L.; WIARDA, in zijne drie hier voorgenoemde werken, en naar de* Verhandelingen van het Genootschap te Groningen: pro excolendo jure patrio *verwijzen; ook*

ook heb ik hoofdzakelijk uit die werken geput, en uit het lezen van dezelve zeer veel nuts getrokken.

Ik heb het niet onbelangrijk geacht, en geoordeeld mijne lezers genoegen te zullen geven, door hier eene gelijkenis van het Handschrift, hetgeen ik gebruikt heb, in steendruk bij te voegen; wij hebben het te danken aan den welmeenenden ijver van den Boekhandelaar L. SCHIERBEEK, *op wiens persen dit werk en deze steendruk vervaardigd is.*

Tot gemak van den Lezer heb ik achteraan een Alphabetisch Register der woorden, in de aanmerkingen voorkomende, geplaatst.

De afkortingen in dit werkje voorkomende zijn de volgende:

- A. *Altfriesisches Wörterbuch*, van WIARDA. 1786.
- As. *Asegabuch*, van denzelfden. 1805.
- B. *Willküren der Brockmänner*, van denzelfden. 1820.
- H. HALSEMA, *Hunsingoër Landregt*, en *Regeringsvorm der Ommelanden*, in de *Verhandelingen van het Groninger Genootschap: pro Excolendo Jure Patrio*, 2 deel, 1778.
- KIL. KILIANI *Dictionarium Teutonico latinum*, in 4to, van VAN HASSELT.
- M. L. MEIJERS *Woordenschat*, 8vo. 1805.
- O. *Oude Friesche Wetten*, door de Heeren WIERDSMA en BRANTSMA. 1782.
- v. W. VON WICHT, *Ostfriesische Land-Recht*, 4to. 1746.

De overige afkortingen zal men ligt kunnen ontcijferen.

LEEUWARDEN M. H.
Sept. 1830.

Hwersar en mon heth anne
thianst anda in dwa tha
ene ſcalkhed ieff tha othere anda
thi herr hine efther unhalt dey
anda nacht ſa is thi husheer i
ſceldich to ielden breuma anda
bota ſa fir thet hit bi ſin wi
then ſchen ſe

Hwersar en mon heth wun
nē anne thianst anda ſin
diar hine heue bich ieftha claith
ieftha horn mith tha ſtat ſa is
thi husheere hun ſcheldich ſon i
tha bed to hilpen anda thet eſſe
lan and nawt ma ar ſcelma
hun tha tid nawt off kirthether
hi da huule wr ſumath

Hwersar is en wapn pach

(Zie bladz. 76. §. XLIII, XLIV & XLV. Em. L.R.)

Lith. v L. Schierbeek

ÆNIGMA FRISICUM.

Jck heerde eyn Ochse muden,
Uhr fyff vnd tritich tuden,
Vnd vhr din salte see,
Vnd noch with mha deth rede.

Tutius est habuisse parum sine fraude doloque
Plurima, quam nulla Jure tenere bona.

ERNESTUS FRIDERICH.

Milita bonam militiam, retinens fidem et saluam conscientiam.

Huth dich für sünde vnd schülde,
So hastu Gotds vnd der minschen hülde.

ANTIQUUM IUS FRISICUM.

§ 1. Hérbreud, fiower panningar. Énre frouwe hire houwe strewed, annen scill. Énre frouwe hire houwe ol off stritzen, fiarde halff scill.

§ 2. Hér énne monne offscheren, iestha barned, to tander ande to spotte inna slepe, aluem scill.

§ 3. Énre frouwe hira clinga off ther houwe snithen, aluem scill.

§ 4. Énre frouwe hire stickelbend off kuruen, aluem scill.

§ 5. Hér énne monne offscheren with sin hauwed, saghen scill.

§ 6. Hér énre frouwe offsnithen, aluem scill.

§ 7. Bérdfèng, annen scill. Bérd wrbarned, thré scill. Bérd offscheren, fiower scill. Sinkael, thré scill. Festsleck, fiower panningar. Fótsperne, achta panningar. Stefsleck, achta panningar.

§ 8.

OUD FRIESCH REGT.

§ 1. Haartrekking, vier penningen. Eene vrouw haar huif in wanorde gebragt, een schelling. Eene vrouw haar huif geheel afgestroken, vierdehalf schelling.

§ 2. Haar, eenen man afgeschoren of gebrand, tot schimp en spot, in den slaap, elf schellingen.

§ 3. Eene vrouw hare haak van het hoofdhulsel afgesneden, elf schellingen.

§ 4. Eene vrouw hare gestikte band (1) afgesneden, elf schellingen.

§ 5. Eenen man het haar van zijn hoofd geschoren, zeven schellingen.

§ 6. Eene vrouw het haar afgesneden, elf schellingen.

§ 7. Baardgreep, een schelling. Baard verbrand, drie schellingen. Baard afgeschoren, vier schellingen. Velkaal, drie schellingen. Vuistslag, vier penningen. Voetsperring, acht penningen. Stokslag, acht penningen (2). § 8.

(1) WIERDSMA, Vlechtband. (2) W. Stafslag.

§ 8. Delefal oppa tha erthe, achta panningar. Blódelsa, achta panningar. Rád rond, achta panningar. Blawelsa, achta panningar.

§ 9. Thi kuda, achta panningar. Isern slec, ieftha mit tha balga swerde, thrimine furthere, sa thi steffslec.

§ 10. Metevnd binna cláthem, tuén scill. Metevnd bútha cláthem, anda bútha hér, thré scill. Bronddolich, thrimine furthere. Abel and Insептha, thré scill.

§ 11. Thrira Bunkana bretzen, alrac thira, thré scill. Thrira Bunkana wtgong, alrac thré scillingar. Thré lappa offslain, ieftha snithen, alrac thré scill. Wlite wlemelsa thrimine furthere sá thiu metavnd búta cláthem. Thrira nedlana steke alrac steke thré scill. Huersá thiú vnd is bênsechtich, thré scill.

§ 12. Thi cop thruch stat, ieftha hauwen, én merc, mith-a Letza to winnen. Thi Breinsiama én thrimine liff. Thi gristelsyama, én merc. Thi lithsyama én merc. Thiú halbréd olther hiú sith, én angelsk merc, thet to bewisen mith tha Letza. In ruetza detha, inna tha haude, én merc.

§ 8. Het op den grond nedervallen, acht penningen. Bloedigheid, acht penningen. Rood geronnen, acht penningen. Blaauwheid, acht penningen.

§ 9. De knodslag (1), acht penningen. Een slag met een ijzer, of met het platte van het zwaard (2), een derde meerder dan de stokslag.

§ 10. Maatwonde binnen de kleederen, twee schellingen. Maatwonde buiten de kleederen en buiten het haar, drie schellingen. Brandwonde, een derde meerder. Abel en Inseptha (3), drie schellingen.

§ 11. Het breken der drie beenderen, ieder dezer drie schellingen. Het uitgaan der drie beenderen, ieder drie schellingen. Drie lappen afgeslagen of gesneden, ieder drie schellingen. Aangezigt-schending, een derde meerder dan de maatwonde buiten de kleederen. Drie naaldsteken, ieder steek drie schellingen. Wanneer de wonde aan het been is vastgegroeid (4), drie schellingen.

§ 12. Het hoofd doorgestooten of gehouwen, een mark, met den Heelmeester te winnen. Het hersenwater, een derde lijf. Het knarsbeen-water, een mark. Het lidwater, een mark. Het hersenvlies (5), alwaar het zit: een Engelsche mark, dit met den Heelmeester te bewijzen. Barsten in het hoofd (6), een mark.

§ 13.

(1) W. De verandering. (2) W. Met het zweerd in de schede.
(3) W. Op- en inwaards. (4) W. Op het been gaat.
(5) W. Het hersenvlies daar het uitschiet.
(6) W. Inwaardsche daden.

§ 13. Hersa thi mon wert slain oppa sín hand, thet him thet bloed e ta sogen holem wtrunnen se, sa senda thá twá ára ayder thré scill. Thá twá ágen, olsa stór. Thá nosteren, ayder tuén scill. Thi snabba, olsa stór: thet ol on to ledene mith twám witem, thet hit olla wer se, anda thet hit tha hrediewen olle blódich awed se.

§ 14. Snede off, thet ze gresfallen se, thré scill. Truch-ne cop stát, thet ter én dom bítwiskum se, sa ácht ma ayder vnde to beten, anda thiú mete-vnde, achta panningar.

§ 15. Ief thet liff wert olsa thruch estát, olsa to betene.

§ 16. Ief ther wa oppa sín haud slain werth in sín breincloua en thet him sín blie want wirthe, anda inna alrac monethe lidze dey and nacht, iefthe twá etmelde, anda hi thet muge birede mith sín áfta Prester, sa is thiú bóte én thrimen liff.

§ 17. Thrira léska tofara tha haude, alrack viff scill. Inna tha hondum iefthe fótem, alrack thré scill.

§ 18. There fiff sinne wart alrack sex scillingar; siúne and here ácht ma ontoleden, mith ethe, anda there thrira to vntriuchten.

§ 19. Mósdolch, ther thi cop is indeken, thré scill. Coppes rend, thré scill. Thiú sine wart, thré scill. -- Thiú sine kert, fiff scill. Inna sine stát, twén scill. Haud-dusinge, achten scillengar.

§ 13. Wanneer een man op zijn hoofd wordt geslagen, dat hem het bloed uit de zeven openingen geloopen is, zoo zijn de twee ooren ieder drie schellingen; de twee oogen evenveel; de neusgaten, ieder twee schellingen; de mond alzoo veel: met twee getuigen te bewijzen, dat het alles waar is, en dat het aan de Regters alles bloedig vertoond is.

§ 14. Afsnijdingen, dat zij op den grond gevallen zijn, drie schellingen. Door het hoofd gestooten, dat er eene dam tusschen is, dan moet men iedere wonde boeten, en de maatwonde, acht penningen.

§ 15. Indien het ligchaam alzoo doorgestooten wordt, desgelijks te boeten.

§ 16. Zoo iemand op zijn hoofd geslagen wordt in zijn hersenpan, dat hij zijn kleur verlieze, en hij eenige maanden, dag en nacht, of twee etmaal legge, en dit met zijn wettigen priester kan bewijzen, zoo is de boete een derde lijf.

§ 17. De drie rimpels voor het hoofd, ieder vijf schellingen. In de handen of voeten, ieder drie schellingen.

§ 18. De vijf zinnen gehinderd, ieder zes schellingen. Het gezigt en het gehoor moet men met ede bewijzen, en de drie [andere] ontzweren.

§ 19. Gekneusde wonde, dat het hoofd ingedeukt is, drie schellingen. Het hoofd gescheurd, drie schellingen. De zenuw gekwetst, drie schellingen. De zenuw gekurven, vijf schellingen. In de zenuw gestooten, twee schellingen. Hoofdduizeling, acht schellingen.

§ 20.

§ 20. Thá árá offhauwen ieftha snithen, én thrimene liff. Én áre thruchstat, thi thruchgong, twén scill. anda bi ayder side én metevnd.

§ 21. Én mon sin aer wtspliten, sogen scill. Is hit énre frouwe dėn aluem scill.

§ 22. Ieff hir én mon daff vrde fon there haudvnde, én halff liff. Mey hi huete here, én thrimene liff. Ieff thet én áre daff vrde fon there haudvnde, sa schelma thet other inna pli and plicht nima (1), iér anda dey. Anda thet áre slain, thet tet bloed ther wtrunnen se, ayder ár thré scill.

§ 23. Én áge stárblind, anda nawt biletzen, ieftha onstonden, anda olle blind, én thrimene liff. Thet áge biletzen, iefta colk egenzen, ieftha wtbretzen, én half liff. Thet Blódige áge, thré scill. Thet hi den taer nawt bihalda na mey, anda thet hlid se hél, thré scill. Is hir huete fon tha áchhlide snithen, XI scill. Thet hlid to bretzen, thet hit sinem tár nawt bihalda na muge, sogen scill. Thi áchhring, ieftha sín áchbré a twá slain, aluem scill. Én lappa off tha áchhlide slain, thré scill. Én blau ách, thré scill. Áge breud, thré scill.

§ 24. Thiú nose ol off, én thrimene liff. Thiú nose thruchstát thá vttere twén wagar, ayder wach thré scill.; thá inra fiowr muthe, alrac twén scill.

Thiú

(1) Dit *nima* ontbreekt in het handschrift, ik heb het er bijgevoegd; ook vindt men deze bijvoeging in de noten op de Oude Friesche Wetten.

§ 20. De ooren (1) afgehouwen of gesneden, een derde lijf. Een oor doorgestooten, de doorgang twee schellingen, en bij iedere zijde een maatwonde.

§ 21. Een man zijn oor uitgespleten, zeven schellingen. Is het eene vrouw gedaan, elf schellingen.

§ 22. Indien een man door een hoofdwonde doof wordt, een half lijf; kan hij een weinig hooren, een derde lijf; zoo het eene oor van de hoofdwonde doof wordt, zoo zal men het andere jaar en dag in zijn hoed en noed nemen (2). Aan het oor geslagen, dat het bloed daaruit geloopen is, ieder oor drie schellingen.

§ 23. Een oog staarblind, en niet gesloten (3), of stijf staande en geheel blind, een derde lijf. Het oog gesloten, of uit den kolk gegaan, of uitgebroken, een half lijf. Het bloedige oog, drie schellingen. Als hij de tranen niet kan terug houden, en het lid heel is, drie schellingen. Is er wat van het ooglid gesneden, elf schellingen. Het lid gebroken, dat het zijne tranen niet kan houden, zeven schellingen. De oogring, of wenkbraauw in twee geslagen, elf schellingen. Een lap van het ooglid geslagen, drie schellingen. Een blaauw oog, drie schellingen. In het oog gestooten, drie schellingen.

§ 24. De neus geheel af, een derde lijf. De neus doorgestooten, de buitenste twee zijden, iedere zijde drie schellingen. De vier binnenste gaten, ieder twee schel-

(1) W. Het oor. (2) W. Op zijn gevaar en voor zijn reekening.

(3) Niet gekwetst, maar in [zijn plaats] zittende.

Thiú nose wtspliten, thet hi sinem sawer, iestha snotta, nawt bihalda ne mey, sogen scill. Oppa thet haud slain, thet tet bloed e ta nosterem wtrunnen se, sa is ayder nosteren thré scill. Anda nose slain thet blede, ayder nosteren annen scill. Hua sa anda sine nosa vndad werth, thet hi nawt ommie ne muge, sa is ayder nosteren twá gráte mere. Nosebreud, thré scill. Huam sa ma vndath, thet him sín áchhlid to deile, terthaluem scillingar.

§ 25. Thiú tziake onkeme, twén scill.; sa hit néne mete mey halde, thi thruchgong, twén scill. Is hiú Abel iestha Insep, sa is hiú twibete.

§ 26. Thiú vre were truchstát, iestha slain: thi wttera wach, thré scill. Thi inra wach, twén scill. Thi thruchgong, twén scill. Thiú nithere alsa stór. Thiú nithere wér alsa to bretzen, iestha to snithen, thet hiú hire sawer nawt bihalda ne muge, sogen scill. Thiú wér ol offsnithen, én thrimene liff. Spedelspring, fiff scill. Huersa re én mon vndad werth, thet him sín múth to tha ene áre tiucht, aluem scillingar. Múthbreud, thré scill. Huasa vndat werth, thet him sín were werth hasmáled, aluem Post. geldene.

§ 27. Thá fiower tusker a fara inna munde, olrae fiftene scill. Thá vre twén thá waldath ther spretze. Wonspreke, fiff scill. Thá nithere twene wal-

schellingen. De neus uitgespleten, dat hij zijn speeksel of snot niet houden kan, zeven schellingen. Op het hoofd geslagen, dat het bloed uit de neusgaten geloopen is, ieder neusgat drie schellingen. Aan de neus geslagen, dat hij bloedt, ieder neusgat een schelling. Indien iemand aan zijn neus gewond wordt, dat hij geen adem kan halen, zoo is ieder neusgat twee groote marken. Neustrekking, drie schellingen. Wien men wondt, dat zijn ooglid neêrhangt, derde half schelling.

§ 25. Het begin der wonde aan de kaak (1), twee schellingen, zoo het geen maat kan houden. De doorgang, twee schellingen; is zij *Abel* of *Insep*, zoo is zij dubbelde boete.

§ 26. De bovenste lip doorgestooten of geslagen, de buitenste zijde drie schellingen; de binnenste zijde twee schellingen. De doorgang twee schellingen; de onderste evenveel. De onderste lip zoodanig gebroken of gesneden, dat zij haar speeksel niet kan houden, zeven schellingen. De lip geheel afgesneden, een derde lijf. Speekselsprong, vijf schellingen. Wanneer iemand gewond wordt, dat hem de mond naar het eene oor trekt, elf schellingen. Mondslag, drie schellingen. Wie gewond wordt, dat hem de lip gehazemond wordt, elf Postulaat guldens.

§ 27. De vier tanden voor in den mond, ieder vijftien schellingen. De bovenste twee bestieren de spraak (2). Wanspraak, vijf schellingen. De onderste

(1) W. De kaaks-inkoming. (2) W. Dienen tot de spraak.

waldath then speçle. Spedelspring, fiff scill. Tha neste tuén, ayder aluen scill. Tha herntuskar, alrac sogen scill. Ther kesana alrac, fiff scill. Is thi halfte of anda thi halfte stand, half lesse, mith ethe to winnen. Tuskes bít én metevnd to beten, ief ma se fon otherem tuiskie mey, Mey ma hia nawt tuiskie, sa bét sa ma olsa hit bi ther vnd, anda bi ther mete berth.

§ 28. Thiú tunge ol off, én twéd liff. Halff off, én half liff. Thrimene of, én thrimen liff, Thiú tunge thruchstát iestha scheten, ayder múthe twén scill. Thi thruchgong olsa stór. Thiú spretze wart, olsa stór, sa sogen scill.

§ 29. Bérdfeng: huasa otherem bi tha bérde tapet, annen scill. Bérd wrbarnet, fiower scill. Bérd offscheren, thré scill. Is hit inna dráme dén, thrimne furthere.

§ 30. Huasa vndad werth anda sín hals, thet hi sinem hals nawt vmmekere ne muge, fiftene scill. Huasa sceten iesta stát wert thruch sinem wasanda iestha strotbolla, thet hi sinem meyt, thet is iten anda drinken, nawt bihalda ne muge, anda thet hi hrutende se, én thrimene liff. Is hi nawt hrutende, sa is thi onkeme thes wttera wages, thré scill. Thes inra tuene, ayder twén scill. Thes vttere wages thruchgong, thré scillingar.

§ 31. Huasa vndat werth anda sinem hals, oppa sine waldensine, thet him sine hnecka vterbec tia,

An-

ste twee houden het speeksel tegen. Speeksel-sprong, vijf schellingen. De naaste twee ieder elf schellingen. De hoektanden, ieder zeven schellingen. Ieder der kiezen, vijf schellingen. Is de helft af en de helft staat, de helft minder, met eenen eed te winnen. Tandbeet, eene maatwonde te boeten, als men haar van andere [wonden] onderscheiden kan; kan men haar niet onderscheiden, zoo boete men het, gelijk het bij de wonde en bij de maat behoort:

§ 28. De tong geheel af, twee derde lijf. Half af, een half lijf. Een derde af, een derde lijf. De tong doorgestooten of geschoten, ieder gat twee schellingen. De doorgang evenveel. De spraak belemmerd, evenveel als zeven schellingen.

§ 29. Baardgreep: wie een ander bij den baard grijpt, een schelling. Baard gebrand, vier schellingen. Baard afgeschoren, drie schellingen. Is het in den slaap gedaan, een derde meerder.

§ 30. Wie aan zijnen hals gewond wordt, dat hij den hals niet kan omkeeren, vijftien schellingen. Wie geschoten of gestooten wordt door zijnen longpijp of strot, dat hij zijn voedsel, dat is, eten en drinken, niet houden kan, en dat het rochelende is, een derde lijf. Is het niet rochelende, zoo is het begin der wonde, van de buitenste zijde, drie schellingen; der beide binnenste ieder twee schellingen; de doorgang der buitenste zijde, drie schellingen.

§ 31. Wie aan zijnen hals op zijn ruggespier gewond wordt, dat hem de nek achter over en het

aan-

Anda thet onsecht vptia, anda thet haud nawt ummekere ne muge, Anda thet him tha sogene huardlar alle want se. Thi forme: thet hi sa wel nawt vpsia ne muge. Thi othere: thet hi sa wel to deyle. Thi thredde: thet hi sa wel tho ther ferre. Thi fiarde: thet hi sa wel to ther winstere. Thi fifte: thet hi sa wel wrbeck. Thi sexta: thet hi sa wel forwarth (1). Thi sogende: thet hi sa wel 't rundvm sia ne muge. Thisse sogen huardlar sen olle én thrimene liff.

§ 32. Thiú hageste búclamethe, Thet thi mon ne múge ynna beithe, oppa tha bedde, oppa wayne, oppa wey, oppa gledde ise, bi tha fiúre, ieff bi sinre wiue, sa wel weisa, sa hi ér machte, thiú bóte is ol én thrimne liff.

§ 33. Huasa vndad werth and sine waldensine, thet him thiú én síd ol lom se, én half liff to bóte. Thiú becklamethe, thiú kempth fon ther waldensine, anda thá waldensine, thá scrífma, fon thá haude tuiska tuam árem deile, ol oppa then ersknop.

§ 34. Huasa vndad werth anda sín waldensine, thet him sín heile vptia, én half liff.

§ 35.

(1) Dit ontbreekt in het handschrift.

aangezigt opwaarts trekt, en het hoofd niet kan omkeeren, zoodat hem de zeven wervelen (1) alle ontsteld zijn; de eerste: dat hij zoo goed niet kan opzien; de tweede: dat hij zoo goed niet naar beneden, de derde: dat hij zoo wel niet naar de regter zijde; de vierde: dat hij zoo wel niet naar de linkerzijde; de vijfde (2): dat hij zoo wel niet achteruit; de zesde: dat hij zoo wel niet voorwaarts; de zevende: dat hij zoo goed niet in het rond kan zien. Deze zeven wervelen zijn alle een derde lijf.

§ 32. De hoogste buiklamming: dat de man aan den tafel, op het bed (3), op den wagen, op den weg, op het gladde ijs, bij het vuur, of bij zijn vrouw, niet zoo wel kan wezen, dan hij vroeger kon, die boete is van alles een derde lijf.

§ 33. Wien aan zijn ruggespier gewond wordt, dat hem de eene zijde geheel lam is, een half lijf tot boete. De ruglamming, die door de ruggespier veroorzaakt wordt, en de ruggespieren, die rekent men van het hoofd tusschen de twee ooren naar beneden tot op den aarsknop.

§ 34. Wie aan zijn ruggespier gewond wordt, dat hem zijn hiel optrekt, een half lijf.

§ 35.

(1) W. Vermogens.

(2) Dit vijfde is in het handschrift het zesde, en het vijfde is er uit gelaten. In den *Codex Zylom.*, bij VON WICHT, *Oost-Friesch Landrecht*, pag. 763, worden zij alle in het Oud Duitsch opgegeven, daarom heb ik die orde gevolgd, en het eigenlijk zesde er bijgevoegd.

(3) W. Bad of boot, gebet.

§ 35. Én hond ol off, thet hiú oppe ther erthe litze, én half liff. Is hiú onstondende, thet hiú se crawelkrum, ieftha griplom, sa is thiú bóte én thrimne liff. Thi thuma is én thrimna hond. Huasa stát werth thruch then thuma, ieff thruch then fingar, twén scill. Thet farneste lith off e ta thuma, twelff scill. Thet inreste lith off, sexten scill. Thá twén neste fingar én thrimne hond. Anda thá twén neste fingrar inna ther ferra hond, thá send thrimna furthere, sa ther othere eng, vmme thá seninga with then Diowle. Thá vttersta twén thá send én thrimne hond, hueder sa hia olle lom se, sa gresfallen. Thá vtterste lithe e ta fingerem hamed ieftha lamed, sogen scill. Thá middelste, aluem scill. Thá inreste, fiftene scill. Thá inreste lithe lom e ta fingerem, achtenda half scill. Thet middelste, sexte half scill. Thet vtterste, fiarde half scill. Thá farneste lithe lom e tha thuma, sogen scill. Thet midleste aluen, Thet inreste, fiftene scill. Én lith wart anda fingerem. Lithsmelinga ieftha growinga. Anda huersa thet lith sine lentze nawt ne héth, thré scill. Neiles ofslec, thré scill.

§ 36. Lithsmelinga ieftha Growinga anda erme, én merc. Thiú erm to bretzen, én merc. Is thi scidel a twá, and thiú pipe se hél, én half merc. Thi erm thruchstát ieftha sceiten, sa is ayder mútha én metevnd, Anda inna tha middeldomme, ther ielde thiú metevnd, achte panningar. Thi lamelsa bi ther honde ruist, twá merc. Anda tha ermboga, fiowr merc.

§ 35. Een hand geheel af, dat hij op den grond legge, een half lijf. Is hij zoo stijf, dat hij niet kan kraauwen of grijpen, zoo is de boete een derde lijf; de duim is een derde hand; wien door den duim of vinger gestooten wordt, twee schellingen. Het voorste lid van den duim af, twaalf schellingen; het binnenste lid af, zestien schellingen, de twee naaste vingeren een derde der hand. En de twee naaste vingeren aan de regterhand, een derde meerder, dan eenige der anderen, om de zegening tegen den duivel. De buitenste twee zijn een derde hand, hetzij geheel lam, of op den grond gevallen zijn. De uiterste leden van de vingeren gehouwen of gelamd, zeven schellingen. De middelste, elf schellingen. De binnenste, vijftien schellingen. De binnenste leden van de vingeren gelamd, achtehalf schelling. Het middelste, zestehalf schelling. Het uiterste vierdehalf schelling. De voorste leden van den duim gelamd, zeven schellingen. Het middelste, elf. Het binnenste, vijftien schellingen. Een lid aan de vingeren ontsteld. Lidversmalling of verdikking, en wanneer het lid zijne lengte niet heeft, drie schellingen. Nagel-afslag, drie schellingen.

§ 36. Lidversmalling of verdikking aan den arm, een mark. De arm gebroken, een mark. Is de kleine pijp gebroken en de groote pijp heel, een halve mark. De arm doorgestooten of geschoten, zoo is ieder gat eene maatwonde, en in den middeldam kost de maatwonde acht penningen. De lamming bij den handgervel, twee mark. Aan den elleboog, vier mark,

merc. anda ther axele sex merc. Thet lith wart bi ther hondruist, én merc, anda ermboge, twá merc, anda ther axele, thria merc. Thet widebén a twá én half merc. Is thet pré a twá e-tá erm, anda thiú pipe sé hél, én half merc.

§ 37 Én fót ol off, én half liff. Is hi onstonden, thet hi sé stricloma, iefstha strumphalt Iefstha stéfgénde, thet hi bi tha stoc gunge, én thrimne liff, mith achta with-ethem, anda annen fiá-eth on to leden. Thá gráte tane, ayder fiften scill. ief se gresfallen sé. Thi lamelsa olsa thi thuma. Thér othere tanene alrac, aluem scill. Anda hire lamelsa olsa thá fingrar. Thi scunka anda thet thiách tha erm anda ther ermskete líc andere bóte. Thi kneskiue a twá hauwen iefstha staf, thria merc to bóte. Huamsa sín fót stedes driupt, fiowr merc.

§ 38. Huasa anda sín brust vndad is, thet thi om ther stedes wtganch, én thrimne liff. Huasa vndad werth anda sín lungen, thets him wrsith, én thrimine liff. Huasa vndad werth anda sínem maga, sa send hit twá thruchgungande vnda, anda thet mith-a Letza to winnen. Werth hir én mon wt sínre vnde smere snithen, thré scillingar.

§ 39. Thi wach thruchstat, én merc. Énre frouwe híre braste ol off, én thrimine liff. Thiú other

aan den schouder, zes mark. Lidkwetsing bij den handwervel, een mark; aan den elleboog, twee mark; en aan den schouder, drie mark. Het sleutelbeen gebroken, een halve mark. Is de bovenste armpijp gebroken en de onderste pijp heel, een halve mark.

§ 37. Een voet geheel af, een half lijf. Is hij ontsteld, dat hij strijklam of struikelende of stijfgaande is, dat hij met een' stok moet gaan, een derde lijf, met acht with-eeden en eenen fiá-eed te bewijzen. De groote teenen, ieder vijftien schellingen, zoo zij op den grond gevallen zijn. De lamming gelijk den duim. Ieder der andere teenen, elf schellingen, en hare lamming gelijk de vingeren. Het been en het voorbeen, den arm en het armbeen (1), gelijk andere boete. De knieschijf in tweeën gehouwen of gestooten, drie mark tot boete. Wiens voet trippelt (2), vier mark.

§ 38. Wie aan zijne borst gewond is, dat de adem daar ter plaatse uitging, een derde lijf. Wie aan zijne longen gewond wordt, dat zij hem verzet zijn (3), een derde lijf. Wie aan zijne maag gewond wordt, zoo zijn het twee doorgaande wonden, dit met den heelmeester te winnen. Wordt er eenen man smeer uit zijne wonden gesneden, drie schellingen.

§ 39. De zijde doorgestooten, een mark. Eene vrouw hare borst geheel af, een derde lijf; de tweede even-

(1) W. Armschot. (2) W. Gedurig struikelt.

(3) W. heeft *wrsith* niet overgezet.

other ol sa ful. Éure frouwe hire worte off tha brastem sniten, aluem scill. Énre frouwe hír machte to rant, fiftene scill. Is hiú ác olsa sere ewart, thet hiú hire mese nawt bihalde ne muge, én thrímne liff. Is hír én kale iestha én blódelsa dén sex scill.

§ 40. Thi basfeng butha cláthem, thré scill. Binna cláthem, niogen scill. Is 't énre frouwe dén, ther mit kinde sé, ief mit hire scilnisse sé, én merc. Thi bloedreine fon tha machtem, fiowr scill. Ief ther én frouwe wr annen banck wurpen werth, thet hiú binitha gerdele blika, anda thet tha liúde on sé, fiften scill. Énre frouwe hire thriú cláther thruch snithen, thet hiú thruchskinande sé, thet vtterste cláth én and tuintech panningar. Thet middelste fiowr scill. Thet hamed sogen scill.

§ 41. Alle thet ma wiwem déth, anda ma mith saxe déth, ol is hit thrimine furthere a bótem ande a frethe.

§ 42. Unriucht raf érfre frouwe dén, thria pund. Énre frouwe ol hire cláthar birawed ol to tha hamede, én merc. Huasa bifiucht, iestha birawie én wíf, iestha én fone, ther biiewen sé fon ther rualde, sa is thiú bóta noch thrimine furthere.

§ 43. Hversa én frouwe clagath, thet hiú hire frucht wrleren hebbe fon énre kase, sa send thá twéne érste monath to nene ield seth. Men hiú schel hebbe to bóte én hageste merc. Tha leiter twene ayder fiftene scill. Thi fifte anda thi sexta

mo-

evenveel. Eene vrouw hare tepels van de borsten gesneden, elf schellingen. Eene vrouw haar gemacht gescheurd, vijftien schellingen. Is zij ook alzoo erg beschadigd, dat zij haar water niet kan houden, een derde lijf. Is haar eene kaalheid of bloeding gedaan, zes schellingen.

§ 40. De oneerbare aantasting op de kleederen, drie schellingen. Onder de kleederen, negen schellingen. Is het eene zwangere vrouw, of die de stonden heeft, gedaan, een mark. De bloedloop uit het gemacht, vier schellingen. Indien eene vrouw over eene bank geworpen wordt, dat zij beneden den gordel bloot is, en de menschen dit zien, vijftien schellingen. Eene vrouw hare drie kleederen doorgesneden, dat zij doorschijnende is, het bovenste kleed een en twintig penningen, het middelste, vier schellingen, het hemd, zeven schellingen.

§ 41. Al hetgeen men aan vrouwen en met messen doet, alles is een derde meerder aan boete en vrede.

§ 42. Onregtvaardige roof, aan eene vrouw gedaan, drie pond. Eene vrouw van alle hare kleederen beroofd, tot op het hemd, een mark. Wie eene vrouw of maagd, die zich van de wereld begeven heeft, bevecht of beroofd, zoo is de boete nog een derde meerder.

§ 43. Indien eene vrouw klaagt, dat zij hare vrucht, ten gevolge van een gevecht, verloren heeft, zoo zijn de twee eerste maanden op geen geld gezet, maar zij zal een hoogste mark tot boete hebben. De latere twee, ieder vijftien schellingen; de vijfde en de zesde

maand

monath, ayder én half liff. Anda tha thrim elk én ful feld. Anda hir for alrac monath to bóte én hageste merc. Anda alrac to biwerien mith-á prester anda mith túám wíwem, hú hit anda ther berd eskén se. Anda thiú keme, thiú skel skén weisa, thria etmélde efter ther kase. Huasa énre frouwe hir gold of breckt, thria pund.

§ 44. Augustinus thi seith anda quéth, teth-et kind inna sínre móder liue lidze niogen monath. Anda tha érste monath, sa sonath thet bloed, efther ther vntfangnisse. Anda tha othere monathe sa werth thi lícma bilégad. Anda tha thredda monatha, sa wirdath tha sina festnad anda eddera. Anda fiárda, sa werth thet kind bildad. Anda fífte, sa vntféth hit tha sele, anda vpriucht then licoma anda vnféth then om. Anda sexta, sa wax thet merch anda thiú hede. Anda sogenda, sa vntfeth hit tha thermar. Anda tha achtenda, sa wax-tet hér anda neilar. Anda niogende monath, sa wert thet kind e-bérn.

§ 45. Hver sa-r én mon vndad werth ynna sine machte, thet hi nawt tía ne múge, niogen merc to bóte, fór thá niogen bern, ther hi tia machte. Heth hi ác bern e-tein, sa nime ma, thet tha berna, and retza ma tha vnberna. Héth hi then winstera pralling bihalden, anda then ferra wrleren, thach mey hi kinder tía. Néth hi then winstere naut, thach hi ten ferra hebbe, sa is hi thes tochtlós. Thi bloedreina fon tha machten, fiowr scill. to bóte.

maand, ieder een half lijf, en de drie [laatste] elk een vol geld, en aan haar (1) voor iedere maand, een hoogste mark tot boete: alles met den priester en met twee vrouwen te bewijzen, hoe het met de vrucht gegaan is; zullende het toeval drie etmaal na het gevecht geschied [moeten] zijn. Wie eene vrouw haar goud afbreekt, drie pond.

§ 44. Augustinus zegt en spreekt; dat het kind negen maanden in zijns moeders ligchaam legt. In de eerste maand verzamelt (2) zich het bloed bij de ontvangenis; in de tweede maand wordt het ligchaam gevormd; in de derde maand worden de zenuwen en aderen bevestigd; in de vierde wordt het kind gebeeld; in de vijfde ontvangt het de ziel, en rigt het ligchaam zich op en ontvangt den adem; in de zesde wast het merg en de huid; in de zevende ontvangt het de darmen; in de achtste wast het haar en de nagels; in de negende wordt het kind geboren.

§ 45. Indien een man in zijn gemacht gewond wordt, dat hij niet kan voortteelen, negen mark tot boete, voor de negen kinderen, die hij teelen konde. Heeft hij ook kinderen geteeld, zoo neme men het van de geborenen af, en betale de ongeborenen. Heeft hij den linkeren teelbal behouden en den regteren verloren, dan kan hij toch kinderen teelen. Heeft hij den linkeren niet, maar dat hij den regteren hebbe, zoo is hij onvruchtbaar. De bloedloop van het gemacht, vier schellingen.

§ 46.

(1) W. Daar te boven. (2) W. Stolt.

§ 46. Thi Désma: Thet is thi Dudslec.

Huasa werth slain, thet hi oppa sin knia skiáte, anda ma hine iagath longes weis, fiff anda twintich panninga thiú bóte. Werth hi ác iagad in wr hoff anda hús, sa is hit thrimine furthere.

§ 47. Bechlép: Huasa annen mon hlápt oppe sinem hreg anda hine ynna then threck werpe, thet hi wét anda wásich wirthe, tuintich panninga to bóte.

§ 48. Hvasa otherem oppa then búc hlápth, thet him thet bloet e-ta múnde vphlápth, tuá pund to bóte.

§ 49. Rib to bretzen, fifte half scill., anda thria to betene mith ene ethe to winnen.

§ 50. Wetherwonlinga, twelf scill. mith ethe to winnen, anda iér anda dey, efter ther dethe to stonden. Wederwonlinga schrífth ma monna ynna fif stethem, ynna hauda, Inna ágem, Anda ther waldensine, Anda búc, Anda anda machtem.

§ 51. Hvasa wurpen werth ynna then nost fiárde half scill. to bóte.

§ 52. Hvasa wurpen iefthа trethen werth ynna grope, thet him hér anda halsdóc older skernigest sé, achtenda half scill. to bóte.

§ 53. Nén dolch ne scríf ma ér thet hit al hél is.

§ 54. Hversa mar éne monne stát én helpvnda, tua iefthа thria, alrac asunderghe to beten, mith túam scill.

§ 55.

§ 46. *De Desma*, dat is: de duistslag (1).

Wie geslagen wordt, dat hij op zijn knie schiete, en men hem langs den weg jaagt, vijf en twintig penningen de boete. Wordt hij ook in hof en huis gejaagd, zoo is het een derde meerder.

§ 47. Ruggesprong: wie een' man op den rug springt, en hem in den drek smijt, dat hij nat en modderig wordt, twintig penningen tot boete.

§ 48. Wie den anderen op den buik springt, dat hem het bloed in den mond oploopt, twee pond tot boete.

§ 49. Een rib gebroken, vijfdehalve schelling, en drie te boeten, met eenen eed te winnen.

§ 50. Weersverandering (2), twaalf schellingen, met eenen eed te winnen, en jaar en dag na de daad daarvoor in te staan. Weersverandering rekent men eenen man op vijf plaatsen: in het hoofd, in de oogen, aan den ruggespier, aan den buik en aan het gemacht.

§ 51. Wie in de goot (3) geworpen wordt, vierdehalve schelling tot boete.

§ 52. Wie in eene greppel geworpen of getreden wordt, dat hem het haar en de halsdoek daardoor met drek besmet is, achtehalf schelling tot boete.

§ 53. Geen wonde berekent men, voor dat hij geheel genezen is.

§ 54. Wanneer men eenen man eene hulpwonde twee of drie maakt, ieder afzonderlijk te boeten met twee schellingen.

§ 55.

(1) W. heeft dit onvertaald gelaten.

(2) W. Wederwandeling. (3) W. Kolk.

§ 55. Unriucht raff éne monne edén, tuá punt to brecma, anda tha monne sín gód wither to nimen.

§ 56. Hvasa tham otherem sín sundma to rant, Iestha otherem sín brógherdel to brecht, thria pund.

§ 57. Hvasa to thes otheres monnes fenne gangh, anda sín sket ther off nimpt, sunder ther hérne orleff, sá breckth hi én merc.

§ 58. Hvasa others monnes quic ynnath, anda ma'th him binimpth, fiowr pund. Is hit ác binna húse wither nimen, sa ácht ti mon wr sín bóta (1). Is hit nachtes wither nimen ynna síne húse thrimine furthere.

§ 59. Hvasa annen dáthe bi rawath én merc to brecma. Huersa-'r én mon sín cláth werth to rant, sa ách ma-'r thre rendar to betane, anda alrac rend mith fiówr panningum. Anda thet claeth wither to makien bi thes suthers wordum.

§ 60. Hvasa then frana want ynna síne riucht, sa breckth hi twá pund. Kempt hit wr thá liúde, sa is hit én merc. Sit hi ác ferre bi stríd anda bi welde, sa breckth hi ol, thet fon bethe sidem wrtérd werth. Anda ol, thet him thi frana an thi riuchter kéth heth.

§ 61.

(1) Zal moeten zijn: *Sa ácht ti mon sin wrbóta*; in het manuscript schijnt dit door teekens aangeduid te zijn.

§ 55. Onregtmatige roof eenen man aangedaan, twee pond tot breuk, en de man zijn goed weder te nemen.

§ 56. Wie den anderen zijn' gezondheidsband scheurt, of zijn' broekgordel breekt, drie pond.

§ 57. Wie in een anders weidland gaat, en diens vee daar uitneemt, zonder des eigenaars toestemming, verbeurt een mark.

§ 58. Wie een anders vee wegneemt, en menhet hem afneemt, vier pond. Is het ook in het huis weder genomen, zoo moet de man zijn overboete betalen (1). Is het des nachts in zijn huis wedergenomen, een derde meerder.

§ 59. Wie eenen dooden berooft, een mark tot breuk. Wanneer iemands kleed wordt gescheurd, zoo moet men daar drie scheuren voor boeten, en ieder scheur met vier penningen, en het kleed weder te maken, volgens de waardering van den kleedermaker.

§ 60. Wie den Frana in zijne regtsoefening hindert, verbeurt twee pond; komt het voor het volk, zoo is het een mark; is hij (2) ook vooraan bij den strijd en bij het geweld, zoo verbeurt hij al, hetgeen van beide zijden verbeurd wordt, en alles wat hem den Frana en den Regter opgelegd hebben.

§ 61.

(1) W. Wie eens anderen mans vee in 't water of in de weide denzelven beneemt, vier pond. Is het ook binnens huis weder genomen, zoo rigt de man over zijn boete.

(2) W. Gaat hij verder met daden en geweld, zoo verbeurt hij alles wat van beide zijden verricht wordt, en alles wat hem de Frone en de Rechter aangekondigd heeft.

§ 61. Hvasa annen mon rawath sunder ther hérne orleff, sa breckt hi én merc., anda tha klager reke hi tuén scill.

§ 62. Hvasa annen mon feth wr ther rediewe willa, sa reke hi èn merc to bóte, anda alsa ful to breema.

§ 63. Hversa mar annen mon rawle schel, anda tha scheldige, thi bifiucht then otheren, ol huet, sa hi déth, ol is hit thrimina furthere, sa fir him ér dey zeth sé.

§ 64. Hversa ma annen mon feth, anda bínt, anda ma him bitigie deuerie, iefthа othera suere seika, anda hi sé vnscheldich, sa retza ma him én tuede ield to bóte anda annen tweden frethe.

§ 65. Thi hageste bend is: Huam sa én sim vmme sín hals slait, Anda sine honda vter bec bínt, Anda ma annen dóc wr síne ágen bínt, Anda ma him to tha rode láth. Thet forme wint to bóte sogen scill. Thet other: aluen scill. Thet thredde fiftene scill. Thet fiárde ác fiftene scill.

§ 66. Thi middelste bend is thet: Huasa ínna kald ísrn slain werth, sa send hit ene hrembendar, alwen scill.

§ 67. Tha lérste: Huasa láth werth wr máran anda wr merca, in wr hof anda in wr hús, anda hi thenne sit wr sín wald, anda vr sín willa ín síne fiündena hondem, sogen scill. Huersa-r an mon

si-

§ 61. Wie eenen man pandt, zonder verlof van den heer, verbeurt een mark, en aan den klager geve hij twee schellingen.

§ 62. Wie eenen man vat, buiten den wil van den regter, geve een mark tot boete en evenveel tot breuke.

§ 63. Wanneer men een man panden zal, en de schuldige bevecht den anderen, alles wat hij doet is een derde meerder, zoo verre hem te voren een dag bepaald zij.

§ 64. Wanneer men eenen man vat en bindt, hem van dieverij of van andere zware zaken bebeschuldigt, en hij onschuldig is, zoo geve men hem een half geld tot boete en een half tot vrede.

§ 65. De hoogste binding is: Wien men een' strik om den hals slaat, en zijne handen op den rug en een' doek voor zijne oogen bindt, en hem naar den galg leidt: de eerste wint zeven schellingen tot boete; de tweede elf schellingen; de derde vijftien; de vierde ook vijftien schellingen.

§ 66. De middelste binding is deze: Wie in een koud ijzer geslagen wordt, zoo is het een ringbinding (1), elf schellingen.

§ 67. De ligste (2): Zoo iemand over de zee en over de grenzen, door hof en door huis, gevoerd wordt, en hij alsdan buiten zijn magt en tegen zijn' wil zit, in de handen zijner vijanden, zeven

(1) W. Rembinding.

(2) W. Laatste.

sine honda anda fét to gathere bunden, wirdath, sogen scill. Is hi ác fon ther erthe vptilleth vr ene swinga, én merc to bóte. Énre frouwe e-dén, thrimine furthere.

§ 68. Thiú weywenden, thritech enzena. Thi ene mon thi ne mey tha otherem nene weywend dwá, sa hiá ollike ful ynna ther hond hebbath. Heth is én weywendene: Huersa-'r én mon aien then otheren ganght mith skathe wapen, oppa mene wey, anda him slait blaw ieftha blódich; Ieff hi biseike, sa biréd ma-'th him mith tuám witem. Nis hír nauder blaw ne blódelsa, sa vntgunga hi 't mith sín ethe.

§ 69. Thi hagesta hemsekinga: Huasa fárt mit hode anda mith heirfona, anda mith ene vnriuchta heire, to otheres monnes houwe anda húse, and breckth ther, dura anda derne, lóc anda lócsteff, wach anda wachsele, anda thet hús maketh inweye and vtweye, sa thet thi ene wind then othere meta e-ta midda húse, thria merc to frethe. Anda tha monne sinem skatha tuifaldech to ielden. Thi middelsta is: Huersa ma thria dure to breoht, tha wachdure, tha piseldura anda tha komerdura, tua merc. Thi minsta: Huasa fárth to otheres houwe anda húse, anda hi-ne ther in bifiucht, én merc to frethe, anda

huet

ven schellingen. Wanneer iemands handen en voeten te zamen gebonden worden, zeven schellingen. Is hij ook van de aarde over een' sluitboom geheven, een mark tot boete. Aan eene vrouw gedaan, een derde meerder.

§ 68. De wegbelemmering, dertig einzen. De eene man kan den anderen geen wegbelemmering doen, zoo zij evenveel in de handen hebben. Het is een wegbelemmering: wanneer een man een' anderen met schadelijke wapenen ontmoet, op den algemeenen weg, en hem blaauw of bloedig slaat; zoo hij het ontkent, zoo bewijze men het hem met twee getuigen. Is hij blaauw noch bloedig, zoo ontga hij het met zijnen eed.

§ 69. De hoogste huiszoeking: Zoo iemand met alarmteekenen (1) en legervanen en met een onwettig leger gaat, naar een ander mans hof en huis, en aldaar deuren en vensters, sloten en sluitboomen, muren en muurstijlen breekt, en eenen weg door het huis maakt, (2) zoodat de eene wind den anderen, in het midden van het huis, ontmoet, drie mark voor den vrede, en den man zijne schade dubbeld te betalen. De middelste is: Indien men drie deuren, de buitendeur (3), de keukendeur en de kamerdeur openbreekt, twee mark. De minste: Wie naar een anders hof en huis gaat en dien daar

(1) W. Veldteekens.

(2) W. Het huis inwaaijig en uitwaaijig maakt.

(3) W. Muursdeur.

huet sa hi déth, in vr hoff anda hús tuibéth to betane. Ac huet thi other déth, ther hine werith, thet skel ol weisa e-frethe and e-bete, vmm én haudlosa heir ther him to e-faren was.

§ 70. Thi húsfrethe, achtende half scill. Huasa otheres dura ofhefth, anda to breckth, én pund to frethe. Inna dura stat, an scill.

§ 71. Hvasa then brond stat ínna thes otheres hús anda ma thet hréth, thria merc: Huasa otherem thrúcht, anda then crócha anda dura branch, én merc. Huasa otherem sín sténhús [offwint ynna én góde frethe, thria merc.

§ 72. Hversa-'r thi ene then otherem vtasketh vt sín húse, anda thi other vtgunge, anda monnick otherem dwe, dáth iestha dolch, sa is 't énfald, and thiú ene bóte líc ther other.

§ 73. Thi hageste waterdepene is: Huersa ma annen vtsmít e-ter stewene, thet ma hine e-ter stiúre wither hant, ynna annen ebbe, iestha vthaldene strám, thet hi ne muge then grund a spera, ne then himel a sia, fiftene scill. to bóte. Thi middelste: sa huasa wurpen werth ynna én vnwad wather, ther nén strám is, anda thet hi then grund nawt muge ne spera, alwen scill. Thi minste: huasa wurpen werth ynna annen slát, thet him ne blike nauder thi vreste top, ni thet vtterste cláth, achtende half scill.

§ 74. Thi hageste dáthswime is: Huasa slain werth

daar in bevecht, een mark tot vrede, en wat hij in het hof en huis doet, dubbeld te boeten. Ook wat de andere doet, die zich verweert, die zal zonder boete en vrede wezen, wegens het hoofdlooze heer, dat hem aangevallen was.

§ 70. De huisvrede, achtehalve schelling. Wie eens anders deuren uithaakt en breekt, een pond tot vrede. In de deur gestooten, een schelling.

§ 71. Wie den brand in eens anders huis steekt, en men dit bewijst, drie mark. Wie den anderen dreigt, en den kolenpot aan den deur brengt, een mark. Wie den anderen zijn steenhuis in een' goeden vrede afwint, drie mark.

§ 72. Zoo de een den anderen uit zijn huis eischt, en de andere uitgaat, en zij malkanderen dooden of wonden, zoo is het enkel, en de eene boete gelijk den anderen.

§ 73. De hoogste waterdompeling (1) is: Indien men iemand den steven uitsmijt, dat men hem bij het roer wederhaalt, in eenen eb, of afloopenden stroom, dat hij den grond niet kan bespeuren, noch den hemel zien, vijftien schellingen tot boete. De middelste: wie in een onwaadbaar water geworpen wordt, daar geen stroom is, dat hij den grond niet kan bespeuren, elf schellingen. De minste: wie in eene sloot wordt geworpen, dat noch de bovenste top, noch zijn uiterste kleed zigtbaar is, achtehalve schelling.

§ 74. De hoogste doodzwijm is: wie op zijn hoofd ge-

(1) W. Waterdoping.

werth oppa sín haud, thet hi dád lidze, anda ma then prester hállath, anda ma him síne biwaringa déth, anda ma thet wax kapath, anda hi thenna to liwe winthe, fíftene scill. Thi middelste: huamsa ma dád in dreit anda mit hondem biclaget, anda mith tarem biwaynath, aluen scill. Thi thredda is thet: huasa oppa sín haud slain werth, thet hi dád lidze, anda ma hine són wither vpriucht, achtenda half scill. Thi olderminsta: huasa slain werth, thet hi swime falt anda ollena wither vpstant, tuá pund to bóte.

§ 75. Thiú soldéde e-dén, én angelesk merc. Huersa ma ene soldéde déth, ol ther mither sa déth-ma ác then hageste dáthswime, anda then bisunderga to beten. Thet is én soldéde: huamsa sín meit to tha betha endem wtgangh.

§ 76. Hversa-'r én mon werth olsa fír onfuchten, thet hi lidze ynna sine fúlnisse dey anda nacht, iefta tuá etmélde, thet ma hine hrera ne dúr, ne múge, sa is thiu bóta fiftene scill.

§ 77. Thi hageste londbreema, thi schel olsa déniweisa: Huasa others lond to délt, anda to diupth, anda oppa then werff weith, sa is thi frethe bi thrím mercum. Thi other londbreoma is: huasa others lond érth anda skérth, anda opp-en werff weith, tuá merc. Thi thredda is olsa: huasa

vrérth

geslagen wordt, dat hij [voor] dood ligge, en men den priester haalt, hem de kerkelijke regten toedient, het was koopt, en hij dan weder bijkomt, vijftien schellingen. De middelste: indien men iemand voor dood indraagt, met handen beklaagt, en met tranen beweent, elf schellingen. De derde is deze: wie op zijn hoofd geslagen wordt, dat hij [voor] dood ligge, en men hem gezond (1) weder opригt, achtehalve schelling. De allerminste: wie zoo geslagen wordt, dat hij in zwijm valt en alleen weder opstaat, twee pond tot boete.

§ 75. De solling (2) gedaan, een Engelsch mark. Wanneer men een solling doet, zoo doet men daar te boven ook de hoogste doodzwijm, en deze afzonderlijk te boeten. Dit is een solling: wiens voedsel tot de beide einden uitgaat.

§ 76. Indien er een man zoo verre wordt aangevochten, dat hij dag en nacht, of twee etmaal, in zijne vuilnis ligge, en men hem noch durve noch moge aanraken, zoo is de boete vijftien schellingen.

§ 77. De hoogste landbreuk zal alzoo gedaan zijn: wie eens anders land uitgraaft en uitdiept, en op den werf (3) rijdt, zoo is de vrede drie mark. De andere landbreuk is: wie eens anders land ploegt en maait (4), en op den werf rijdt, twee mark. De der-

(1) W. Spoedig. (2) W. Soldaad.

(3) W. Grond. (4) W. Scheert.

wrērth tuá furga ieftha thría; ieftha huasa fárth ynna others lond, anda olther satha ieftha clay délt, anda oppe thenne werff weith, én merc. Thi fiarda, thi is alsa dén: huasa others lond méth, anda older léth lidze biwelde, tuá pund. Huasa 't swilath, anda older leth lidze, fiowr pund. Huasa then fachta opp-en werff weith, sa is thi brecma tuá merc. Thi olderleresta is olsa dén: huasa fárth wr others lend, ieff huasa others forda vpdélt, sa is thi brecma tuá pund.

§ 78. Hvasa others monnes hanxt nimpth, and thet rít, ieftha arbeideth, sa breckth hi tuá pund, olsa hi oppa sit, anda tuá pund, olsa hi off sit. Tuá pund, olsa hi 't ynn-án wayn, ieftha plóch slaith. Tuá pund, olsa hi 't off slaith.

§ 79. Hvasa others monnes hanxt bischérth then mona ieff then stirth, sa breckt hi én grát merc.

§ 80. Hvasa others naet, ieftha hanxt offkerth hordnar, ára, ieftha stirth, sa reke hi to brecma tian hreilmerc, anda bitalie thet diár thrimine furthere, sa hit wért is.

§ 81. Hanxtes hóff, anda hundes tusch, anda swines tusch, anda hoyne eitzel, anda hriders horn, ieftha skeppes horn, anda olla diáres detha, tuede bóte, anda nannen frethe, sa fír thet thet dyár thet ér nawt dén en hebbe. Héth hit thet ér dén, sa is 't ful bóte anda ful brecma.

§ 82. Hvasa ma slaith ieftha werpth mith tha

hund,

derde is alzoo:, wie twee of drie voren (1) overploegt, of wie in eens anders land gaat, en aldaar zoden of klei graaft, en op den werf rijdt, een mark. De vierde is aldus gedaan: wie eens anders land maait, en het [gemaaide] aldaar met opzet (2) laat liggen, vier pond. Wie het zweelt, en het aldaar laat liggen, vier pond. Wie de vrucht (3) op den werf rijdt, zoo is de breuk twee mark. De allerligste is alzoo gedaan: wie over eens anders land rijdt, of wie eens anders rijddam opgraaft, zoo is de breuk twee pond.

§ 78. Wie eens anders paard neemt en dit berijdt, of daarmede arbeidt, die verbeurt twee pond, als hij opzit en twee pond, als hij afzit; twee pond, als hij het in een wagen of ploeg slaat; twee pond, als hij het afslaat.

§ 79. Wie eens anders paard de manen of den staart besnijdt, verbeurt een groote mark.

§ 80. Wie eens anders vee of paard de horens, de ooren of den staart afsnijdt, geve tien reilmarken tot breuke, en betale het dier een derde meerder, dan het waardig is.

§ 81. Paardenhoef, hondentand, zwijnstand, hanenspoor, runderhoorn of schaapshoorn en alle daden van dieren halve boete en geenen vrede, voor zoo verre het dier zulks vroeger niet gedaan hebbe; heeft hij het vroeger gedaan, zoo is het volle boete en volle breuk.

§ 82. Wie men met den ploegstok (4) slaat of smijt,

(1) W. Akkers. (2) W. Bij hopen [bij streken].

(3) W. Het gezweelde. (4) W. Hond.

hund, sa breckt hi fiftene scill. Bitsa slec, thrimine furthere.

§ 83. Thi hageste suarte-suengh is thet: Huamsa ma mith hete sothe, ieff mith hete pipermose suangh, iestha biiuth, sogen scill. Thi middelste: huamsa ma mith iére iestha mith mese suanght, sa is thiu bóte tuá pund. Thi minsta is: huamsa ma mith watere, ieff mith biáre suanght, ánnen scill. Is hit ynna tha dráme e-dén, thrimine furthere. Schanght ma ene monne water for biár án scill. Schanch ma ene monne pisse for biáre, tuén scill. to bóte.

§ 84. Thet is londriucht, anda mei ma ác riuchte for morth déde: Thet érste: Huersa-'r án mon fárth ynna ánnen wald, iestha oppa fríe felde ánnen mon mordat, thruch siner heuwena willa, and hi thenna birópen, iestha bifolgad werth, anda alle skeldech birát werth, sa mey ma ther bi riucht én morth on biréda; anda sa schel-ma thet morth, efther morth felle. Ieff hi ácht biriuchte, thet northalde thre, anda thet niúgen spétze fiál to warien. Thet other: Huersa ma ánnen mon slait, anda ma thet hélt dey anda nacht, sa mey ma ther ác on biriuchte én morth; anda sa skel ma thet morth, efther morthe felle. Ieff hi ácht biriuchte, thet northalde thre, anda thet niúgen spétse fiál to warien. Thet is thet thredde morth; sa huersa-'r én frowe morth cla-

smijt, zoo verbeurt hij vijftien schellingen. Een Bio-*naslag* (1), een derde meerder.

§ 83. De hoogste huidbegieting (2) is deze: wien men met heet water (3) of met heete pepermoes zwengt of begiet, zeven schellingen. De middelste: wien men met mistwater of pis zwengt, zoo is de boete twee pond. De minste is: wien men met water of bier zwengt, eene schelling. Is het in den slaap gedaan, een derde meerder. Schenkt men eenen man water voor bier, eene schelling. Schenkt men eenen man pis voor bier, twee schellingen tot boete.

§ 84. Dit is landregt, en mag men ook voor moorddaden regten; het eerste: wanneer een man in een woud gaat, of op het vrije veld een' man, om zijne bezittingen, vermoordt, en hij dan geroepen en vervolgd, en aan alles schuldig geoordeeld wordt, zoo mag men daar met regt een' moord aan regten, en zoo zal men den moord met moord boeten; of hij moet veroordeeld worden, het noordhellend hout en het negenspakig wiel te bewaren. Het ander: wanneer men een' man [dood] slaat, en men dit dag en nacht verbergt, zoo mag men daar ook een moord aan regten, en zoo zal men deze moord met moord boeten, of hij moet veroordeeld worden, het noordhellend hout en het negenspakig wiel te bewaren. Dit is de derde moord: indien eene vrouw wegens moord klaagt, en de vrouwen bij schouwing bevinden;

(1) W. Teeweslag. (2) W. Zwarte zwang.

(3) W. Vleeschmat.

dagath, anda thet frouwe biskawiath, thet thiú frucht, sa fír kemen se, thet hit hebbe hér anda neylar, sa schel ma thet morth mith morthe felle; Iestha mith niugen friundem vngunga mith oller fresana riucht. Is hit sa fír nawt kemen, sa skel ma thet riucht wrsia. Thisse farscriwene seke is wér, alsa fír, sa thet wíff ér ne hebbe dén blódelsa ne bloedrenna detha, dáth ne dolch. Heth hiú then mon érste onfuchten, sa skel ma thet riucht wrsia, sa is thiú dethe énfald.

§ 85. Hversa-'r én wíff ánnen mon onfiucht, anda hine slá blaw iestha blódich, Anda hi hine biwérth, anda hír déth dáth ièstha dolch, sa héth hiú hire froulike bóta wrleren, anda is thiú bóta lic aien like dethem.

§ 86. Hvuersa thi mon wirgath sín wíff, iestha sín hera, ieff sín frouwe, ieff sín swager, ieff sín snore, ieff a eng fon thissem wirgath then otheren, sa ágen hia monnik otherem to beten, olsa framede liude, anda fullem frethe to retzen; An da wíff thrimine furthere; Anda thiú blódich hond, thi ne mey nene lawa fagie; Alsa ne mey ol thi, ther fon tha bona sprúth fon thisse lawen iestha dáddél nin nawt nime; Sa nime thi tha lawa, ther sibbest sé, buta thisse hondem.

§ 87. Hversa ma ánnen mon slait ynnar fúgel-scúle, iestha sket-skiule, ieff ynna ther bere, ol is hit thrimne furthere.

§ 88. Hvasa ánnen dátha birawath, én merc.

Hva-

den, dat de vrucht zoo verre gekomen is, dat dezelve haar en nagels heeft, zoo zal men dezen moord met moord boeten, of met negen vrienden ontzweren, volgens aller Friesen regt. Is dezelve zoo verre niet gekomen, zoo zal men het regt nazien. Deze voorschrevene zaak is waar, voor zoo verre de vrouw vroeger geene bloeding noch bloedvloeijende daden, moord noch wonde gedaan heeft. Heeft zij den man eerst aangevochten, zoo zal men het regt nazien, dan is de daad enkel.

§ 85. Indien eene vrouw eenen man aanvecht, en hem blaauw of bloedig slaat, en hij zich verweert, en haar doodt of wondt, zoo heeft zij hare vrouwelijke boete verloren, en is de boete gelijk tegen gelijke daden.

§ 86. Wanneer een man zijne vrouw, of zijn heer of diens vrouw, of zijn zwager of zijne zwagerin doodt, of dat een van dezen den anderen doodt, zoo moeten zij elkander als vreemde menschen boeten, en vollen vrede betalen; aan de vrouw een derde meerder. De bloedige hand mag geene erfenis nemen; insgelijks mogen diegenen, welken van den moordenaar afstammen, van deze nalatenschap of dooddeel niets nemen; doch neme hij de nalatenschap, die, buiten deze handen, de naaste is.

§ 87. Indien men eenen man in eene vogelkooi, beestenstal, of in den dorschschuur doodt, zoo is alles een derde meerder.

§ 88. Wie eenen dooden berooft, een mark. Wie

een

Hvasa otherem sín heth nimpt off tha háude, én brecht hi ánnen scill. anda én to bóte. Hvasa (1) otherem then mantel offsplit, thre scill. Hvasa otherem offsplit hrock iestha tzuist, sex scill.

§ 89. Hvasa otherem offsplit thet hameden iestha bree, én merc.

§ 90. Hvasa otherem sín cláthar to split, thet ma-th mith én thréde hethe muge; Anda huasa otherem to thiiucht eg anda ord and thruth hine; Huasa otherem onspieth, Iestha ene húse tha osa wtlezen; Huasa thes others leid to rant, Iestha én andren to bretzen, fiowr pannigar to bóte.

§ 91. Hvasa otherem mith-a wásie fét bi tha bene vpstrickt; Huasa otherem mith énre nedle stat; Hvasa otherem bi tander enen top of tha haud stat; Huasa otherem vnwarlinge ongripth bi tha sculderem anda hine schedde; Huasa otherem sine cláthar sine vlle offeangh anda thet cláth naut thruch barnt; Huase otherem wariucht biclappeth: thire wendena bóta alrec fiarda, tuede panningh, iesta ánnen eth.

§ 92. Hvasa others holt vphant, én merc. Hvasa others post, iesta fórda vphant fon siner fenne, ellef pannigar.

§ 93. Hvasa otherem werpth mith wása ieff mith skern. Huasa tha otherem mith then fót oppa then hals steppth: Huasa ene frouwe níme bi tha sculderem, anda hia vter bee beye, anda hire aene skonda;

(1) In het handschrift staat: *vasa;* zijnde voor de *H* ruimte gelaten.

een ander den hoed van het hoofd neemt, verbeurt een schelling, en een tot boete. Wie een ander den mantel afscheurt, drie schellingen. Wie een ander den rok of den pels afscheurt, zes schellingen.

§ 89. Wie iemand het hemd of den broek afscheurt, een mark.

§ 90. Wie eens anders kleederen scheurt, dat men het met een' draad kan helpen; en wie een ander een zwaard of spies toehoudt en hem dreigt; wie een ander bespuwt, of van een huis de watergoot aftrekt (1); wie eens anders dak scheurt of een venster breekt, vier penningen tot boete.

§ 91. Wie een ander met den morsigen voet bij de beenen opstrijkt; wie een ander met eene naald steekt; wie een ander uit schimp de muts van het hoofd stoot; wie een ander onvoorziens bij den schouder grijpt, en hem schudt; wie van eens anders kleederen de wol afschroeit, en het kleed niet doorbrandt; wie een ander ten onregte beschuldigt; dezer misdaden boete is ieder drie twee derde penning of eenen eed.

§ 92. Wie een anders hout opent, een mark. Wie eens anders sluitboom of hek van zijn weidland opent, elf penningen.

§ 93. Wie een ander met slijk of mest smijt; wie een ander met den voet op den hals trapt; wie eene vrouw bij de schouderen neemt, en haar achter over trekt, en hare schaamte niet bloot is; wie den an-

de-

(1) W. Of een huis de *ors* uitgetrokken.

da ne blike. Huasa otherem drunken bispíth: al-néb there bóta twelf pannigar.

Ther weren thre bróthere anda weren olle ful bróthere, tha nome thi iunxte hire feiders lawa, anda tha aldere twám ne machte ne nawt wirthe, bi Asega dóm, anda bi liude londriucht.

Ther weren ác thre bróthere, anda weren ful bróthere, tha slóch thi iunxte hire alre feider dád, tha gulden hine thá aldere twén. Thi iunxte ther hine slóch, thi nome bethe liff anda lawa, bi Asega doem anda bi liude londriucht.

Ther weren ác thre bróthere, anda hia weren olle ful bróthere, anda ther ne was nén otheres nát, anda tha delden olle enes feiders anda enes móders goed.

THA

deren, dronken [zijnde], bespuwt; ieder dezer de boete twaalf penningen.

Er waren drie broeders, en waren alle volle broeders, toen nam de jongste huns vaders erfenis, en de twee ouderen mogten hem niet weren (1), bij vonnis van den Regter en bij der lieden landregt.

Er waren ook drie broeders, en waren volle broeders, toen sloeg de jongste hun aller vader dood, toen betaalden hem de twee ouderen. De jongste, die hem doodsloeg, nam beide lijf en erfenis, bij vonnis van den regter en bij der lieden landregt.

Er waren ook drie broeders, en zij waren alle volle broeders, en daar was geen andere, en zij deelden allen des vaders en des moeders goed.

(1) W. Genieten.

[THA TWELIF DOMÁR.]

Anno Domini M. CCC XII tha setten thá méne Riuchterar anda Haudlingar, alsa bi noma: LIURD ANDSNA to *Westerhusum*, HABBO to *Hint*, WIARD Drusta to *Emútha*, SIBRAN to *Fiskwerth*, Anda FOLKARD to *Twixlum*, inna biscriuen riucht, alla dádslachta, dadle anda lamathe, erfnisse anda alla zake, ther inna Amasgalonde nad anda bihóff send.

Theth is thi érsta anda thi hagesta Dóm.

Huasa ánnen mon dádslaith ynna ánnen biropenen seligen dey (1), ther alla tha Amesga Riuchtrar (2) forgatherad send, sa schelma thet dáddel ielde mith fiortech olda merkum, anda thet mith rede ielde, anda tha Riuchterem twintich merka to brecma.

Theth is thi othere Dóm.

Huersa hír án mon werth dádfunden, ynna huetta stetha sa hit sé, ieff sín tsiurkhera, anda sín riuchter, an-

(1) In margine: oder *menen werve*. (2) In margine: pro *rediewa*.

[DE TWAALF DOEMEN.]

In het Jaar onzes Heeren 1312 zetten de algemeene Regters en Hoofdlingen, als bij name: LIURD ANDSNA te *Westerhusen*, HABBO te *Hinte*, WIERD, Drost te *Embden*, SIBREN te *Fiskwerd* en FOLKERT te *Twixlum*, alle doodslagen, slagerijen (1) en lammingen, erfenissen en alle zaken, die in Emsigerland nuttig en noodig zijn, in beschreven regt.

Dit is de eerste en hoogste Doem.

Wie eenen man op eenen afgekondigden heiligen (2) dag, daar alle de Emsiger Regters vergaderd zijn, doodslaat, zoo zal men dezen doodslag met veertig oude marken betalen, en dit met gereed geld, en aan de Regters twintig mark tot breuk.

Dit is de tweede Doem.

Wanneer hier een man, in welke staat het ook moge zijn, dood gevonden wordt; indien zijn' priester

(1) W. Handelingen. (2) W. Veiligen.

anda sín lichame findath én wunda, ieftha én other teken, ther hi fon to dáthe kemen sé, Sa schellath thes dátha friund then bona makia wr thet epene greff, sa skel ma him ielde. Ác ieff hia then riuchta bona nawt ne withath anda boniath hine nawt wr thet epene greff. Huamsa hia ol ther efther biskeldigiath, sa mei hi hine vnscheldigia mith twelff ethem.

Thet is thi thredda Dóm.

Huersa-'r én erm mon ánnen mon dád slait oppa ánnen alsalk biropen seligen dey, anda hi thenna fliucht, inna enes rikes monnes hús, sa schelleth thes dátha friund seke inna thes rika monnes húse, mith-a tsiurkfogedem anda mith góde burum. Huasa him thes weygerath, anda him tha dura, tha fara slúth, sa schel thi rike mon thet dáddél ielde. Is hit ác thet ma him thá dura tha fara vpdéth, anda hine thach ther ynna bihelth, anda quéth, thet hi ther nawt ynne ne sé, sa is vnscheldigi hi hine mith twelff ethem.

Thet

ter en zijn Regter eene wonde of een ander teeken aan zijn ligchaam vinden, waaraan hij gestorven is, zoo zullen des dooden vrienden, over het opene graf, den moordenaar opgeven (1), zoo (2) zal men hem betalen. Indien zij den regten moordenaar niet weten, en hem bij het opene graf niet hebben aangeklaagd. Wie men daarna beschuldigt, die mag zich met twaalf eeden verontschuldigen.

Dit is de derde Doem.

Wanneer een arm man iemand op zoodanigen afgekondigden heiligen dag (4) doodslaat, en hij dan in het huis van een rijk man vlugt, zoo zullen des dooden vrienden, met de Kerkvoogden en met goede buren, in des rijken mans huis zoeken; wie hun dit weigert en hun de deuren toesluit, zoo zal de rijke man het dooddeel betalen. Is het, dat men de deuren voor hun open doet, en hem evenwel daarin verbergt, en zegt, dat hij daar niet in is, zoo ontschuldige hij zich met twaalf eeden.

Dit

(1) W. Bane maken.

(2) W. Dan.

(3) W. En hem niet banen.

(4) W. Veiligen; doch op de kant staat: *forte*, bevredigden. Bij BENINGA, *Historie van O. F.*, MATTH., *Vet aevi Analecta*, Tom. 4, pag. 63, staat: *veheligen*, alwaar men ook deze Doemen vindt.

Thet is thi fiarde Dóm.

Hvasa fon forbolgen sin iestha fon uwermód annen mon dád slaith, iestha to thá datha vndath, Anda thes monnes friund hine ther wr bigrípath, anda bindath anda ledath hine, sa ne thuren thá Riuchtrar ther nánnen brecma for nima. Werth hi ác riucht forth wither dádslain, sa líth thi ene hals aien then otheren. Is hit ác thet hi, iestha sine friunda thenne ield biade for then dáthe, sa skelma hine ielda binna yér anda dey mith thritech merkum, mith scire ielda, anda twelf merc to brecma.

Thet is thi fífte Dóm.

Sa huetta dád slachta, ther én riuchtar to ielde driff, sa schel hi then brecma allena hebba, [achta merc]; Anda driuath alle Riuchtrar thet dáddel to ielde, sa skellath alle Riuchtrar then brecma dele.

Thet is thi sexta Dóm.

Huasa alsa ringh sterfth fon ene vnde, thet sín Riuchter hin nawt liwendich ne find; huamsa hi thenne scheldich makath to fara sín Prester anda búrem, sa skel hi hine ielde. Liuath hi ác alsa longh, thet sín Riuchtar to him kume, anda hi that helliga

Sa-

Dit is de vierde Doem.

Wie met verbolgen zinnen of in overmoed eenen man doodslaat, of tot den dood toe verwondt, en des mans vrienden hem deswegens vangen en binden (1), en het hem bewijzen, (2) zoo mogen de Regters daar geene breuk voor nemen. Wordt hij ook terstond weder doodgeslagen, zoo ligt den eenen hals tegen den anderen. Is het, dat hij of zijne vrienden dan geld voor den dooden bieden; zoo zal men hem, binnen jaar en dag, met dertig marken baar geld betalen, en twaalf mark tot breuk.

Dit is de vijfde Doem.

Alle doodslagen welke een Regter vonnist, daarvan zal hij de breuk alleen hebben, [acht mark;] en vonnissen alle de Regters deeze doodslag, zoo zullen al de Regters de breuk deelen.

Dit is de zesde Doem.

Wie zoo spoedig aan eene wonde sterft, dat zijn Regter hem niet levendig vindt; wien hij dan voor zijn Priester en buren schuldig verklaart, dan zal die hem betalen. Leeft hij nog zoo lang, dat zijn Regter tot hem komt, en hij het heilige Sacrament neemt, zoo zal

(1) W. heeft dit in het enkelvoud. (2) W. heeft *wegleidt*.

sacrament nime, sa schel hi ánnen scheldigen bona makie to fara tha heliga sacrament, anda to fara tha Prestar, anda tha Riuchter, anda tha liudem; sa skel ma hine ielde.

Thet is thi sogenda Dóm.

Huersa-'r ínna én stríd én frethelós mon werth dád slain, sa schel ma hine mith ful ielde ielda, anda thet ield ne mugath sine erfnoma nawt vpnima, ther vmme, thet hia for him nén ield welden wtreke. Héth hi ác ánnen mon to fara lameth ieftha hened, sa skel ma thet to fara nime fon sín liwe. Hebbeth sín friund ác ield to fara for him wtiewen, alsa thet hit hire Prester anda hire Riuchtar kundich sé, sa mugath hia thet ác wither nime fon sine ielde. Spreckt ther ác hua, anda quéth, thet him thet dáddél wrieven sé, anda thes dátha friund quethat; ná, sa mey hi tha wriefnisse wér makia mith sín Prestar anda mith sín Riuchtar anda mith tuám tsiurkfogedem, anda mith triwe buram, sa skel thi forieft stonda.

Theth is thi achtenda Dóm.

Huersa hír annen wunded mon sterth bynna iér anda dey, anda hi thet bikand is to fara sín Prestar anda sín Riuchtar, thet hi fon ther wunde stur-

uen

zal hij eenen schuldigen als doodslager opgeven, in tegenwoordigheid van het heilige Sacrament, en in bijzijn van den Priester, van den Regter en van het volk: dan zal men hem betalen.

Dit is de zevende Doem.

Wanneer een vredeloos man in een gevecht wordt dood geslagen, zoo zal men hem met vol geld betalen, en dit geld mogen zijne erfgenamen niet ontvangen, omdat zij voor hem geen geld betalen wilden. Heeft hij te voren iemand gelamd of beschadigd, zoo zal men dit vooraf van zijn lijf nemen. Hebben zijne vrienden te voren ook geld voor hem uitgegeven, indien zulks aan hunnen Priester en hunnen Regter kenbaar is, zoo mogen zij dit ook weder van zijn geld nemen. Spreekt er iemand, en zegt, dat hem het dooddeel (1) vergeven is, en des dooden vrienden zeggen: neen, zoo mag hij de vergeving met zijn' Priester, met zijn' Regter, met twee kerkvoogden en met trouwe (2) buren waar maken, als dan zal de vergeving stand grijpen.

Dit is de achtste Doem.

Wanneer er binnen jaar en dag een gewond man sterft, en hij dit voor zijn' Priester en Regter bekend heeft (3), dat hij aan die wonde gestorven en

(1) W. Doodslag. (2) W. Twee.

(3) BENINGA, pag. 64: *by siner saligheit betuiget.* MATTH., *Vet. acvi. Anal.*, Tom. 4.

nen se, anda to dáthe kemen, sa skel ma hine ielde; Anda ne wel hire ayne Riuchter then erfnome nawt bistandich wesa, sa mugath hia ánnen otheren Riuchtar kiase, ther him nest biseiten is, sa mugath hia thet dáddél winna mith-a Prester anda mith-a Riuchter. Liwath hi ác wr iér anda dey, thet hit tha Prester anda tha Riuchter kundich sé, sa mei ma thet dáddél halda mith tuelf ethem, thet hi nawt fon ther vnde to dathe kemen sé; sa ne thúr ma hine mith riuchte nawt ielde.

Theth is thi niogenda Dóm.

Inna huetta stetha, sa hit sé, inna tha thorpe, ieftha oppe tha felde, inna biáre ief oppe ther strete, ther én frethalós mon dád werth slain, sa scel hi vngulden lidze, hit ne sé, thet hi in ene stride slain wirthe, sa skel ma hine ielde mith fulle ielde, alsa ma ánnen otheren Amesga déth.

Theth is thi tianda Dóm.

Thet ma elken hélne Riuchter, then skel ma ielda mith tuám ieldem, anda then halue Riuchtar mith otherhalue ielde. Anda ief hia ác ánnen mon sláth, sa skellath hia alsalk ield wither wtreke. Ác slait thi halue Riuchter ánnen dád, sa rákt hi sine halue Riuchter ánnen haluen brecma.

Thet

en tot den dood gekomen is, zoo zal men hem betalen; en wil zijn eigen Regter den erfgenamen niet bijstaan, zoo mogen zij eenen anderen Regter kiezen, die daar het naaste bijwoont, en het dooddeel met den Priester en den Regter winnen. Leeft hij nog over jaar en dag, dat het den Priester en den Regter bekend is, zoo mag men het dooddeel met twaalf eeden houden, dat hij aan de wonde niet gestorven is; dan behoeft men hem met regt niet te betalen.

Dit is de negende Doem.

Op welke plaats het zij, in een dorp of op het veld, in een bierhuis of op de straat, indien daar een vredeloos man gedoodt wordt, zoo zal hij onbetaald liggen, tenzij hij in eenen strijd geslagen wordt, dan zal men hem met vol geld, gelijk men eenen anderen Emsiger doet, betalen.

Dit is de tiende Doem.

Dat men elken heelen Regter (1), met twee gelden zal betalen, en den halven Regter met anderhalf geld. En bij aldien zij ook eenen man doodslaan, zoo zullen zij alle zoodanige gelden weder uitbetalen. Slaat ook de halve Regter eenen dood, zoo betaalt hij zijnen halven Regter eene halve breuk.

Dit

(1) Deze is, wien het regt alleen uitoefent; een *halven*, wanneer twee het regt hebben; BEN., p. 65. MATTH. l. l., T. 4.

Theth is thi alfta Dóm.

Thet alla dádslachta ther schia mugath mith egh iestha mith orde, mith stoc iestha mith stene, iestha húdéne wís, thet hit schéth, allegader mith fulle ielde to ieldene: thet is, mith anda twintich mercum.

Theth is thi twelfta Dóm.

Thetter nén mon, iestha Riuchter, huet hi wr sin ombeth déth, thet hi ther brecma skel for iewa.

Thet is thi mena Dóm fon alla dádslachtem:

Sa huette dádslachta sines tiuges breketh, sa skel ma thes vngunga.

Hír biginnath thá Dómar, ther alla tha Amesga birekenath anda biriuchtath, Anda altherérst fon ther pannichschelde.

§I. Hvasa otherem bitigath ener schél, anda quéth: ik hebbe thi thet ene thing ieff thet other wrkapath, nú wel ik mín ield hebbe; Thi other ontwordie an quéthe: ik en hebbe fon thi ne nawt kapad, ik ne him thi ne nawt scheldech; sa schel

thi

Dit is de elfde Doem.

Dat alle doodslagen, die met zwaard of spies (1), met stok of met steenen mogten geschieden, of op hoedanige wijze het ook geschiede, aller met vol geld betaald worden: dat is, met een en twintig marken (2).

Dit is de twaalfde Doem.

Dat geen man of Regter, voor het geen hij buiten zijn ambt (3) doet, breuk zal geven.

Dit is de algemeene Doem van alle doodslagen:

Indien aan eenen doodslag bewijs ontbreekt, dan zal men dezelve ontzweren.

Hier beginnen de Doemen, naar welke alle Emsigers oordeelen en regten, en allereerst van de penningschuld.

§ I. Wie een ander om eenen schuld aanspreekt, zeggende: ik heb u de eene of andere zaak verkocht, nu wil ik mijn geld hebben; en de andere antwoordt, zeggende: ik heb dit van u niet gekocht, ik ben u dit niet schuldig; zoo zal de klager den koop met

een

(1) W. Met scherp of puntig geweer. (2) W. 24 marken.

(3) W. Ambtshalve. *Wr sin ombecht*, buiten zijn regtsgebied, waarin hij behoort; BENINGA, l. l., p. 65.

thi klager then cáp biwisa mith ene fremethe ethe. Sprecht hi ác anda ieth then cáp, anda quéth: thet ik fon thi cápad hebbe, thet heb ik thi al bitaled, sa biwise hi thá bitalinga, alsa thi other dua scholde to fara, thet is, mith ene fremethe ethe.

§ II. Hversa ma ánnen monne scheldich is inna ene othere riuchte, anda him wel ma thenne weir reka buppe forwordum, sa schel hi dua nei Amesga Dóme, anda nima thá weir na sine aynes Riuchters wordem.

§ III. Hversa hít tuén ánnen cáp bitellath anda makiath wr hire Prester ieff Riuchter, sa ne schel ma ther nene weir others on reke, iestha biade, men alsa hire forword hebbath wesen. Is hit thethe ma ther buppa weir wel reka, sa schel thi fiarde pannigh off falle.

§ IV. Anda erue iesthakórn, iestha búthere, iestha londhere, schel ma nén weir biade iestha reke; wel ma ther weir onreke, sa falt thi fiarde pannigh of, ieff hit to fara tha Prester anda tha Riuchtar seid sé, sa nawt.

§ V. Aller monnic thi mey sín arbédeslán winna mith siner sele, anda thet to bitalien mith rede ielde, anda mith nener weir. Ác mey allermonnie sine here winne mith siner sele, anda mith rede ielde to bitalien.

§ VI. Ther ne mot nén mon siner wiwe gód wrkapie, ér thet hia kinder to hape tein hebbath.

§ VII.

een vreemden eed bewijzen. Spreekt hij ook, en bekent den koop, zeggende; dat ik van u gekocht heb, heb ik u al betaald, zoo bewijze hij de betaling, gelijk als de andere te voren zoude doen, dat is, met een vreemden eed.

§ II. Indien men een' man in een ander regt schuldig is, en men hem, boven de voorwaarden, waren in betaling wil geven, zoo zal hij naar Emsiger Regt doen, en nemen de waren volgens de bepaling van zijn' eigen' Regter (1).

§ III. Indien twee eenen koop bespreken, en maken voor hunnen Priester, of Regter, zoo zal men daarvoor geene andere waren in betaling geven of aanbieden, maar zoo als hunne overeenkomst geweest is, [doen]. Is het, dat men daarboven waren wilde geven, zoo zal de vierde penning afgetrokken worden.

§ IV. Voor land, of koorn, of boter, of landhuur, zal men geene waren bieden of betalen; wil men met waren betalen, zoo valt de vierde penning weg, hetzij het voor den Priester en den Regter geschied is, of niet.

§ V. Ieder mag met zijnen eed zijn arbeidsloon winnen; dit met gereed geld en met geene waren te betalen. Ook mag ieder zijne huur met zijnen eed winnen, en met gereed geld betalen.

§ VI. Geen man moet zijns vrouws goed verkoopen, voordat zij kinderen te zamen hebben geteeld.

§ VII.

(1) W. Na zijn Rechters uitspraak.

§ VII. Ther ne mot ác feider ieftha móder thes vnieriga kindes erue wrcapie, ieftha wrsetta sunder nédseikum, alsa thet other londriucht inhalth; Settath ieftha sellath hia hit, sa schel thet schia bi aller friundane rede.

§ VIII. Hvasa vntféth thes alderlose gód, hit sé thet minner, ieftha thet marra; sa schel hi thet vntfá bi aller friundene réd, anda sa schel hi thet ác antwordie bi aller friundene réd.

§ IX. Hversa-'r hír send alderlose kinder, ther him selua nawt mugath forstonde, sa schel thi sibbeste fon ther feiders sida dá kinder walde, anda schel to him nima ol thet ma driwa anda dreiga mey; Anda sa schel hi tha móder friundem, for thet gód, sette ánnen wissen borgá, ieftha grén erue, oppa thet, thet tet kind sín gód bihalden hebbe, alsa hit to iérum kemen is.

§ X. Hversa-'r én alderlose erue sa gód is, thet ma ther] oppe muga halda knape iefta fona, sa set ma him to then ther him oldersibbest sé. thi scel thet gód húda oppa bihalden gód; bihaluen nédzeka. alsa. nédbrond ieftha hungar-iér, bresana dikar ieftha londseika; other sa ne mey thet olderlosa kinder goed, nauder wonnie ieftha waxa, bihalua wilker ther móder friunda.

§ XI. Hversa-'r is én alderlose kind, mith-tha renstew, thet is, mith-a formunder, anda hire gód nawt

§ VII. Ook moet geen vader of moeder het vaste goed van het minderjarige kind verkoopen of verzetten, buiten noodzaak, zoo als het tweede landregt inhoudt; verzetten of verkoopen zij het, zoo zal het met overleg van alle vrienden geschieden.

§ VIII. Wie des ouderloozen goed ontvangt, hetzij weinig of veel, zal het bij aller vrienden raad ontvangen, en het ook bij aller vrienden raad verantwoorden.

§ IX. Indien hier ouderlooze kinderen zijn, die zich zelven niet kunnen bestieren, zoo zal de naaste van des vaders zijde de kinderen bestieren, en alles, wat men drijven en dragen kan, tot zich nemen; zullende hij aan des moeders vrienden eenen wissen borgtogt stellen, of groen land: opdat het kind zijn goed behouden hebbe, als het meerderjarig is.

§ X. Indien een ouderloos goed zoo goed is, dat men daar knechten en meiden op kan houden, zoo zet men dien daarover, welken hem het allernaast is. Deze zal het goed, als onvervreemdbaar goed, bewaren; behalve in noodgevallen, als: noodbrand of hongerjaar, gebroken dijken of oorlog; voor het overige mogen de goederen der weezen, noch verminderen, noch vermeerderen, buiten toestemming van des moeders vrienden.

§ XI. Wanneer er een wees met den *warenstew* (1), dat is, met de voogd is, en hun goed niet

(1) W. Behoedenden staf. Dit beteekent het ook woordelijk; ik heb gemeend, het onvertaald te moeten laten, omdat de bepaling daarvan er op volgt.

nawt déled ne sé, sa scel thi formunder déle, anda thi other kiasa.

§ XII. Alle frouwes noma scel hebbe, thenne berna ieff then kerna, anda thi ther is allersibbest fon ther feiders sida, thi scel weise hire formunder. Sa ne mey hiu butha tha formunders wille setta iefstha sella, nauder hús, ieff hoff, ieff erue.

§ XIII. Hversa-'r is mon iefstha wíf alsa kronc thet hia se selua nawt bihelpe ne muge, sa scellath hia inna tha honde, ther hire erfnoma scellath wesa.

§ XIV. Hversa-'r én erfnisse forfalt oppa tha friund, sa is hit riucht, thet ma thá scelde ielde to fara alla thingem.

§ XV. Hversa-'r én lawa lewed wirdath butha tha sex hondum, alsa: thet ter nis feider ne móder, suster ne bróder, kind ne kindes' kind, anda tha lawa se erua, sa mey thi Asega nima fon sex merçum ánnen scill.

§ XVI. Hversa hír ene lawa lewed wirdath, ther nawt bitein send, sa scellath hia wither oppa then hérth; ieff ther send kindes kinder, in then tredda sia, fon tha bróther wtspreten, sa nimath hia thá la-

niet gedeeld is, zoo zal de voogd deelen, en de andere kiezen.

§ XII. Alle voogdijschap over vrouwen zal de geborenen of de gekorenen hebben (1), en die het allernaast van vaders zijde is, zal haar voogd zijn. Zij mag, buiten den wil van haren voogd, noch huis, noch hof, noch vastigheden verzetten of verkoopen.

§ XIII. Indien een man of eene vrouw zoo ziek is, dat zij zich zelven niet kunnen helpen, zoo zullen zij onder de verzorging zijn (2) van hen, welke hunne erfgenamen zullen wezen.

§ XIV. Wanneer eene erfenis op de vrienden vervalt, zoo is het regt, dat zij de schulden, vóór alle dingen, betalen.

§ XV. Wanneer er eene erfenis, buiten de zes handen, wordt nagelaten, zoo dat er vader noch moeder, zuster noch broeder, kind noch kindskind is, en de erfenis is nagelaten (3), zoo mag de Asega van de zes marken eene schelling nemen.

§ XVI. Indien hier eene erfenis nagelaten wordt, waar geene kinderen zijn, zoo zal zij wederom op den haard [komen]; indien er kindskinderen, in den derden graad, van den broeder geboren zijn, zoo nemen zij de

(1) W. Gedorschte en gekerende; en zet *noma* niet over, alhoewel hij hier o p b r e n g s t onder denkt. Dit woord beteekent dit ook; maar men moet het hier omzetten, en voor *mona monda* lezen, hetgeen voogdij beteekent; zulke omzettingen komen somtijds voor. Zie de Aanm.

(2) W. Magt. (3) W. Landgoed.

lawa, anda thiú suster nawt, thach hiú libbende sé. Hit ne sé, thet tá fiower herna biscrien sé, thet ma thet biwise muga mith-a Prestar anda mith twam fatherem, sa nime thi thenne thá lawa ther sibbest sé, anda déleth vnder him nift anda newa.

Thet wellath alle Amesga.

§ XVII. Hversa hír send twá senne, anda hia hebbath ánnen sune etein, anda thi sune thiucht én kind forth, on thi feider thi sterue alderérste, anda thi sune, thi wirthe slain, anda sín kind sterue older efter, alsa thet tet gód a lawa falle, sa is hit riucht, thet thiú móder déle hire kindes liff mith-a aldafeider, anda aldamóder; fon feider anda móder is 't all én dóm.

§ XVIII. Hversa thá alder hire kinder allegader wthbaldath, anda ther én fon tha kindem iestha kindes kindem sterwe, sa fallath thá lawa oppa tha alder, anda nawt oppe sustere, iefte oppa tha bróthere, alsa fír thet tá betha alder libbende sé; Is hire én dád, sa nimath thá bróthere anda sustere hire biteyna bródere anda sustere lawa, fon thes dátha alders halue iefta side.

§ XIX. Spreckt hua then otheren vmme lénd ield, anda qwéth, thet hi him hebbe ield to lene rácht, Anda thi other vnseike, anda qwéthe: ik en hebbe mith-i ne nawt to dwane, ik en hebbe fon thi ne nawt lénde, sa bewise thet thi klager mith tuám

tiu-

de erfenis en de zusters niet, alhoewel zij leven; ten zij, dat de vier hoeken beschreid zijn, en men dit met den Priester en twee kerkvoogden (1) kan bewijzen, zoo neme hij dan de erfenis, welke het naast is, en verdeelen de neven en nichten dezelve onder elkander.

Dit willen alle Emsigers.

§ XVII. Indien er twee echtgenooten (2) zijn, die eenen zoon hebben geteeld, en de zoon teelt een kind, en de vader sterft eerst, en de zoon wordt dood geslagen, en zijn kind sterft daarna, zoodat het goed in erfenis valle, zoo is het regt, dat de moeder haar kinds zoengeld met den grootvader en grootmoeder deele. Van vader en moeder is het even gelijk.

§ XVIII. Wanneer ouders hunne kinderen allen uitgeboedeld hebben, en een van de kinderen of kindskinderen sterft, zoo valt de erfenis op de ouders en niet op de zusters en broeders, voor zoo verre de beide ouders levende zijn. Is een hunner dood, zoo nemen de broeders en zusters de aangeborene (3) broeders en zusters nalatenschap, van des overledenen ouders wege of zijde.

§ XIX. Spreekt iemand een ander, om geleend geld, aan, en zegt, dat hij hem geld ter leen heeft gegeven, en de andere ontkent het, en zegt: ik heb met u hieromtrent niets te doen; ik heb dit van u niet geleend; zoo bewijze de klager dit met twee getuigen. In-

(1) W. Gevaders. (2) W. Zonen.
(3) W. Natuurlijke, geborene.

tiugum. Ieff thi other thet ieth anda quéth, hi hebbe him thet wither rácht, sa biwise hi thet mith alsadén tiugum, sa thi other to fare duá scolde: thet is, ác mith tuám tiugum.

§ XX. Hvamsa ma bitigath thes fiás, anda ma qwéthe, thet him ield a honde iewen se, vp to halden, anda thi other vnseike anda qwéthe, ik en hebbe ne nawt vnhant, sa biwise thet thi klager mith thrim tiugum. Spreckt anda qwéth hi: ik hebbe thet vnhant, anda thet selue wither vted, ther ik vntién hede, sa biwise hi thet mith alsadéne tiugum, sa thi other duá scolde.

§ XXI. Hversa hír én widue énne otherem mon héth nimen, anda hire kinder hir bitigiath gold ieftha seluer, sa mey hiú thes vngunga mith-a fiá-ethe, anda mith sex with-ethem. Héth hiú ác driwen ieftha dregen gód hire kindem nimen, sa scel thi Riuchter thet wither vmme wise for alle thing.

XXII. Thi feider is machtich, huet-ter sine kindem iewe welle, alsa longe, sa hi liwath. Send-er thré suna ieftha ma, sa delath hia altolike hire feiders anda móders goed, ieftha ful sibbe send; anda nén ful brother wrtest iefta wrfeth then otherem, hit ne sé, thet him sin én áge binimen sé, Ieff thet

indien de andere het bekent, en zegt, dat hij hem dit heeft wedergegeven, zoo bewijze hij dit met zoodanige getuigen, als de andere zoude doen, dat is, ook met twee getuigen.

§ XX. Wien men om goed (1) aanspreekt, zeggende, dat hem het geld te bewaren gegeven is, en de andere ontkent dit, zeggende: ik heb het niet ontvangen, zoo bewijze de klager dit met drie getuigen. Spreekt en zegt hij: ik heb het ontvangen en weder teruggegeven, wat ik ontvangen had, zoo bewijze hij het met zoodanige getuigen, als de andere zoude doen.

§ XXI. Wanneer er eene weduwe eenen anderen man genomen heeft, en hare kinderen haar om goud of zilver aanspreken (2), zoo mag zij zulks met den fia-eed en met zes with-eeden (3) ontzweren. Heeft zij ook drijvend of dragend goed van hare kinderen genomen, zoo zal den Regter dit voor alle zaken doen terug geven.

§ XXII. De vader heeft, zoo lang hij leeft, de magt, aan zijne kinderen te geven, wat hij wil. Zijn er drie of meer zonen, zoo deelen zij, als zij van vollen bloede zijn (4), huns vaders en moeders goed gelijkelijk, en geen volle broeder overtast of overvat den anderen, ten zij, dat hem één oog benomen

(1) W. Beschuldigdt van aanvertrouwd goed.

(2) W. Beschuldigen wegens.

(3) W. Vee-eed.

(4) W. heeft *ieftha ful sibbe send* niet vertaald.

thet him én lamelse dén sé, sá scel hi thet to fara of nime.

§ XXIII. Hversa ma éne fona wtlogath, sa schel ma hir thet gód ol ful lasta, alsa ful, sa hir logad is, upper hire haud Prester, anda vpper tha meikerem, anda upper góde liudem.

§ XXIV. Hversa hír én iuncfrou hia selue biriucht, iefta mith ene monne logath, sunder feiders anda móders anda bróthere réd, sa sceppe thet thi feider ieftha thi brother, hu ful hia hir to boltschet reke welle.

§ XXV. Hvasa ánnen monne sinen hals fri makath, anda werth hi thenne wither dádslain oppe ene othere tíd, sa nime hi thet ield, ther hine ér friaid héth, hit sé thá sibbe ieff thá framede. Ác sa is hit riucht aller fresena, thet ther nén friund thá otherem helpe to ielden to siner dádslachte, ther inna tha londa biseiten send.

§ XXVI. Allermonnik mot ma baria; thet is, wrklagie, bihalue vniérige berne.

§ XXVII. Barath ma ánnen thiáff, anda hi muge 'm selua nawt lesa, anda hit nelle nén holda for hine ielde, sa stonda hit oppe sine ayne halse.

§ XXVIII. Slaith hir án mon then otheren dád, and hi ne muge thet selua nawt bitalia, sa ielde hi 't mit sín ayne halse.

§ XXIX. Ther ne mot nén vniérich bern tiuge. Ther ne mot nén mon tiuge vmme hús anda hoff

ief-

men is, of dat men hem eene lamming heeft gedaan, zoo zal hij dit er te voren afnemen.

§ XXIII. Indien men eene maagd uithuwelijkt, zoo zal men haar het goed ten volle betalen, en evenveel als haar, in tegenwoordigheid van haren hoofdpriester, van de baarslieden en de goede buren toegezegd is.

§ XXIV. Indien er eene jonkvrouwe zich zelven beregt, of zich aan eenen man verlooft, zonder den raad van haren vader, moeder of broeder, zoo bepalen de vader of de broeder, hoeveel zij haar tot bruidschat willen geven.

§ XXV. Wie eenen man den hals vrij maakt, en deze weder op een' anderen tijd doodgeslagen wordt, zoo neme hij het geld, die hem vroeger bevrijd heeft; het zij naastbestaande of vreemde. Insgelijks is het aller Friezen Regt, dat geen vriend den anderen tot zijne doodslagen zal helpen betalen, die goederen in het land bezit.

§ XXVI. Iederen man moet men *baren*, dat is, verklagen, behalve minderjarige kinderen.

§ XXVII. Verklaagt men eenen dief, en hij kan zich zelven niet lossen, en geene vrienden willen voor hem betalen, zoo staat het op zijnen eigenen hals.

§ XXVIII. Slaat er een man den anderen dood, en hij kan het zelf niet betalen, zoo betale hij het met zijnen eigenen hals.

§ XXIX. Geen minderjarig kind kan getuige zijn. Niemand kan om huis en hof, of om vastigheden ge-

iestha vmme erue, hi ne hebbe selua hús anda hoff anda erue. Ther ne mot ác nement tiuge vmme replick gód, hi ne hebbe alsa fúl buppa seeldem sa thiú saka dreith.

§ XXX. Suagar anda snora tha mugen alla tiuch dwá.

§ XXXI. Hvasa otheren bitigath partie, sa biwise ma 't him mith sex tiugum, Ieff thi other vngunge, 't mith twelf tiugum: hit ne sé, thet hi muge vngunge mith sín Haudpreester, thet hi vnscheldich sé.

§ XXXII. Hversa-'r én mon sín hús barnd, fon sín ayne fiúre,* anda héth hi inna sine huse fon ene otherem cláther, gold iestha seluer, iestha other gód, sa ne thur hi 't in siner plicht nawt ferre hebbe, sa hi sín ayn gód héth: Hit ne sé, thet hit him lénd sé; vnsekth hi thet lénd gód, sa biwise ma him thet mith tuám tiugum. Spreckt hi: ik hebbe-'th vntfén, anda ik hebbe thi thet wither iewen, sa biwise hi thet ác mith tuám tiugum.

§ XXXIII. Hversa ma then brond stát inna enes monnes hús, anda ther fon barnath hir ma húse, littich iestha ful, welhath hia thenne onspreke vmme then brond, sa schellath hia thá teringe tolike vpstonde. Anda thám, ther thi brond érste brocht is, thi ne thur nemende sín hús iestha gód ielda: thet is riucht aller Fresana.

§ XXXIV. Hvasa wel lond bislate, sa soel aller-

mon-

getuigen, ten zij hij zelf huis, hof en vastigheden bezitte. Ook kan niemand om roerend goed getuigen, tenzij hij, buiten zijne schulden, zoo veel heeft, als de zaak bedraagt.

XXX. Zwagers en zwagerinnen kunnen allen getuigenis geven.

§ XXXI. Wie een' anderen van oproer beschuldigt, bewijze het hem met zes getuigen, of de andere ontzwere het met twaalf getuigen: ten zij hij met zijn hoofdpriester kan bewijzen, dat hij onschuldig is.

§ XXXII. Wanneer iemands huis door zijn eigen vuur afbrand, en hij van een ander kleederen, goud, zilver, of ander goed in zijn huis heeft, zoo behoeft hij het niet verder te verantwoorden, als zijn eigen goed: ten zij het hem geleend is; ontkent hij het geleende goed, zoo bewijze men het hem met twee getuigen; zegt hij: ik heb het ontvangen, en ik heb het u wedergegeven, zoo bewijze hij dit ook met twee getuigen.

§ XXXIII. Indien men den brand in eens anders huis steekt, en hierdoor meer huizen branden, weinig of veel, willen zij hem dan om den brand aanspreken, zoo zullen zij de schade (1) gezamenlijk dragen, en hij, bij wien de brand het eerst gebragt is, behoeft niemands huis of goed te betalen: dit is aller Friezen Regt.

§ XXXIV. Indien men land wil afslatten, zoo-

zak

(1) W. Kosten.

monnick sinem haluem slaet slate, hit sé inna medem, ieftha bi thá etfennem, anda thá erthe to werpen oppa betha sida.

§ XXXV. Hversa-'r twén lond hebbath inna ener fenne, anda thi other wel sín del fon slate, anda hir ne sé nén ald slát bituiskum, sa scel thi ther fon slate, the-'r fon wel, butha thes otheres schathe, anda twén deler to nimen inna siner erue, anda then thrimnath inna thes otheres erue, anda thá twén deler horres oppa sín erue to werpen, anda then thrimnath oppe thes otheres erue, anda then slát sex ird fét; ther efther halde hia then slát tolike fon betha sidem.

§ XXXVI. Hversa-'r twén hebbath lond inna éner etfenne, sa is hit riucht, thet thet littic tha gráta folgie, sa fír thi maste dél sín selue bruke wel. Ganckt hit bethe to hér, sa nime monnick sín ayne here.

§ XXXVII. Hvasa lond wel dele, sa dele thi thet, the-'r fon welle, anda thi other kiase thet lond, sé lessa ieftha mara.

§ XXXVIII. Hvasa lond héth kapath anda bitalad, anda énse fagat, ieftha ette, ieftha to hér selde, anda thet welde én other thenne mith niar káp hebbe, sa bihalde thet lond, ther hit érste kapad anda vorgulden heth, sa fír thet thi káp hebbe epenbér wesen, anda hit tha friundum to fara bethen

heb-

zal ieder zijnen halven sloot slatten, het zij in de hooilanden of de weilanden, en de aarde op beide zijden te werpen.

§ XXXV. Indien twee [personen] een weiland bezitten, waarvan de een zijn deel wil slatten, en er geen oude sloot tusschen beiden is, zoo zal hij er van slatten, die het er van wil, buiten schade van den anderen; en twee deelen in zijn eigen erf, en het derde deel in des anderen erf te nemen, daarvan twee deelen aarde op zijn erf, en het derde deel op het erf van den anderen te smijten, en de sloot zes aardvoeten [wijd te maken]. Daarna onderhouden zij den sloot te zamen.

§ XXXVI. Indien twee [personen] één weiland bezitten, zoo is het regt, dat het kleinste het grootste [deel] volge, voor zoo verre de bezitter van het grootste gedeelte het zelf gebruiken wil. Gaat het beide te huur, zoo neme ieder zijn eigen huur (1).

§ XXXVII. Wie land wil deelen, zoo deele hij het, die hetzelve wil gedeeld hebben, en de andere kieze het land, hetzij minder of meer.

§ XXXVIII. Wie land gekocht en betaald heeft, en eens daarvan de vruchten genoten (2), of hetzelve beweid, of verhuurd heeft, en een ander dit met naarkoop wil hebben, zoo behoude hij het land, die hetzelve het eerst gekocht en betaald heeft, voor zoo verre de koop openbaar is geweest, en de vrienden het te vo-

(1) W. Willen zij 't beide zelfs bruiken, zoo neme elk zijn eigen deel.

(2) W. Verarbeid, geploegd.

hebbe. Londkáp mei ma nawt ma sa énse wei-garie.

§ XXXIX. Hvasa lond wel wrkapie, sa biade hi 't wr sín ayne búrar, hia sé lesse ieftha mara, ieftha sine ayne sibbeste friundem, sa nime thi thet, ther hit biknia muge, anda ther hit fon kemen sé, anda reke him sín ield, then halfte binna fiowrten degum, anda ten otheren halfte binna ene monath. Déth hi thet nawt, sa is 't alle liudem fri to cápe. Tsiweth hia vmme 't wérth, sa hiweri thi thet, ther hit ér ácht, thet hit alsa fel ielde machte. Ac nel thi sib-dél thet nawt hebbe, sa mey thi swetnat, ieff thi ther nest lith niar cáp weisa. Londwixel mey ma nawt vndwá mith niar kápe, hit sé, wixlad vm gold ieftha vm seluer.

§ XL. Hér is fester sa thi cáp, hit ne sé thet ma thet wroápie, ieftha wrwixilie; thach sa sckel thi thet bruke, ther thet hérd héth, thet iér wr, anda thi nime thá here, ther hit cápad, ieftha wixlad héth.

§ XLI. Hvasa ánnen mon oppa sinen werff seth, sa ne mot-er hine ér *Walburohdey* nawt wrdriue; bisit-ter then werff wr *Sunte Iohannes*, sa ne mey-er hine thes iéres nawt wrdriue. Spreoma vmme iér-mel, sa scel thi ther-na werff ácht vngunga mith-er thredda hond, Ieff thi other biwise thet mith tuam tiugum. Fon londhere is 't olsa[illegible]dem dóm. Héth hi then ecker denged, sa tili hi-ne thria iér ef-

ther,

voren aangeboden is. Landkoop mag men niet meer dan ééns weigeren.

§ XXXIX. Wie land wil verkoopen, het zij weinig of veel, biede het zijne eigene buren aan, of zijne eigene naaste vrienden, zoo neme hij het, die het naaste is, en daar het van gekomen is, en betale hem zijn geld, de helft binnen veertien dagen en de andere helft binnen eene maand. Doet hij dit niet, zoo staat het iedereen vrij het te koopen. Zijn zij oneens om de waarde, zoo bewijze hij het, die het vroeger toekwam, dat het zooveel waardig was. Wil ook de naaste bloedvriend het niet hebben, zoo mag den aangrenzenden, of die daar naast ligt, niäarkooper wezen. Landverwisseling [wandelkoop] mag men met geen niäarkoop te niet doen, ten zij tegen goud of zilver verwisseld.

§ XL. Huur is vaster dan koop, ten zij men het verkoope of verwissele; evenwel zal hij, die het gehuurd heeft, hetzelve het jaar uit gebruiken, en diegene, welke het gekocht of gewisseld heeft, neme den huur.

§ XLI. Wie eenen man op zijnen werf zet, moet hem voor *Walburgisdag* niet verdrijven; bezit hij den werf na den *Heiligen Johannes* [dag], zoo mag hij hem dat jaar niet verdrijven. Twist men over den huurtijd, zoo zal diegene, welken den werf behoort, met den derden hand ontgaan, of de andere bewijze het met twee getuigen. Van landhuur is het regt hetzelfde. Heeft hij den akker bemest, zoo be-

ther, alsa fír thet hi denged sé, bi tha Londhere wille.

§ XLII. Hversa-'r én seth én hús oppe thes others erue iefta werue, anda hi thet hús welle iefstha scel wrcápie, sa is hit riucht, thet thi londhere to fara sé. Ác wel thi Londhere hine wrdriue, anda hi sine here nawt muge ielde, sa scel thi londhere thet hús nime to góder liude sedsen, anda sin ield bi steithe anda bi stunde to reken. Ac mey hi sine here ielde anda ma hine thach wrdriwe welle, sa scel ma him sín réd ield ledze oppe then dreppel, sa mey-er hine wrdriwe mith aller Fresena riucht.

§ XLIII. Hversa-'r én mon héth ánnen thiánst anda hi dwá thá ene scalkhéd ieff thá othere, anda thi here hine efther vnhalt, dey anda nacht, sa is thi húshere sceldich to ielden brecma anda bóta, sa fír, thet hit bi sín withen schen sé.

§ XLIV. Hversa-'r én mon hèth wunnen ánnen thianst, anda sín diar hine hent, bíth iefstha slaith iefstha mith tha horn stát, sa is thi húshere him scheldech fon tha bed to hilpen, anda thet érste lán and nawt ma, ác scel ma him thá tíd nawt off kirthe, ther hi dahuile wrsúmath.

§ XLV. Hversa-'r is én waynpáth, anda ther wel ma ánnen sláth bi makia, sa maki-ma then slát ynna sínna ayn erue.

§ XLVI.

bebouwe hij hem drie jaren daarna, voor zoo verre hij met toestemming van den landheer is bemest.

§ XLII. Wanneer iemand een huis op eens anders erf of werf zet, en hij dit huis wil of zal verkoopen, zoo is het regt, dat de landheer de naaste zij. Wil de landheer hem verdrijven, en hij de huur niet kan betalen, zoo zal de landheer het huis, op goeder mannen zeggen, nemen, en zijn geld op staande voet (1) betalen. Kan hij zijn huur betalen, en men wil hem evenwel verdrijven, zoo zal men zijn gereed geld op den drempel leggen, waarna men hem, volgens aller Friesen regt, mag verdrijven.

§ XLIII. Wanneer een man eenen bediende heeft, die den eenen of anderen misdaad doet, en de heer houdt hem daarna dag en nacht op, zoo is de huisheer schuldig breuk en boete te betalen, voor zoo verre het met zijn weten is geschied.

§ XLIV. Indien een man eenen bediende heeft gewonnen, en zijn dier hem beschadigt, bijt of slaat, of met de horens stoot, zoo is de huisheer hem schuldig de genezing te betalen (2), en het eerste loon, en niet meer; ook zal men hem den tijd niet afkorten, dien hij intusschen verzuimt.

§ XLV. Indien er een wagen pad is, waar langs men een sloot wil maken, zoo make men de sloot in zijn eigen land.

§ XLVI.

(1) W. Op tijd en plaats.

(2) W. Hem van het bed te helpen i. e. genezen.

§ XLVI. Alle scardinge seel ma sette oppa thá riuchta swetha. Allermonnic thi scel hebbe thré fét buta sín háwerff.

§ XLVII. Aller monnic thi scel hebbe butha sín húse twén fét, for then osedroptha, anda for then hladdergong.

§ XLVIII. Alle ieringa thá scellath weisa inna thes monnes ayn werue, anda other halues fótes wíd.

§ XLXI. Én ména lona thiú seel weisa twelff ierdfét.

§ L. Anda alle tsurkpathe scellath weisa sex ierd fét.

§ LI. Alsa thi mon líth oppa sín cronkebedde, sa ne mey hi nawt ma wey reke buta sín erfnoma wille, sa heligum anda herem elk én ángelsk merc.

§ LII. Alsa long sa thi mansche is sund, anda machtich iten anda gungen, sa mey hi sín gód reke huam sa hi wel, butha sín erfnome wille.

§ LIII. Hversa thi sún dádslaith then feider, ieff thi ene bróther then otheren, ieff thi mon sín wíff, ieff thi swager sinem here, ieff sín frouwe, ieff a eng otheren, sa ne mey thiú blódich hond nene lawa fagie, ác al thet fon tha bona sprúth mey fon thisse lawem ne nawt nima, sa nime thi thá lawa, ther sibbest sé, butha thisse hondum.

§ LIV. Hversa thi Leye dád slaith ánnen Prester, sa schel hi sine werlike Riuchter annen brecma

(re-

§ XLVI. Alle schuttingen zal men op de regte scheiding zetten. Ieder zal drie voet om zijnen hooiwerf hebben.

§ XLVII. Ieder zal twee voet om zijn huis hebben, voor den waterdrup (1) en laddergang.

§ XLVIII. Alle mestslooten zullen in iemands eigenen werf zijn en anderhalve voet wijdte hebben.

§ XLIX. Een algemeene laan zal twaalf aardvoeten zijn.

§ L. En alle kerkpaden zullen zes aardvoeten zijn.

§ LI. Als iemand op zijn sterfbed ligt, zoo mag hij, buiten den wil van de erfgenamen, niets meer weg geven, dan alleen aan de heiligen en heeren, ieder een Engelsche mark.

§ LII. Zoo lang de mensch gezond is, eten en gaan kan, zoo mag hij, buiten den wil van zijne erfgenamen, zijn goed geven, aan wien hij wil.

§ LIII. Indien de zoon zijnen vader doodslaat, of de eene broeder den anderen, of de man zijne vrouw, of de zwager zijnen schoonvader of zijne schoonmoeder, of iemand van dezen den anderen, zoo mag de bloedige hand geene erfenis nemen; verder mogen zij, die uit den moordenaar gesproten zijn, van deze erfenis niet nemen: doch nemen zij de erfenis, die, buiten deze handen, de naasten zijn.

§ LIV. Wanneer een leek eenen Priester doodslaat, zoo zal hij zijnen wereldschen Regter eenen breuk

(1) W. Ors-drup.

reke. Slaith thi Prester ánnen Leye, sa is thi Biscop sín Riuchtar.

§ LV. Alle wrrualde dethe, spil-dethe, wrbecdethe, wrhus-dethe, ther én mansche déth al is 't ful bóta anda ful brecma.

§ LVI. Hversa-'r is mon iestha wíff, and hia hebbath twyerleye kinder, anda hia makiath ene redinge iestha scedinge tuiska tuine kindem, wr hire Haudprester, anda vpper góde burum, anda nimpth thet vp sín steruen, thet hi 't alle riucht maket hebbe, sa schel thiú redingh stonde, hú sa hia thet makiath, anda ne scel ther nén mon buppe dele iestha riuchte.

§ LVII. Huersa'-r mon iestha wíff falt oppa sín cronkbedde hú sa hia thet thenne makiath wr then Haudprester anda góde burum, anda thet thenne nén mon weigerath, sa schel thiu redinge stonde. Is hit ác thet hit hua straffie, sa scel 't nawt stonde; Anda sa maki hia betha gód, alsa gód sa hit was, da hia to hape komen; anda dele thenna bata anda scathe.

§ LVIII. Hversa-'r send twá senne, anda hia lewath kinder a besfha, anda thá kinder sé nawt wtbalth, sa feth thi sún anda tha aldere lawa on, mith tuám hondum, anda thiú dochter mith ener hond.

§ LIX. Hversa-'r send twá senne, anda hire other wirthe bisinne, sa dele hia tha hewe, ther se

mith

breuk betalen. Slaat de Priester eenen Leek, zoo is de Bisschop zijn Regter.

§ LV. Alle niet opzettelijke daden, speeldaden, ruggelingsche daden, in huis geschiedde daden (1), die een mensch doet, zijn volle boete en breuk.

§ LVI. Indien een man en eene vrouw tweeërlei kinderen hebben, en zij maken eene beschikking of scheiding tusschen tweeërlei kinderen, in tegenwoordigheid van hunnen Hoofdpriester en van goede buren, en verklaren hierop te willen sterven, dat zij alles regt gedaan hebben, dan zal de beschikking van kracht zijn, zoo als zij die gemaakt hebben, en geen man zal daar boven deelen of regten.

§ LVII. Indien een man of eene vrouw op het sterfbed komt, zoo als zij het dan, in tegenwoordigheid van hunnen Hoofdpriester en goede buren, beschikken, en niemand het dan weigert, dan zal de beschikking van kracht zijn. Is het, dat iemand zich hier tegen verzet, zoo zal het niet van kracht zijn, en dan maken zij beider goed even goed, gelijk het was, toen zij te zamen kwamen, en deelen dan de bate en schade.

§ LVIII. Wanneer er twee echtgenooten (2) zijn, die kinderen nalaten, en de kinderen zijn niet uit geboedeld, zoo vat de zoon der ouderen erfenis met twee handen en de dochter met eene hand.

§ LIX. Wanneer er twee echtgenooten (3) zijn, en een van beiden wordt zinneloos, zoo deelen zij de

(1) Door W. niet vertaald. (2) W. Zoonen. (3) W. Zoonen.

mith riuchte to falle muge, anda fóde then bisinne, alsa hit bérth, bi réck anda bi tha sibdél, anda bi tha lawum.

§ LX. Hversa-'r sterfth wiff iestha mon, anda thet gód fal a lawa, sa tali hia thá nota, thet is, thá offnoma fon butere anda korne anda fon ther tetinge, alsa hit béreth, bi sumers dey, iestha winters nacht.

LXI. Hversa-'r én mon werth fén anda bunden, anda him bitigath deuerie, iestha othere quade detha, ther hi sin liff mithe machte wrliáse, anda thi dethe nawt epenbér ne sé, sa biwise me him thet mith twelff tiugum. Ieff hi reke him to bóte en tuede ield anda ánnen tweden brecma.

§ LXII. Alla dethe, ther schiath oppe ztiurk hove, hit sé, dáth iestha dolch, al is hit thri bóta anda thrifalde brecma, anda thi tuednath fon tha botem scel wese ield, anda thi thrimnath weir. Mith alsa dene ielde scel ma beta thá hús bóta.

§ LXIII. Hvasa otherem sinen sath iestha walle to dampth, én grát merc to brecma, anda then walla to schenien.

§ LXIV. Allermonnic thi scel sinen sath wirtze mith ene plonckene hlide, iestha mith ene tian spetze fiál; nis thet nawt, sa scel hi then scatha ielde bi Asega dóm anda bi liude Londriucht.

§ LXV.

de bezitting, aan wien ze met regt vervalt, en voeden den zinneloozen, zoo het behoort, als kinderen, als naastbestaande en als erfgenaam (1).

§ LX. Indien er vrouw of man sterve, en het goed in erfenis valle, zoo nemen zij de vruchten (2), dat is, de opbrengst van boter en koorn en van de veeteelt, gelijk het behoort, bij zomerdag of winternacht.

§ LXI. Wanneer eenen man gevangen en gebonden wordt, en men hem van dieverij of andere kwade daden beschuldigt, waardoor hij zijn lijf konde verliezen, en die daden niet bewezen zijn, dan bewijze men hem zulks met twaalf getuigen, of men betale hem tot boete twee derde geld en tweede derde breuk.

§ LXII. Alle daden, die op het kerkhof geschieden, het zij, doodslag of wonding, zijn allen drie dubbele boete en drie dubbele breuk, twee deelen van de boete zal geld wezen, en het derde waren. Met zulk geld zal men [ook] de huisboete betalen.

§ LXIII. Wie eens anders put of wel dempt, een groote mark tot breuk, en de wel schoon te maken.

§ LXIV. Ieder zal zijnen put met een planken deksel, of met een tienspakig rad dekken; gebeurt dit niet, zoo zal hij de schade betalen, bij vonnis van den Regter en bij des volks Landregt.

§ LXV.

(1) W. Bij gifte bij weergeld en nalatenschappen.

(2) W. Not.

§ LXV. Hvasa ánnen vnscheldigen mon féth, sunder ther Rediewe willa, sa breckt hi én grát merc, anda alsa ful to bóte.

§ LXVI. Hvasa wrliust in ener kase gold, ieftha seluer, ieftha scepene cláther, sa ielde me gold mith golde, anda seluer mith seluer, anda thá cláther mith ielde, anda thet to winnen mith sin éthe.

§ LXVII. Hversa thi bróder sine sustere vnlic wtbalth, anda hi sterue, anda lewa tha susterem thet gód, sa maki hia thá bolbrengar allike gód, ieff hit is; is 't nawt, sa halde-'t monnic huet hi hebbe.

§ LXVIII. Hversa thiu suster wtbalt is, sa ne mey hiú nánnen becfengha dwá, sa fír, thet-ter hua fon tha bróder libbende sé.

§ LXIX. Alle dume diárs dethe is twede bóte and nenen brecma.

§ LXX. Hversa-'r én erfnisse forfalt buta thá fifta kni, sa scel ma thet gód dele oppe thre haper, then érste háp then scel nima thi Riuchtar, then otheren part scel hebbe thiú tziurk anda erme liude, Ten lesten threddendél schel ma mith-er beytérie dommar anda dikar, ther tha méne ménte to kumpt to haldene.

§ LXXI. Ther ne mey nén munik néne erfnisse ieftha lawa fagie, alsa hi biiewen is, fon feider noch fon móder, fon suster noch fon bróder, noch fon sine friundem; nén gód wither eruie, ther hi inna-th cláster brocht héth, ieftha inna cláster wunnen héth.

§ LXXII.

§ LXV. Wie eenen onschuldigen man vat, zonder toestemming van den Regter, verbeurt een' grooten mark, en evenveel tot boete.

§ LXVI. Wie in een gevecht goud, zilver of gemaakte kleederen verliest, zoo betale hij goud met goud, en zilver met zilver, en de kleederen met geld, en dit met zijnen eed te winnen.

§ LXVII. Wanneer de broeder zijne zuster ongelijk uitboedelt, en hij sterft, en laat de zusters het goed na, zoo maken zij de medegiften gelijke goed, als het [er] is; is het [er] niet, zoo houde ieder wat hij heeft.

§ LXVIII. Wanneer de zuster uitgeboedeld is, zoo mag zij geene terugtasting doen, voor zoo verre, dat er iemand van de broeders in leven is.

§ LXIX. De daden van alle stomme dieren zijn halve boete en geene breuk.

§ LXX. Wanneer er eene erfenis buiten den vijfden graad vervalt, zoo zal men het goed op drie hoopen deelen, de eerste hoop zal den Regter nemen, het tweede deel zal de kerk en arme lieden hebben, het laatste derde deel, daarmede zal men dammen en dijken, die de gemeene gemeente moet onderhouden, herstellen.

§ LXXI. Geen monnik mag, van vader noch van moeder, van zuster noch van broeder, noch van zijne vrienden, eene erfenis of nalatenschap erven, omdat hij begeven is; geen goed vererve, dat hij in het klooster gebragt of gewonnen heeft.

§ LXXII.

§ LXXII. Hversa-'r én mon én raff hallath inna ene othere riuchte, vmme ene seike, ther him nén riucht fon schia machte, huasa him thet raff binimpth, anda hine wundeth, ieftha slaith, sa seel ma him reke thrifalde bóta anda thrifalde brecma, therumme, thet hi sín liff waged hede.

§ LXXIII. Thiú moder, thiú mey nime fon hire vniérige bern thes iéres fiff scill. for lutherlán; Alsa hiú án other mon héth nimen, alsa long thet hit is sogen iér ald, anda hiú hire feiders gód nawt ne bisit.

§ LXXIV. Huasa ánnem mon hent inna ther fúgel schúl, ieff inna ther bere, ieftha inna ther schet schiale, sa is thiú bóta, anda thi brecma thrimne furthere, al huet him scén is.

§ LXXV. Hvasa ánnen ménen wey smellath, ieff to délt, sa breckt hi én pund, anda alsa bréd, anda alsa gód to makien, sa hi was.

§ LXXVI. Hvasa satha délt inne otheres saddikum, sa breckt hi tua pund, anda thet saddíck wither to fellen, sa hit er was.

§ LXXVII. Hvasa thet lond mith-a díck wel wrreke, sa gunge hi oppe then díck, anda werpe thre satha inna thet ieth, anda swere, thet hi then díck nawt langer muge halde, sa scellath thá sex sibbeste nime díck anda lond, anda al sín tilbar gód, anda warie, anda halde then díck.

§ LXXVIII.

§ LXXII. Wanneer een man een pand (1) haalt in een ander regtsgebied, wegens eene zaak daar hem geen regt van geschieden mogt, wien hem dit pand beneemt, en hem wondt of doodslaat, zoo zal men hem drie dubbelde boete en drie dubbelde breuk geven, omdat hij zijn leven gewaagd heeft.

§ LXXIII. De moeder, mag van hare minderjarige kinderen jaarlijksch vijf schellingen behoedloon (2) nemen; wanneer zij een ander man genomen heeft, zoo lang tot het kind zeven jaar oud is, en zij haar vaders goed niet bezit.

§ LXXIV. Wie eenen man in de vogelkooi, of in een dorschschuur, of in een beestenstal beleedigt, zoo is de boete en de breuk een derde meer, van alles wat hem geschied is.

§ LXXV. Wie een algemeenen weg versmalt of vergraaft, zoo verbeurt hij een pond, en al zoo breed en al zoo goed te maken, als hij was.

§ LXXVI. Wie in een anders zood-dijken zoden graaft, verbeurt twee ponden, en den zood-dijk weder te maken, zoo hij eerst was.

§ LXXVII. Wie het land met den dijk wil overgeven, zoo ga hij op den dijk, en werpe drie zoden in het gat, en zwere, dat hij den dijk niet langer onderhouden kan, zoo zullen de zes naaste bloedvrienden dijk en land en al zijn roerend goed nemen, en bewaren en onderhouden den dijk.

§ LXXVIII.

(1) W. Roof, en geroofde.

(2) W. Luther-loon.

§ LXXVIII. Hvasa hent then díekriuchter, iefthа then ghene, ther then díck makiath, dahuile, thet hia sé oppa díck, anda bi tha díck send, twifalde bóte and twifalden brecma.

§ LXXIX. Ther ne mey nén vnedelmon formunder wese fon siner feider side, thet, is fon sín feiders friundem; ác mey-er nén formunder wr sín ayn feiders gód wese.

§ LXXX. Ther ne mey nén móder nene vnafte kinder tya to hir ayn gód, huente thi feider faken vnwis is. Werth thiú móder dádslain, sa nimpth thet kind hire móders líff anda lawa, anda thá friunde nawt. Héth thiú móder afte kinder, sa delath hia hire móder gód, alsa hit hert bi hondum, twá sustere aien ánnen bróther.

§ LXXVIII. Wie den Dijkregter, of degenen, die den dijk maken, beleedigt, terwijl dat zij op den dijk, en bij den dijk zijn, dubbele boete en dubbele breuk.

§ LXXIX. Niemand, die geene vaste goederen bezit (1), mag van zijns vaders zijde, dat is, van zijn vaders vrienden, voogd wezen. Ook mag hij over zijn eigen vaders goed geen voogd zijn.

§ LXXX. Geen moeder mag tot haar eigen (ouderlijk) goed onechte kinderen trekken, dewijl de vader dikwijls onzeker is; wordt de moeder doodgeslagen, zoo neemt het kind zijns moeders lijf en nalatenschap [van losse goederen], en de vrienden niet. Heeft de moeder echte kinderen, zoo deelen zij haars moeders goed, gelijk het behoort, bij handen, twee zusters tegen eenen broeder (2).

(1) W. Een onedelman.

(2) W. heeft dit aldus vertaald: » Een moeder kan geen » onechte kinders voortbrengen ten aanzien van haar eigen goed, » schoon de vader dikwijls onzeker is. Wordt de moeder » doodgeslagen dan krijgt het kind zijn moeders weergeld en » en nalatenschap, en niet de vrienden. Heeft de moeder echte » kinders, dan deelen zij hun moeders goed, zoo het behoort, » bij handen, twee zusters tegen een broeder gerekend."

AANTEEKENINGEN

OP HET

EMSIGER LANDREGT.

§ 1. *Hérbreud*, haartrekking, van *hér*, haar en *brüen*, oudduitsch aantrekken. W. pag. 747; IHRE, Glos. op het woord *brij;* A. op *brida.*

Houwe, hoofdhulsel, ook *huif*, *hoeyeke* genoemd. Zie KILIAAN op *huif.*

Strewed, A-S. strewian, *sternere.* In het boetregister in de oude latijnsche overzetting (door DE RHOER uitgegeven) p. 27 is het: *pro expoliatione capitis femine*, *videlicet wif strevene.* O. p. 381; WIARDA, *Wilk*, *der Brocm.* § 208.

§ 2. *to tander*, tot spot; zie IHRE, Glos. op het woord *dant;* A. op *tander.*

§ 3. *clinga*, haak; bij KILIAAN *klinghe.*

§ 4. *stickelbend*, gestikte band of gordel der Friesche vrouwen, welke met goud of zilver bestikt was; zie WINSEMIUS, *Chronique van Vrieslandt*, fol. 150.

§ 7. *Sinkaal*, ook *skinkael*, en bij HALSEMA, in de *Verh. v. h. Gron. Gen.* 2e dl. voorber. p. 42 v. h. *Hunsing. Landr.* *skinkele* en *sinkcle* genoemd; is zamengesteld van *sin* of *skin*, het schim, de oppervlakte der huid, en *kael*, *kél*, kaal, *huid-* of *velkaal*; dit had plaats, wanneer, na de genezing der

won-

wonde, geen haar wederom op die plaats groeide; zie O. p. 346 op *kaeld.* W. p. 230 n. f. en p. 738 n. w.; A. op dit woord.

§ 9. *thi kuda* door den heer WIERDSMA door verandering overgezet, SCHENZII, *Glos.* daarbij aanhalende; deze vertaling schijnt mij toe de juiste niet te zijn: liever zoude ik zulks dan afleiden van het Gothisch *kukgan*, kussen, gekust worden, hetgeen in de volmaakte tijd *kukida* heeft, zoo als *gah kukida imma*, en heeft hem gekust, — JUNIUS, *Glos. Goth.* op *kukgan*, p. 222 — en het alsdan door het kussen overzetten; doch deze vertaling past ook niet hier, het staat hier eenigzins in betrekking tot *Isernslec*, slag met een ijzer, en daarom zoude ik gelooven, dat dit *kuda*, hetzelfde als *kodde* is. Bij KILIAAN vindt men *kodde*, voor knods, *clava*; het woord *kodde* vindt men ook voor de Knods van Hercules, bij COORNHERT, *Bedr. der wereld*, bl. 53; bij ons is het nog over in het woord *koddebeijer*, en in Drenthe kent men den *koddesleper*, zie SCHELTEMA, *G. en L. Mengelw.* 3e dl. 2e st. bl. 72, aant. 31; het lijdt overigens geen twijfel, dat *kuda*, door vokaalverwisseling *koda*, tot *kodde* verhard is, waarom ik het door knodsslag heb overgezet. As. 198.

balga swerde; *balga*, buik, balg, het is hier een bijv.n.-woord en letterlijk de buik van het zwaard, dus het platte. De heer WIERDSMA zet het over: zwaard in de schede en haalt WACHTER op het woord *balga* aan. Ook in het Gothisch vindt men dit woord; zie JUNIUS, *Glos. Goth.* op *balgeis.* In het A. wordt het door slagzwaard overgezet; zie aldaar op *balga.*

§ 10. *Metevnd*, maatwonde; voortijds werden de wonden gemeten, en hiernaar werd de boete gerekend. Men vindt bij v. W. 733 twee tafels van die berekeningen; zie ook PUFFENDORF in *Obs. Jur.* tom. 3 in append. p. 121, en O. 376 § 47.

Abel and Inseptha, en de O. 381 *apel and incepta*, ook in dit Landr. *abel and insep* genoemd. In de O. vindt men *abel* overgezet door: likteeken, dat, na de genezing der wonde, boven de huid is blijven staan, en *incepta*, likteeken, dat, na de genezing, beneden de oppervlakte der huid is

bly-

blijven staan. v. W. 730, en WIARDA, in zijn A. op het woord *abel*, hebben eene tegenovergestelde beteekenis aan die woorden gegeven, *abel* afleidende van het Celtische A-ball, *defectum*, *exitium*, *dissidium*, en *inepta* door verhooging overzettende, omdat het van inkepen, streekswijze iets maken, b. v., gekeperd doek, afkomt; evenwel is WIARDA van dit gevoelen terug gekomen, en het gevoelen der O. bijgetreden; zie As. p. 194.

§ 11. *Thrira Bunkana bretzen.* Welke beenderen hier bedoeld worden, heb ik niet kunnen opsporen, evenmin als de onder *Thrira Bunkana wigong* in deze § voorkomende beteekenis. Wanneer ik de O. naga, en aldaar pag. 354 § 9 vind: *tre been brecken schilma beta in der breinpanna*, drie beenbreuken zal men in de hersenpan boeten, dan zoude ik gelooven, dat hier eigenlijk mede bedoeld wierd, het boeten voor eene wonde, waarvoor men drie beenbreuken boete konde rekenen, en dit zoude ik ook zoo nemen voor *thrira Bunkana wigong*. Ik wil evenwel niemand dit gevoelen doen omhelzen. Het As. 214 heeft wederom eene andere lezing betrekkelijk *Thrira Bunkana wigong*, en maakt er splinters van, die uit de wonde komen; maar wat is dan *Thrira Bunkana bretzen?* Zie mede § XXXIX C. H.

Wlitewlemelsa, zamengesteld van *wlite*, aangezigt, en *wlemelsa*, schending; in het A-s. beteekent *waeme* een gebrek; zie O. 362, v. W. 726. WIARDA in zijn A. stelt *wlemelsa* of *wlemmelsa* gelijk met *lemelsa*, beschadiging. As. 196.

Nedlana, 2 nval, meerv. van *nedle*, naald; A-s. *noedle*, Goth. *nedle*, Eng. *needle*, A. *nedla*; naedel bij KIL. *acus*.

bénsechtich. v. W. 741 zegt aldaar in den noot *u:* wat eigenlijk beensetig (het zelfde als *bénsechtig*) beteekent leert ons best het *Oud Fr. Landr.*; *Hwerso dio wirsen thruch slain is oen dat been, ende ma hit navt scwa mei, dat het glida ne mei, etc.* Wanneer de rimpel doorgehouwen is tot op het been, en men het niet schuiven kan, dat het niet kan glijden; dezelve zet het daarom door *knochen vest*, aan het been vast, over. Zie verder O. 355 op het woord *benis outstal*; A. op *bén*.

§ 12.

§ 12. *Letza*, heelmeester. v. W. 162. A-s. *Laece*. Zie RASK, *Angs. Sprogleare* 27; A. op *Leck*, in het Goth. *Leik*.

Breinsiama, hersenvocht, ook *breinsia* genoemd. A. op het woord *brin*, en v. W. 738. Zoo ook *lithsyama* en *gristelsyama*, lidwater en knarsbeenwater. *Grstel*, knars, knarsbeen. Zie A. op *griseles*; WIARDA heeft dit, gelijk zijne meeste woorden, daar neder gezet, zoo als hij het gevonden heeft: het is de 2 nval van *grisel*, *gristel* of *grestel*, *gerstel*. Zie B. § 210.

halbréd, bij v. W. 739 *haelbreda*, en in het *Huns. Landr.* *halebreda* genoemd; in de *Lex. Fris. Tit* 22 § 7 *membrana*, *qua cerebrum continetur*, d. i., het vlies, waarin de hersenen bevat zijn. Zie O. 354, A. op *helibreda*, PUFFEND. *Obs. Jur.* tom. 3 p. 95 *de helenbrede; dat is de hüdt*, *de over dat bregen geit*. VON WICHT zet dit door: *die zerspaltung des kopfs* over, het afleidende van *hael*, het hoofd, en *brytan*, breken. As.194.

Inruetza detha. WIERDSMA zet dit door inwaardsche daden over; in het A. vindt men op *renda*, scheuren, *inrwes eingerissen*. B. § 211, 204. Komt van *renda*, scheuren, Duitsch *reissen*, waarvan rukken, inrukken.

§ 13. *snabba*, snavel, sneb, mond. v. W. 715, O. 361, A. op *snabba*, en voegt er bij *snake*, de mond, en daarvan *snakken*, spreken.

witem, getuigen, 3 nval, meerv. van *wita*, getuige, A. *wita*.

hrediewen, van *hrediewa*, *redgeva*, regtgever, regter. A. op *red*.

awed, deelw. van *awa*, aantoonen, vertoonen, bekend zijn. v. W. 650, 716. O. 281; in het A-s. *eawian*, *eowian*, ostendere. A. op *age*.

§ 14. *gresfallen*, in het *Huns. Landr. gersfelle*; de latijnsche tekst heeft *exiduum*, id est, *gersfel*. Zie O. 379, v. W. 759, A. op *gers*. Dit woord komt ook in de beteekenis van ongeboet voor in de *Wilk. der Brockm.* § 9 en 219: *Werth di bogere slain sa lidse hi gersfelle*, d. i.: Wordt den boogschutter doodgeslagen, zoo ligge hij zonder boete; zijnde hetzelve zamengesteld uit *gers* of *gres*, gras (bij KIL. *ghers*)

en

en *falla*, vallen, zoodat het letterlijk in het gras gevallen beteekent. B. 8.

§ 16. *breincloua*, hersenpan; A. op *Brin*, As. 194.

afta Prester, wettigen priester, dat is, die priester, waaronder hij als leek behoort, en in wiens kerk hij gehouden is zijn Paschen te nemen.

§ 17. *léska*, rimpel. v. W. 741, A. op *Leeske*, O. 358; het is hetzelfde als *wirsine*. Het komt mij niet vreemd voor, dat *wirsine* eigenlijk spier beteekent, van *wir* of *wirk* en *sine*, zenuw, spier. In de beteekenis van rimpel zal het met het woord *wronselen*, *fronselen* overeenkomen. As. 192, 210.

§ 19. *Mósdolch* is eene wonde, die door eene verplettering van het vleesch, onder de huid, ontstaat, zonder dat het vel gebarsten is. O. § 8 p. 352 en § 40 p. 382. A. op *dolg*. As. 209.

indeken, ingedeukt; zie A. op *dip*.

rend, scheur, van *renda*, scheuren, rijten. A. *rend*.

Haud-dusinge, hoofdduizeling; zie O. 343, *daued dusinge*.

§ 20. *liff*, een lijf, ook het weergeld, het leven; het komt hier meest in de beteekenis van weergeld voor: het is de boete, die iemand betaalde voor eenen doodgeslagenen. *Thrimen liff* is dus een derde gedeelte van zoodanige boete.

§ 22. *pli anda plicht*, in het *Huns. Landr.* § *XLII ple*, in de O. 357 overgezet door gevaar en rekening. *Ple* of *pli* is het A-s. *pleo*, of *pleoh*, noxa, culpa; en *plicht*, A-s. *plicht*, periculum, LEIJE, *Dict.* Het is ons plegen, en ons pligt, verzorging, verpligting, As. 202.

§ 23. *biletzen*, gesloten, van *luka*, sluiten; het deelw. is nog overig in ons *beloken Paschen*, Paaschtijd: het tijdstip, waarin iemand zijn Paschen moest houden; dit was korter of langer naardat, tijd en omstandigheden zulks medebragten: hier in Friesland begint het veertien dagen voor, en eindigt veertien dagen na Paschen. As. 205.

onstonden. v. W. lib. 3, cap. 75 zegt aldaar: «is de hant anstande an den arm, dat is, dat de hant stif steit, und dat men dat lit dair de arm und hant tho hoepe kaemen, nicht

mach

mach upwarttz noch delewertz bringen, so is de hant lam, und is ein dorde part liwes." Het zal hier van het oog door onbewegelijk moeten overgezet worden, van *on* of *ane* (niet *ont*), aanvang nemende aanduidende, en *stonden*, dat aangevangen heeft te staan, dat is, waar de beweging uit is.

taer, tranen; A-s. *Taehr*, Eng. *Teare*, IJsl. *Tar*, waarvan, bij omzetting van den 3 n.val van het meerv. *Tarem*, ons traan. Zie A. in *Thér*.

áchbré, wenkbraauw. A-s. *braewe*; WIARDA zet *áchring* in zijn A. verkeerdelijk door oogappel over: het is de ring, die de oogleden maken. Zie O. 360, As. 193.

§ 24. *wagar*, 4 nval, meerv. van *wach*, de wand, de zijde, wordt ook voor de wangen gebruikt; zie A. op *wach*. As. 200. 204.

muthe, *mula*, *muda*, de mond, eene opening; A-s. *muth*, Goth. *muuth*, IJsl. *mynni* en *mun*, Eng. *mouht*. Zie A. op *mula*, As. 199. 219.

ommie, ademen, waarvan *om*, *omma*, de adem, ook *adama* en *ethma* genoemd; voor *ommie* zoude ik liever *ama* schrijven, in het Holl. nog over in beämen. A. op *Adama*.

to deile, neder of toezakt, van *dele*, nederzakken; hiervan *del*, een dal; Eng. *dale*; en *déll*, de grond; *delua*, graven; *dilga*, verdelgen. As. 217.

§ 25. *tziake*, *sthrake*, *sthriake*, de kaak, kinnebak; de *k*, *tz*, *sth* en *st* worden dikwijls onder elkander verwisseld. KIL. op *kaecke* en O. 362. A. 388.

onkeme, *thruchkeme*, het aankomen, het doorkomen; beteekent hier het begin en het doorgaan van de wonde. Zie v. W. 753, As. 194. 196. 198. 208.

§ 26. *were*, lip; A-s. *waeran*, verweren; SOMNERS, *Dict.* In de *Glos.* AETHELB. vindt men *uferwaerd* voor bovenlip. v. W. 362. As. 200. 211.

Spedelspring, speekselsprong; zie O. 381, A. op *spia*, aldaar vindt men men: *Spedelsprig*, *seuerspring* ist, wenn iemand dergestalt verwundet ist, dass er den speichel nicht über

die

die lefzen heraus werfen kann. *Spedelsprig sunder lippa*, wenn der speichel aus dem monde fallt ohne lefzen, *Huns. L.R.* p. 37. Maar dezelve had het woord *breszie* er bij moeten voegen, zijnde het dan juist het omgekeerde van het zijne, en beteekent? Speekselsprong, zonder lippen breuk. In het *Huns. L.R.* staat er *bresrie*; dit is, onder de menigte fouten, die hier in zijn, één, waaraan de heer WIARDA geen' zin heeft kunnen geven, en daarom dit woord er maar heeft afgelaten: *breszie* is breuk, het gebrokene, van *breka*, en dus is *spedelsprig* het onwillekeurig uit den mond springen van het speeksel. As. 210.

§ 27. *tuiskie*, onderscheiden, van *twa*, *twi*, twee; en *skia*, *skeda*, scheiden; in tweeën scheiden.

§ 29. *tapet*; van *tapa*; trekken; Duitsch *zopfen*, *zapfen*; v. W. 780, A. op *tapa*.

drame, slaap; zie KIL. Droomer, dormitator.

§ 30. *wasanda*, door v. W. 777 overgezet door *gurgel*, O. 366 door luchtpijp, en A. door keel. Wij hebben het nog over in *wasemen*, *aessemen*, lucht geven.

meyt, A-S. *mete*, spijze, voedsel: MATTH. III. 4, *and hys mete waes gaerstapan and wudu hunig*, d. i., en zijn spijze was sprinkhanen en wilde honing. Goth. *mats*, JUN. *Glos. Goth.* p. 209, IJsl. *mat*, Deensch *mad*, Fr-th. *muos*. A. op *mede*, v. W. 777, H. 29.

hrutende, rochelende van *hruta*, *ruta*. A. op *ruta*, en v. W. 753, H. 29.

§ 31. *waldensine*, rugzenuw, ruggespier. Deze geheele § vindt men in de *Cod. Zylom.*, bij v. W. 763, aldus: « *Wordt jemand gewondet an sijn woltsene of an syn rügge, dat eme syn nacke to rügge thee, und sijn angesicht tupthee; syne backen* [rug] *nicht ummewenden kan, und syne hacken, so wol nicht uptheen kan: Dat* 1. *dat he so wol nicht upseen kan; Dat* 2. *dat he so wol nicht dale komen kan; Dat* 3. *dat he up de vorder* [regter] *sydt nicht liggen kan; Dat* 4. *dat he up de lüchter* [linker] *sydt nicht liggen kan; Dat* 5. *dat he so wol nicht kan to rügge komen* (dit is in deze Codex het zesde, zijnde het vijfde er uitgelaten); *Dat* 6. *dat he so wol nicht*

vordt

vordt kamen kan; Dat 7, dat he so wol nicht ront umme kamen kan; Duise vorschrevene 7 warvelen synnen illic ein darde part lijves. Zie verder O. 383 op *waldewaxa*, en As. 203 B. § 200.

Huardlar, wervelen. De *h* is hier eene aspiratie.

want, van *wania*, afnemen, minder worden, hinderen. A. 391.

§ 32. *beithe*, As. 203 *bethe*; *Huns. L. R.* p. 46 ook *bethe*; in het V. J. F. wordt het *in balneo*, in het bad overgezet. Wiarda zet het door *am Tishe*, aan den tafel, aan den disch, over; volgens Benson: sub b, heet *bead*, de tafel, eettafel; zie As. 203. nog overig in ons ontbijt.

§ 34. *heile*, A. *die ferse*, de hiel, de hak. B. § 210. n. 1.

§ 35. *hamed*, deelw. gehouwen, ontsteld gemaakt. A. *homelinge*, *hamelinge*, het afsnijden; zie aldaar op *homelia*. As. 201, 210.

Lithsmelinga ieftha growinga, bij v. W. 755 *Lytsmalinge* genoemd, is wanneer het lid dunner, en *growinga* wanneer het dikker is geworden; in het Eng. is *to grow*, aangroeijen, toenemen. A. op *lid*; As. 205.

§ 36. *scidel*, de kleine pijp der arm, v. W. 756: *de scedel, dat is de lutke pipe en twey*; in het Lat. *minus brachii medii os*. A. *scidel*.

honde ruist, bij v. W. 756 *hantruiste* genoemd, en door wervel der hand overgezet; Eng. *wrist*, bij Gysb. Jap. *werst*; A. *werst*; O. 369, aldaar staat: »A-s. *Hand wyrste* vindt »men in de woordenboeken niet anders, dan voor elleboog »(*cubitus*)."

widebén, B. 198. n. 3. *Widubén das weite bein, dies ist das schulterblatt, oder das schlüsselbein. Dat wideben, dat is skulterblad*, Hofmann, *Obs.* p. 215. A. 29 *der kinnbacken*; As. 216 sleutelbeen; O. 368 sleutelbeen.

pré, Lat. *radius*, de bovenste armpijp, Pitisci, *Lexicon* op *radius*, zoo is dan *scidel* de kleine, en *pipe* de groote armpijp, van den elleboog tot de hand; en *pre* de armpijp van den schouder tot den elleboog.

§ 37. *strickloma*, *strumphalt*, *stefgende*, B. § 210 *srickalt and*

 stef-

stefgensa, aldaar overgezet: *straucht Jemand (ein verwundter) mit dem fusse, muss er mit einem stabe gehen.* O. 376. § 39. op *strikhalt* wil *strickma* door aanstootende overzetten, en beroept zich op het O. F. L. lib. 3 cap. 79, alwaar staat: *Ein voet of, ein half lyff, stot he an, eder geit strumpelende, ein dorde part lywes*; doch ik zet zulks liever door *lam*, om mede te strijken over, van *strica*, strijken, en *lam*, lam. *Strumpheln*, struikelen, vindt men A. 354. nog over in ons strompelvoeten. M. strompelen; KIL. strompelen, *cespitare*. *Stefgende* zet ik liever door stijfgaande over, en niet, gelijk B. § 210, door bij den stok gaan, juist omdat dit er op volgt.

with-ethem, 3 nval meerv. van *with-éth*, tegenbewijseed. Verschillend zijn de gevoelens omtrent dit *with-éth* en de andere eeden, in de F. W. voorkomende; en daar ik van al deze schrijvers verschil, zoo heb ik gemeend hier, in het kort, mijne gedachten daaromtrent te moeten opgeven.

with-éth, zamengezet van *with*, *wither*, weder, tegen, en *éth*, eed. Het was een eed, waarmede men de aanklagt kon ontzweren, komende als zoodanig in dit L. R. het meest voor. Men vindt in het *Huns. Landr. with ethum anda tha withum*, maar deze zijn iets anders; dit zijn eeden op de overblijfselen der heiligen gedaan, en verschillen hierin van de *with-éth*, dat gene van de zijde des aanklagers, deze door de beklaagde geschiedde. In de O. F. W. pag. 128 staat wijt-eden; ik zou met de vertalers, in de noot op § 6, deze eeden houden voor eeden van menschen, waar niets op te zeggen viel, die nog nimmer eenige straf hadden ondergaan, aldaar *witachtige mannen*, *wettige mannen*, genoemd: te meer omdat de hoedanigheid en de vereischten van zulke mannen aldaar opgegeven wordt. Wie hieromtrent meer wil weten, zie v. W. 286; A. op het woord *éth*; As. 41; *Verh. v. h. Gron. Gen.* 3 dl. *aant.* op de *Wilk. van Humsterland*. pag. 34.

Ded-éth, van *ded*, *dede*, daad, daadzaak; in het O. F. L. bij v. W. lib. 1, cap. 25 staat: *ein dat eed sall men verstaan van personen, de unstrafflijk und unberüchtiget sinnen; werendes wegen der lichtvardicheit.* In het *Wurster Landr.* p.

p. 123, *ded eed*: *dath is een rechtverdig minsche, de er nicht geschwaren heft und is unberuchtigedt*. v. W. p. 149 leidt dit woord af van *ded*, *thiota*, *diot*, *thiada*, *deit*, *diet*, *gens*, *natio*, ook *genus*, en verstaat hierdoor volks- geslachts- of maagschapseeden, dezelve gelijk stellende met *Kiont-eden*, vriendeneeden, *kionsneffnen*, EEDEN VAN MAGEN IN DEN DERDEN GRAAD. MEYERUS, *Comp. Jur. Cimb.* en ECKENBERGERUS, *Regulae Juris Cimb.* beide bij WESTPHALEN, *Mon. Med. Cimb.* tom. 4, p. 1720 en 1887; WIARDA, en de vertalers der O. F. W. omhelzen dit gevoelen ook; maar wanneer wij de vijfde kest der O. F. W. p. 127. naauwkeurig nalezen, dan zullen wij de aldaar opgegevene *ded-eeden* als eeden, die eene zaak betreffen, vinden. De kest luidt aldus: *Dio fiifte kest is: Dat ma tred kines lawa ende alderis lawa, mit ded eden bihalde sonder stryd.* [»*mith tolef manna eden.*"] d. i. De vijfde Kest is: Dat men nalatenschappen in het derde gelid en ouderlijke nalatenschappen behoude met *ded-eden* zonder strijd, [»met twaalf mannen eeden."] Hier wordt duidelijk gezegd, dat deze ded-eeden door twaalf mannen eeden moesten gedaan worden; wanneer het nu volkseeden waren, wat was het dan noodig *mith tolef manna eden* er bij te voegen? waarom ik het er voor houd, dat *ded* hier niet volk, maar wel zaak beteekent. Wanneer de erfenis betwist werd, en men iemand wilde weren, dan moest hij met twaalf mannen eeden bewijzen, dat hij de naaste was, As. 111.

Fia-éth, goed-waarderingseed. Men ziet alhier duidelijk, dat dit door waarderingseed moet overgezet worden; wegens deze verwondingen moest men met vier eeden op de heiligen zweren, dat het waar was, en er moest een' eed gezworen worden, — daar de verwonder ook de schade moest betalen en de kosten der genezing dragen — hoeveel dit te zamen bedroeg. Het is die eed, die de schadevergoeding bepaalde, of de waarde van iets opgaf. v. W. 283. 286. A. 112.

Frenethe-éth, een eed niet door bloedverwanten of vrienden gedaan; deze komt hier § I der algemeene doemen voor. A. 111.

Strid-éth, de eed, dien de klager zweren moest, vóórdat

 den

den strijd begon, dat zijn aanklagte te regte gedaan was. Zie hierover DREIJER, *Abhandlung von dem nutzen des treflichen gedichts Reinke de Voss*, pag. 346, alwaar men een formulier van dezen eed vindt.

Fréd-éth, vrede eed; de bloedverwanten moesten, als zij het geld voor den gedooden ontvingen, zweren, dat zij den vrede met den doodslager zouden houden. A. 115.

Mena-éth, meineed, van *meens*, valsch, onregt. A. 115.

scunka, A-s. *scanca*, *sceanca*, het been, ook het dikke van het been. A. op *sconck*, *thiach*, en aldaar op *deth*, de dij; voorbeen.

ermskete zal hier het bovenste der arm zijn, van den schouder tot den elleboog; wij zouden zeggen het been en de dije, de onder- en bovenarm.

driupt. v. W. 768: *wann de voet drüpet*, *dat is*, *wan he sinen voet hoeger upboeret*, *mit den treden*, *der wondinge halven*, *dan he vorhen plach*, *und de voet is nicht lam*, *und huncket dair oek nicht mede*, *etc.* bij ons nog overig in trippelen. A. *driapa*, *zittern*, *straucheln*, *keinen festen tritt haben*, mank gaan. A. 98.

§ 39. *Thiis other ol sa ful*, dat is, wanneer de beide borsten afwaren, was de boete der tweede of andere ook een derde lijf, en men behoefde geene *urbóte* te betalen, zoodat de beide borsten geheel af, twee derde lijf waren.

worte. A-s. *wear*; Duitsch *warze*, van *weer*, knop, uitwas; zie KIL. *weer*, *warte*, *wratte*, werte, *verruca*.

mese, *mige*; Ysl. *miga*, pis. A. *mese*.

§ 40. *basfeng*, Eng. *base*, *turpis*, slecht, schandelijk; eigenlijk *tactum impudicum membrorum genitalium*. Zie v. W. p. 328, noot *f* en 772. A. op *fana*.

scilnisse. *Cod. Zylom.* bij v. W. 772 *stilnisse* genoemd, en door *natuerlicke kranckheid* overgezet; stonden, *menstrua*.

§ 42. *biiewen*, begeven; *biiewen fon ther rualde*, zich van de wereld afgezonderd hebben; vanhier vermoedelijk den naam van Begynen; hoewel anderen van gevoelen zijn, dat de H. *Begga*, die de stichteresse dier orde genoemd wordt, den naam aan de Begynen gegeven heeft. Zij was de dochter van *Pepijn*, eerste

Her-

Hertog van Braband. ADR. SCHOONBEEK, *Afbeeld. der Geest. Orders.* p. 38. MORERI, *Dict.* zegt dat LAMBERT BEGH, een Luikenaar, in 1137, den naam aan deze order gegeven heeft; zie aldaar art. *Beguines.* *Begghe* of *Begga* stichtte, in 680, het klooster van *Andome*, zie MORERI; die echter op het woord *Begghards* wederom stelt, dat BARTHELEMI BECHIN, uithoofde hij zijn huis aan hun had afgestaan, hieraan den naam gegeven heeft, zeggende iets later, dat zij de H. *Begga* tot patrones hadden aangenomen: te weten die begynen, welke zich in de Nederlanden hadden nedergezet. A. op *bijewen.*

§ 44. *sonath*, van *sonia*, *sogena*, *somnia*, *sammana*, verzamelen; A-s. *samnian*; A. *sonia*; B. § 214, 218.

§ 45. *winstera pralling*, linker teelbal; A-s. *winstra*, ook *luftera*, *lofter* genoemd; Duitsch *lüfter*. GOTHF. BEHRENDTS, *Leip. Crit. Beytr.* tom. 5, 17 stuk, p. 254 seq. v. W. p. 764, en O. F. W. 384.

§ 46. *Desma.* — *Dudslec.* A. 92. *Desene*, duizeling; *duddeslach*, een slag, waardoor men duizelig wordt, of in zwijm valt. As. 194. O. 340. v. W. 717.

§ 47. *wásich*, van *wáse*, *waese*, slijk, modder. A. op *weter*; KIL. *waese*; EPKEMA, *Woordenb. op G. J.*; WASS. *Idiot.*

§ 50. *Wetherwonlinga*, weêrsverandering; wanneer iemand, ten gevolge eener bekomene wonde, de verandering van het luchtgestel kon gevoelen, en hem dit hinderlijk was; in het latijn *aëris mutatio.* v. W. p. 744 *wetterwandlung.* O. 382.

§ 51. *nost*, een goot, vuilnisgoot. A. *nost.*

§ 52. *skernigest* van *skern*, *schern*, mest. EPK. *Wb. op G. J. skern*, drek, mest. A. *skern*; JUN. *scorn*, nog overig in het Friesche *ruigscherne*, mesthoop.

§ 54. *helpvnda*, hulpwonde; het is die wonde, die ter genezing van iemand aangebragt wordt, *fontenel*, *garou.* A.; v. W. 766.

§ 56. *sundma*, v. W. p. 784 en het A. door gemacht en O. 385 door gezondheidsband overgezet, is die band, dien men om het ligchaam draagt, en in Friesland onder den naam van *Gezondheid* bekend is. O. § 52, II deel staat

Hua-

Huaso synre sondena mist, hetwelk, ten onregte, door gezondheid is overgezet: het zal aldaar het gemacht beteekenen. Ook WIARDA tast hier mis, zie A. op *sunt*, omdat er op volgt *deer hi mei boren ward*, daar hij mede geboren was [werd]. Pag. 391. § 66 der noot O. vindt men: »Zoo iemand den anderen »zijn Gezondheids-band scheurt, of den anderen zijn broek-gordel »breekt;" hieruit volgt, dat *sundna* beide, gezondheidsband en gemacht, *genitalia*, beteekent. Vroeger waren het breede banden van zekere stoffen, als grein, damast, enz. gemaakt, die voor het lijf werden vastgeknoopt of gegespt; thans wordt hiervoor meest een' lap vlaggedoek genomen, dien men, tot steun en verwarming, om den middel slaat. Hetgeen in § 52 volgt: *jefter en man queth, dat him wr al sin lya da tree delen wrleren haet en dyn fiardandel bihalden — dine fiardandeel ne mei hi habbe, want hi nawt gersfallich is*; d. i., zoo iemand klaagt, dat hij van al zijn leden [van zijn gemacht] de drie deelen verloren en het vierde deel behouden heeft — zoo mag hij dit vierde deel niet hebben [rekenen] dewijl het niet grasvallig is; duidt genoeg aan dat daar het gemacht bedoeld wordt. § 49, 50, 51 handelen mede van de *genitalia*.

brógherdel, ook *brógerdel* genoemd, broeksband; v. W. 784 en O. F. W. 391, ook vindt men *bigerdele*, hetwelk men hiermede niet moet verwarren, beteekende dit eene geldbeurs of een gordel, die men vroeger gewoon was met geld om het ligchaam te dragen, gelijk sommige kooplieden dezelve nog gebruiken. A. op *gerdel*.

§ 57. *sket*. O. 394: *dis oxa ende jolikes redersketties bóte*, de boete van een os en ieder rundbeest; zoo ook pag. 98. Het schijnt met het Mœso-Gothische *skatt* van denzelfden oorsprong te zijn. A. *sket*. B. 46.

§ 58. *quic*, vee, JUNIUS in WILLERAM. p. 134 *quik*, vivus vividus; TEN KATE, *Aanleid.* II. dl. p. 505; HUYDECOPER, aanteek. op MELIS STOKE, I. dl. p. 556. In de *Leg. Æthelb.: Gif heo cwic bearn gebyreth*, d. i. zoo haar een levendig kind geboren wordt. A. op *quik*; B. § 61; v. W. 704; EPK. *Wb. op G. J.* op *quickjen*; O. 91 en 246; Fr-th *queci*

De

De zin dezer § is deze: Indien iemand eens anders vee steelt of wegneemt, en men hem op de daad betrapt, vier pond; doch indien het in het huis wedergenomen is, zoo moet hij het beest, boven de boete, betalen. Hierdoor zal men moeten verstaan, dat hij het beest in zijn huis verborgen heeft: is het des nachts gestolen, en in zijn huis wedergenomen, een derde meerder.

§ 59. *snithers wordum*, ook *suthers* genoemd, een snijder, kleermaker; zie A. *suther*.

§ 61. *rawath*, van *rawa*; dit woord rooven en panden beteekenende, komt hier in de laatste beteekenis voor. Het komt mij voor, dat men eene panding als eene onwillige daad heeft beschouwd, waardoor iemand, als het ware tegen zijnen wil, iets werd afgenomen, en men het daarom met eene rooving of berooving gelijk stelde. In dit gevoelen wordt ik versterkt, wanneer ik § LXXII van dit handschrift inzie: *Hversa-'r én mon én raff hállath inna ene othere riuchte, vmme ene seike, ther him nén riucht fon schia machte, huasa him thet raff binimpth, anda hine wundeth, ieftha slait, sa scel ma him reke thrifalde bóte anda thrifalde brecma, therumme, thet hi sin liff waged hede.* Uit deze laatste zinsnede blijkt, dat deze panding eigenlijk niets anders als een roof was, hebbende hij, die in dat regt op die panding werd betrapt, zijn hals verloren: zoodanige roovingen en pandingen konden met toestemming van den Regter geschieden. Zie A. 297; B. § 40. 57.

§ 65. *sim*, strik, eigenlijk een wilgentak; zie WACHTER op *sims*; SCHOTTEL, *von der Deutschen sprache*, p. 1416 en v. W. 794 in de noot. Men gebruikte de bast der wilgentakken, te dier tijde, tot het maken van strikken en banden, welke de Friezen, volgens de geschiedschrijvers, onder de Noordsche overheersching zouden gedragen hebben, en onder den naam van *witha* bekend zijn, doch hetgeen verkeerdelijk door houten halsbanden is overgezet. WIARDA heeft dit mede verkeerd opgevat, maar voegt er bij: *wihthe*, ein band, rieme; in het A-s. Zie KIL. op *weede*.

rode, galg. A-s. *rode*; *rodgalgan*, kruishout, kruisgalg. A. *Rode*; v. W. 796.

§ 66.

§ 66. *krembendar*, ringbindingen, het in banden slaan; dit is er bij v. W. 794 uitgelaten, waar ook *isen* voor *isrn* staat: *rhingbende* is hetzelfde. WIARDA maakt hier onderscheid tusschen, noemende *kringbende*, het leggen van een ijzeren ring om het lijf, en *krembende* of *rembende*, de binding met riemen, zie aldaar op *benda*. O. 386.

§ 67. *wr marar anda wr merca*, over meren [sloten en scheidingen] en grenzen. v. W. noemt deze woorden gelijk geldende, en zet het pag. 44 in de noot over: *over gremen en marken*; in de O. p. 386 wordt het vertaald door: over zee en over grenspalen. A. volgt v. W., zie aldaar op *mar*.

vr ene swinga, bij EPKEMA p. 471 een dwarsbalk, balk, sluitbalk; A. een slagboom; in het Friesch nog overig in *wringe*, KILIAAN: *swinghe* van een wagen, disselboom, *lignum transversum temonis*.

§ 68. *weywenden* en *weymeringe*, wegbelemmering, aanval op den weg; zie O. 397; v. W. 808; A. op *wein*, die het *weiwieminga*, *weischettinga* noemt.

§ 69. *hemsekinga*, geweldadige aanval op een huis; zie A. op *seka*, O. 397.

hode, alarmteekenen, in de O. door veldteekens overgezet, zie p. 397; v. W. 831 laat het aldaar onvertaald, doch zet het p. 195 door *sturmhaube*, stormhoed over: het was een teeken (onderscheiden van het vaandel), waardoor men het volk bijeenbragt, hetwelk zich op dit teeken moest verzamelen, om in den nood bijstand te bieden.

Derne, *andren*, venster. A. op *andren*, dit *derne* zal misschien *anderne* moeten zijn, en dat *an*, door het schrijven van het vorigen *anda* is achterwege gebleven. v. W. 785 zegt aldaar, hetzelve (*andren*) in deze beteekenis in een klein Woordenboek van oud Friesche woorden in het land van Wursten te hebben gevonden. In de O. wordt hetzelve, zeker verkeerdelijk, door zolders overgezet.

loc, *locstef*, slot, sluitboom, van *luka*, sluiten. v. W. 393; O. 397; A. op *lith*.

wachsele, muurstijl, het bindwerk der muur: eertijds waren

ren er zeer weinige steenen huizen. v. W. 193 *wandschwelle*, zijbalk, muurbalk. O. 397; A. op *wach*.

inweye and vtweye, inwaaijend en uitwaaijend. O. p. 396, § 71; v. W. p. 193 zet het door weg over, hetwelk mij niet vreemd voorkomt. *Wei*, een weg, zoo zal het woordelijk inwegs en uitwegs beteekenen, dat men in en door het het huis gaan, en de eene wind de andere kon ontmoeten: ik heb het daarom door *een weg door het huis maakt* overgezet. B. § 47.

piseldura, keukendeur; *pisel*, kleine kamer of keuken; zie KIL. in *pusel*; A. op *pisel*; B. § 142.

§ 71. *crócha*, kolenpot; bij KIL. kroegh, bluspot, *olla carbonaria*; zie v. W. 782; A-s. *crocca*, kruik; A. op *crocha*; B. § 146, 147.

§ 73. *waterdepene*, ook *wepeldepne*, *wapeldiepinga*, *vapeldepene* genoemd; zie EPKEMA op *wapeldiepinga*; O. 347; v. W. 199 en 789; A. op *weter*; alwaar *wapelpina* gezegd wordt: de pijn, die men na de waterdooping gevoelde, te beteekenen. Ik houd dit voor eene misschrijving, en zou veeleer gelooven, dat het hetzelfde is als *wapeldiepinga*. B. 205.

spera; KIL. speuren; C. H. 40 heeft: *thet hi ne muge grundgesla, ni himel sia*, d. i. dat hij den grond niet kan ontdekken, noch den hemel zien. Zou dit *gesla* ook hetzelfde zijn als ons Holl. gadeslaan, en *spera*, ons speuren, bespeuren? Zie As. 277.

§ 74. *biwaringa* door v. W. 792. *laatste sacrament* overgezet; bij WIERDSMA *kerkelijke regten*, en onder deze benamingen nog heden ten dage bij de Catholijken bekend. Het is in de Catholijke kerk een gebod, om de zieken, die in gevaar zijn van sterven, na gebiecht en berouw over haar kwaad getoond te hebben, het heilig avondmaal toe te dienen, en met den heiligen olie te zalven (*Sacramentum Confessionis*, *Eucharistiæ* en *Unctionis* genoemd); en daar men hierdoor den mensch in eene goede gemoedsgesteldheid trachtte te brengen, om dien grooten overgang te doen, zoo noemde men zulks eene bewaring. § VI komt het onder de benaming van *heilige sacrament* voor. A. *biwaringa*.

§ 75. *soldede*, zolling, zulling; KIL. op sullen; v. W. 777 en A. *soldede;* B. § 63 en 207; As. 184 sudelthat.

§ 76. *fúlnisse*, vuiligheid, morsigheid. v. W. 777; A. op *ful*.

§ 77. *délt*, deelen, delven, ook dollen bij EPKEMA. A-s. *delfan;* v. W. 586, 805; JUN. *Glos. Goth.* op *dalg*; WACHTER op dolen.

érth, ploegt; dat *era* ploegen beteekent, vindt men in het Oud Friesch Landregt, p. 82, No. 18: *Hwasa, des dijkes helde délt ieftha dijkt* (dit zal *dijpt* of *diupth* moeten zijn) *ieftha mith spade greft ieftha mith ploge eerth*, wie de helling van den dijk vergraaft of uitdiept, of met de spade vergraaft, of met den ploeg ploegt. Lat. *arare*. A. *era;* KIL. *arare*, eren, hetwelk bij de Holl. schrijvers meermalen voorkomt.

skérth, scheert, snijdt, maait; v. W. 805; A. *schera;* B § 60.

fachta, vruchten; v. W. p. 805 zet dit door hooi en andere veldvruchten over. Zie KIL. in *vacht;* A. *fecht*.

forda, rijddam; zie A. op *post;* B. § 60 en 61 *trift*.

§ 79. Zie B. § 61.

§ 80. *naet*, vee, rund. A. op *nad*, das vieh, hornvieh, rindvieh.

§ 81. *hriders horn*, runderhoorn; A-s. *hrijth*, een rund; in de O. 11 d. § 68 staat *scettishorn*. A. *reder*.

§ 82. *hund, bitza;* deze woorden heb ik in het Friesch nergens kunnen vinden; W. heeft dezelve door *hond* en *teef* overgezet; ik kan mij hiermede niet vereenigen, maar heb het eerste door ploegstok en het laatste niet vertaald. v. W. 55. spreekt aldaar, van *Hund und radtragens. des plugens.*

GRIMM in het *Zeitschrift fur Geschichtslichen Rechts Wissenschaft.* (*Berlin* 1816) 2 *bd.*, p. 43., *von der poesie im rechte*, wordt *hund* door stok met ijzer overgezet; bij MULLER, *Dänisch Deutsch Worterbuch* (*Schleswig und Kopenhagen* 1800), « *hund*, « (in den bergwerken) der hund, ein langes stück holz mit eisernen zakken;" kan het hier ook een pols of springstok beteekenen? *bitza* heb ik niet kunnen vinden, en dus onvertaald gelaten.

§ 83.

§ 83. *suarte-suengh*, huidbegieting, van *swarde*, huid, A-s. *swoer*, en *suengh*, slag, zwing; ook beteekent het een *zwarte slag*, een slag, waardoor het geslagen deel zwart of blaauw wordt: het veertiende deel der O. heeft ten opschrift: *fanda swerta swenghen*, en hier zal het zwarte misdaden, zware misdaden, beteekenen. Zie SCHOTANUS, *Beschrijving van Friesland.* A. *sweng*, As. 134.

sothe; bij KIL. *cibos elixos*, en As. 135; *bruke*, saus, pekel.

pipermose, pepermoes, zie KIL. op wapeldrencken en O. 391; v. W. 786; As. 135.

iere. ieftha mese; iere is de jerre of jarre, gier of aal van de stallen, de wegloopende mist of het mistwater; zie EPKEMA, *Wb. op G. J.* in voce, en *mige* de pis; KIL. *mieghe*, *myghe*, pisse, *urina.*

§ 84. Dit is in het *Huns. L. R.* het 25e Landregt.

heuwena; 2 naamval, meerv. van *hewe*, *hawe*, bezitting. A. *hawa;* As. 276.

northalde thre and niugen spetze fial, galg en rad; dit *halde* is *hallen*, *hellen*, *hellende*, *hallende*, bij verkorting *halden;* boom is in het Deensch *træ;* Eng. *tree;* Goth. *triu;* Fr-th: *dera*, *dre;* Celt. *dar;* Grieksch δρῦς; Ysl. *trie;* in de *Wilk. der Brok.* § 147 staat *bam. Fial*, wiel, rad; oud-Duitsch *vel.* v. W. 798. n. k. *dat northolde tre*, *und dat negenspakede oldevel*, *dat is dat rat.* A-s. *hweol;* Eng. *wheel;* Holl. *wiel;* A. op *fial.*

§ 85. *froulike bote;* wegens daden aan eene vrouw gepleegd, was altijd de boete een derde meerder dan die aan eenen man.

§ 86. *bona*, misdadiger, doodslager. A-s. *bana*, homicidium, homicida. O. 163 en 272; v. W. 172 op *bona;* B § 181: zie hier achter op de aant. 2 der doemen.

§ 87. *fugel-skule*, vogelkooi, eendekooi; v. W. 703 zet dit door *viehhütte*, veestal, lover, en *sketskiale* bij hem *schetklale* door *kuhstall*, koestal. Ik geloof dat hij hier, zoowel als pag. 704, waar hij *schiep* door schip, in plaats van schaap overzet, gemist heeft: het zal hier *vogel* moeten beteekenen; in Friesland zijn zoodanige vogelkooijen nog bekend. A. *skule.*

bere zet v. W. 703 door *schip* over; alhoewel het deze beteekenis ook heeft, zoo heeft het nogtans bovendien drie beteekenissen, als: met de korte *e*, draagburrie, verders bijl, aks, en dorschvloer, dorschschuur, in welke laatste beteekenis het hier voorkomt. A. op *bere*, JUN. *Glos. Goth. bere*. Zie § LXXIV en B. § 128.

§ 88. *tzuist*, in het A. door pels overgezet, hetwelk ik heb gevolgd, alhoewel ik zoude gelooven, dat het ons tegenwoordig vest of hemdrok is, bij het scheepsvolk een *trui* genoemd.

§ 90. *eg and ord;* A. het scherpe van het zwaard en de spies, ook het zwaard zelven. EPKEMA, *Wb. op G. J.* op *Jg*.

osa is de goot, waarin het water van het dak loopt, ook het regenwater; bij ons nog overig in hozen, hoosvat; zie KIL. in oose, gieter, oosen, oosdrup. *Osadruptha* § XLVII de waterdrup, watergang.

leid, dak, van leiden, *ducere*, zie KIL. en A. *leid*.

andren. Zie § 69. HOEUFFT, *Oud Fr. Spreekw. reg. p.* 5.

§ 91. *top*, spits; *top*, A-s. Eng. en Holl. Ook eene muts, topmuts in Friesland genoemd; eene kindermuts met een top er op, wordt ook wel een ponnemuts genoemd. Hiervan ook tipmuts, muts met punten of tippen, die onder de bovenmuts der Friesche vrouwen gedragen wordt.

unwarlinge, onvoorziens, van *warna*, wachten; A. op *wara*.

§ 92. *post ueftha forda*. Zie § 77; *post* is eene plank of deel, welke men over eene sloot ligt, om over te loopen. A. *post*.

§ 93. *beye*, buigen, achterover trekken. A. *beije*.

Ther weren. Volgens eene aanteekening op het werk van JANCKO DOUWAMA zouden de jongste zonen de erfenis huns vaders ontvangen; doch ik heb nergens hieromtrent iets kunnen vinden. Zoude dit ook in deze geheimzinnige regelen opgesloten liggen? Dikwijls heb ik dezelve gelezen en herlezen, maar kan derzelver beteekenis nog niet regt begrijpen: misschien is hier wel eene speling met het woord *lawa*. Dit woord heeft eene algemeene en bijzondere beteekenis: in de

al-

algemeene is het de nalatenschap van alle, zoowel vaste als losse, familie als andere goederen; en in de bijzondere beteekenis is het de erfenis van los goed en van dat, hetwelk geen familiegoed is. Zoo zal dan, mijns inziens, de zin der eerste bepaling deze zijn: « Er waren drie broeders, en deze waren « volle broeders, toen nam de jongste huns vaders nalaten- « schap, [dat is, het familiegoed] en de anderen mogten hem « niet weren, volgens vonnis van den Regter, en volgens « Landregt."

Die der tweede: « Er waren drie broeders, en deze waren alle « volle broeders, toen sloeg de jongste hun aller vader dood; toen « betaalden hem de twee anderen (omdat hij, volgens de wet, « erfgenaam van zijn vader was) het weergeld, hetgeen voor « den doodslag moest betaald worden, en waartoe zij voor hun « gedeelte, als vrienden van den doodslager, gehouden waren, « en de jongste, die hem (de vader) doodsloeg, nam beide « het lijf [dat is, het weergeld] en de nalatenschap van den va- « der, volgens vonnis van den Regter en 's volks Landregt."

Die der derde, welke ons nu het raadsel oplost, is deze: « Er waren drie broeders, en deze waren alle volle broeders, en « daar was niemand anders, ook geene zusters, maar zij wa- « ren met hun drieën, en toen deelden allen hun vaders en « hun moeders goed." Onder dit goed moet men verstaan, al hetgene niet tot de familie-erfenis behoorde, zoo als uit het eerste is op te maken, waar *lawa* tegenover *goed* staat, en dus daarvan wel moet onderscheiden worden, de bepaling in dit Landregt voorkomende § LIII: *Sa ne mey thiù blódich hond nene lawa fagie*, zoo mag de bloedige hand geene nalatenschap nemen, ziet op dat gedeelte der goederen, waarover de doodgeslagene mogt beschikken, en het komt mij niet vreemd voor, dat onze Friesche fidei-commissen uit deze wetten, waarbij bepaald is, dat er een familiegoed (*ethel*) zal zijn, ontstaan zijn. Ook § XXII spreekt voor dit gevoelen; zie aldaar. Zie hieromtrent B. § 117, alwaar gezegd wordt: *Der bruder, und wenn mehrere vorhanden waren, unter diesem der jungste*] *erhielt den elterlichen heerdt; Ostfr. Landr.* L. I.

c.

c. 128; L. II. c. 160; L. II. c. 128; L. II. c. 85, 88, *und* 96: *Den se mach wol weder erfgenaem wezen to oer older guet*, ibid. Bij de boeren in Ierland bestaat nog, en heeft altijd de gewoonte bestaan, dat de jongste zoon het landeigendom des vaders erft; terwijl de oudere kinderen verpligt zijn, voor zich zelve te zorgen. Zie *Traits and Stories of the Irish peasantry*, (*Dublin* 1830) II. 30. Ook in Bornholm bestaat eene wet, waarbij de jongste zoon het vaderlijk erfgoed erft; zie N. M. PETERSENS, Deensche overzetting van G. B. DEPPINGS, *Histoire des expéditions maritimes des Normands et de leur Établissement en France, au dixième Siècle*, (*Kopenhagen* 1830) *p.* 70. *noot* 2. SUHMS, *Hist. af Danm.*, *Deel* 1, *S.* 588.

DE TWAALF DOEMEN.

Dadle, *dadele*, moet wel onderscheiden worden van *dâdel*, doodddeel en *dâdel*, doodslag; het komt van *dâd*, *ded*, zaak, handeling; dus zoude het woordelijk handelingen beteekenen, zoo als de Heer WIERDSMA zulks heeft overgezet. As. 74 wordt het door verwonding vertaald. Zoo ook As. voorrede, § 31. Zie v. W. Lib. I. Cap. 137; het komt hier in eene meer bepaalde beteekenis voor, en wel voor ligchamelijke beleedigingen, zoo als slagerijen, enz.

nad, nuttig, het nut. A. 278 staat: *nathan;* dit is eene fout, en moet *nath* zijn; van *nathon*, derde naamval meerv. komt *nath*, of *nad*, het nut, *nade*, nuttig.

1. *seligen dey*, door den Heer W. *feligen*, veiligen, genoemd, hebbende er evenwel op de kant bijgevoegd, *forle*, bevredigden: het komt mij voor dien dag te zijn, bedoeld in het *Hunz. Landregt*, waarop alle de Regters hunnen eed moesten doen. Zie *Verh. van het Gron. Gen. II dl. pag.* XIV § 8, 9 *in het voorb. op dat L. R.*

2.

2. *bona*, *bana*, *buna*. A. 62, een misdadiger, schuldige, een moorder, eigenlijk eenen van moord beschuldigden. A-s. *bana*, een moorder; *ban*, de moord. WACHTER, *Glos. Germ.* As. 261, *bona*, *bonia*, iemand van doodslag beschuldigen. Zie § 86.

3. *tsiurkfogedem*, kerkvoogden, *advocati ecclesiæ*, die de wereldsche belangen der geestelijkheid waarnamen: een kerkvoogd is in het geestelijke de Bisschop. Het zijn dezelfde die, § XVI, onder den naam van *fatherem* voorkomen; zie aldaar. *Faths*, in het Goth. voogd. HOEUFFT, *Oud Fr. Spreekw.* p. 169.

dáddél, hier is het dooddeel. Zie mijne aanteekening hierboven op *dadle*.

4. *bigripath*, *bindath*, *ledath*, is hier het meerv.; enkv. *bigripht*, *binth*, *léth*. Het woord *friund* heeft hiertoe misschien aanleiding gegeven; het was beter *friunda;* men vindt zoodanige misschrijvingen dikwijls: W. is door dit *friund* verleid.

binna yér anda dey. Dit tijdstip was niet altijd hetzelfde; op sommige plaatsen werd hierdoor *een jaar en een dag;* op andere *een jaar en zes weken;* weder op anderen *een jaar*, *vier weken en drie dagen*, en elders *een jaar*, *zes weken en drie dagen* verstaan. Zie WESTPHALEN, *Mon. Rer. Germ. et Cimb. in praef. Tom.* 1. *p.* 112 *seq.;* WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam*, *III Deel*, *p.* 148; WIESAND, *Jurist. Handbuch*, *p.* 588.; VAN DE WALL, *Handv. en Privil. I D. p.* 143. Welk tijdstip hier bedoeld wordt zoude ik niet stellig durven bepalen; ik vind, ibid, pag. 271 en 871, dat de overtreders binnen een jaar en zes weken, na de begane misdaad, daarover in regten aangesproken moesten worden, anders waren zij van de straf vrij, en hierom zoude ik voor dit evengenoemd tijdstip zijn. Zie verder VAN LEEUWEN, *Aanteek. op de Cost. van Rhijnland*, § *IX. num.* 6, *pag.* 147; KLUIT, *Hist. Crit. Tom. I. Part.* 2. *p.* 301.

5. *to ielde driff*, voor *driwe*, conjunctivus van *driwa*, drijven tot geld drijven, boeten, bij vonnis boeten opleggen; *ield* beteekent ook boete. A. *ield*.

6. *ringh*, spoedig, plotseling, ligt; KIL. *ring*, *so ringen*, aan-

aanstonds; EPKEMA, *Wb. op G. J.* in voce; KIL. *ringh*, *ghe-ringh*.

hellige Sacrament. Zie *biwaringa*, § 74.

7. *frethelós mon*. A. 178. *ferdloes*, vredeloos; een geregtelijk vogelvrij verklaard persoon.

hened, van *hena*, beschadigen, mishandelen, beschuldigen, henen; *hana*, beleedigde, beschuldigde. A. *hena*. Zie § XLIV en LXXIV.

wriéfnisse, *forieft*, vergeving, kwijtschelding. A. op *jaen*, *wrjewa*, overgeven; *urjeva*, *urgefa*. As. 6. *God orieff Moijsese twá stenena tefla*, God gaf aan Mozes twee steenen tafelen over. Ook overgeven, schenken aan iemand, van *wr*, over en *jeva*, geven.

8. *hi thet bikand is*; hier staat *is*, in plaats van *héth*, heeft.

bistandich, behulpzaam, van *bista*, bijstaan.

biseiten, deelw. van *besitta*, bezitten; Holl. *bezeten*, *gezeten*. § XXVI komt *biseiten* voor in de beteekenis van bezitten van vaste goederen, zie aldaar. Alhier naast gelegen, die het naaste bijwoont.

dáddél, dooddeel en doodgeld, verschillend van *dáddel*, doodslag: geld, hetgeen men voor een doodslag moest betalen; dit werd ook wel *méntele* of *meenteele* genoemd, ook *wérgeld*. Zie O. 261 en 270; A. op *beta*; As. 132. zoengeld. *Daddel*, ligchamelijke mishandeling. Zie de aanm. op het begin der Doemen.

9. *bidre*, bierhuis. A. *biar*; het bier wordt ook *lithe* en *koijt* genoemd. A. *koijt*. *Lithe* heb ik gevonden in het Huns. handschrift, alwaar, in margine, staat *cum cerevisia*, en op dit gezag heb ik er bier voor genomen. Zie *Huns. L. R.* bij HALSEMA p. 26. lin. 23. *Verh. v. h. Gron. Gen. II Deel*.

10. *heelen en halven Regter*. Een heele Regter was, die in zijne heerlijkheid alleen regt sprak, en een halve, wanneer het regt onder twee Heeren verdeeld was. v. W. 60. BENINGA, p. 65.

11. *húdéne*, van *hu*, hoe en *dwa*, doen; Holl. hoedanig, *déne* is het deelwoord gedaan, zoo ook *danig*, van doen, deelw. gedaan, en hiervan danig bijv.nw.

AL-

ALGEMEENE DOEMEN.

§ I. *schel*, schuld; *scheldech*, schuldig. Zie § II. *fremethe ethe*. Zie § 37.

ieth, *iech*, bekent, gestand doet, 3pers. van *ia*, bekennen, waarvan ons *ja;* zoo komt ons *neen* van het werkw. *nia*, ontkennen. A. 202.

§ II. *weir*, KIL. weyr, *possessio;* Duitsch, *wahr;* Eng. *ware*. A. *were*, waren, goederen.

§ III. *bitellath*, bespreken, van *tella*, spreken; *tál*, *tel*, de spraak. *Dat alle fresen tingie bi twira tále*, d. i., dat alle Friezen bij tegenspraak pleiten. A. *tál*.

fiarda pannigh, vierde penning; toen ter tijde was het geld niet zoo algemeen als nu, en daarom bepaalde de wetgever, dat men ook goederen in betaling konde geven. Sommige voorwerpen, als: boter en koorn, moest men met geld betalen, zoo ook de huur en de arbeidsloonen. Wanneer men evenwel waren in betaling wilde geven, dan werden vier marken waarde aan goederen, tegen drie marken geld gerekend. Zie § IV, V.

§ IV. *scid*, van *scia*, geschieden. A. 335.

§ V. *mith siner sele*, met zijne ziel, op zijn geweten, met zijnen eed.

§ VI. *to hape tein*, te zamen geteeld, van *tia*, telen. A-s. *tilian*. Zie A. op *tia*, telen; B. § 90.

§ VII. *nédseikum*, noodzaken, nooddwangen, wettige beletselen. Deze vindt men in het 2de L. R. der O. F. W. p. 152. In den *Huis. Codex* vindt men de wettige redenen van verhindering, om in het geregt te verschijnen, 1ste L. R., aldus: *Thet is thet formeste londriucht alra fresana: Thet alra monna hwelic a sine góde bisitte vnberawad. Hit ne se, thet ma hine mith téle and mith rethe and mit riuchte thingathe*

 ur-

urwinne. Ieftha, hit ni sé, thet hia thá thria liudthing ursitte, ther him thi frana fon thes kenenges halwm beden sé to heinnane (dit zal *hebbane* moeten zijn) *and te haldane, And nelle nowder retzia ni riuchta, ni deithinges bidia, ni wardia, sa ách hí onfere ende thet gód, ther, mith Asega dome and mith liuda londriuchte, nest spreka muge; Ac jev-et him thi Asega ti honda déle, thet tet him binome thi setta brond ieftha sines selues, ieftha sinre hiunena dath, ieftha sines selues siumea, ieftha weter brecma, and sin iet ditzia scolde wither tha salta sé, and thá wilda heve*, enz. « Dit is het eerste Landregt aller Friezen: Dat ie-« der zijne goederen ongehinderd bezitte, ten zij men hem met « reden en met bewijs en geregtelijker wijze overwinne, of ten « zij zij de drie volksgeregten verzitten, welke de *Frana* hun « van 's Konings wege bevolen heeft, te hebben en te houden, « en wil niemand betalen, noch regten, noch in het geregt ver-« schijnen, noch zich verweren, zoo komt hem de invaart « in het goed toe (bezit van het goed), die, volgens vonnis « van den Regter en Landregt van het volk, de meeste aan-« spraak daarop heeft. Ook ten zij de Regter hem toestaat, « dat hij verhinderd werd, door aangestoken of eigen brand, « of der zijnen dood, of zijn eigen bezwijming of waterbraak, « dat hij zijn gat moest bedijken tegen de zoute zee en de « woeste baren," enz. Daar dit niet bij HALSEMA gevonden wordt, heb ik gemeend deze aanhaling hier te moeten opgeven. Ook in het 1ste L. R. der O. F. W. vindt men de *needschijn*, hetgeen hetzelfde beteekent als *nedseke*; alhoewel *nedseke* dáár als eene behoefte, en in de aangehaalde plaatsen als eene verhindering voorkomt. Zie mede As. 103 en 104.

thet other Londriucht. Hieruit ziet men, dat er aldaar ook Landregten bestonden, daar hier op het tweede teruggewezen wordt. Deze Landregten waren, wat den hoofdinhoud betreft, allen gelijk, en gelijkgeldend in de zeven Zeelanden. Zie mijne *voorrede*.

§ VIII. *antwordie*, verantwoorden; in het Hollandsch is antwoorden niet meer gebruikelijk voor rekenschap doen. B. § 91, 92.

§ IX.

§ IX. De voogdijschap over de kinderen werd altijd aan de naaste van vaders zijde gegeven, omdat deze bij overlijden erfgenaam was; hij moest aan de familie van moeders zijde borg stellen, bestaande in groen of vruchtbaar land. Zie § LXXIX. B. § 94.

§ X. *londseika*. B. § 93, vindt men *heregong*, heervaart.

wonnie, *wonia*, *wania*, afnemen, minder worden. A. *wan*, gebrek.

bihalua wilker. Buiten toestemming van des moeders vrienden mogt geen voogd het kindergoed verzetten of verkoopen; ook moest hij tot den koop de toestemming hebben.

§ XI. *warenstew*, behoedenden staf, van *wara*, behoeden, en *steff*, *stew*, staf. A. op *wara*.

thi other. Door deze anderen worden zonder twijfel diegenen bedoeld, welke een tegenovergesteld belang als de voogd hadden. Het staat hier in het enkelvoud, wordende er een zelfstandig woord onder begrepen, de andere partij.

§ XII. *noma*, door den Heer W. verkeerdelijk overgezet. Zie de noot aldaar. *Noma*, bij omzetting *mona*, *monna* en *monda* (de *nn* verwisselt in deze, gelijk in andere Noordsche talen, met *nd*), voogdij.

berna is niet dorschen, maar geboren; zoo is *kerna*, gekozen. De vrouwen stonden onder voogdij, wat hunne goederen betrof; indien er meerderjarige mannelijke afstammelingen, van vaders zijde, waren, gingen die voor, en waren de *berna*; die van moeders zijde noemde men *kerna*.

Bij HALSEMA, in de *Verhandel. van het Gron. Gen.*, *II Deel*, *2da petitio*: *Thruch thet Colene hét bi alda tidem Agrippina end alle noma*, omdat Keulen bij oude tijden Agrippina genoemd werd, en aller voogd (was). Keulen was het Aartsbisdom, waaronder Friesland, in het Geestelijke, behoorde; HALSEMA, ibid. p. 441. Verder vindt men aldaar, *Huns. L. R.* p. 25: *Enre frowa hire dre uteriven, bi elleve merkum*; *iestha bi elleve ethem*, *jef se thes bitigia welle thet se a*

noma sé, d. i., «eene vrouw haar oor uitgescheurd, elf «mark, of elf eeden, ten zij zij klagen wil, dat zij gehuwd «is.” In de *Willekeuren van Fredewolt*, art. 11: *Aldar umme, dat dat kynt an dere olderen is allyke na nomen.* B. § 96 vindt men dit bevestigd, alwaar men voor *alle frouwes noma* leest: *Sa skelin alla frowa a fore monda stonda*, en deze § woordelijk daarmede overeenkomt.

§ XIII. *inna tha honde*, woordelijk in de handen; wanneer iemand, ziek zijnde, zich niet *alleen* konde helpen, noch zijne goederen beheeren, dan was zoodanig iemand onder verzorging van hem, die zijn erfgenaam *ab intestato* was. B. § 98.

§ XIV. Zie B. § 99.

§ XV. In deze § vindt men het regt van Successie, dat aan den lande moest worden betaald; erfenissen, buiten den zesden graad, betaalden van zes mark waarde, eene schelling: de mark tegen tien schellingen gerekend, maakte het 1⅔ pCt.

§ XVI. *bitein*, beteeld, van *tia*, telen. Waar geene kinderen zijn, vererft de nalatenschap aan de ouders: *uppa then hérth*; waren er kindskinderen (en de ouders waren dood) in den derden graad der zijdlinie van den broeder, dan gingen deze vóór de nog levende zusters des overledenen.

biscrien, beschreid, ook overschreden; men noemde het eene beschreide erfenis, wanneer de erfgenamen, ingevolge de wet, *ab intestato* erfden; en *wénich*, van *wena*, weenen, en *ig*, *igge*, hoek, zijde, een' zoodanigen erfgenaam. Was deze er niet, dan waren de vier hoeken (vier staken) overschreden, en deze werd dan *onween lawa*, onbeweende erfenis, genoemd. A. 320, *biscria*, beschreijen; KIL. beschrijden, *passu attingere;* overschrijden, *Transgredi*. *Biscrien*, dus ook overschreden. v. W. 208.

fatherem, kerkvoogden; waarschijnlijk ook belast met het houden der geboorte-, huwelijks- en sterfregisters, omdat zij er bij tegenwoordig moesten zijn, om de afwezigheid te bewijzen; zie *aanmerk. no.* 3 *der Doemen.*

That wellath alle Amesga. Dit zal, naar mijn inzien, beteeke-

kenen, dat dit regt over geheel *Emsigerland* van kracht was, gelijk de uitdrukking: *Thet is aller Fresana Riucht*, beteekenen zal, dat dit in alle deelen van Friesland als regt gehouden werd; zoo ook: *Thet wellath Brocmen*, dat dit door geheel Broekmerland regt was. Het is genoeg bekend, dat in ieder der zeven Zeelanden, welke Friesland uitmaakten, ieder district van zulk een Zeeland dikwijls verschillende wetten gehad heeft, gelijk uit de overgeblevene stukken genoegzaam is op te maken; en de Heer WIARDA, die in *thet wellath Brocmen* een bewijs voor de groote vrijheid der Friezen meent te vinden, heeft, mijns inziens, misgetast; ik voor mij vind hier ten minsten niets in. Zie hem *Brocm. Wilk.*, *voorberigt*, § 7, 8.

§ XVII. *senne*, door den Heer W. door zonen overgezet, gelijk ook § LVIII en LIX. *Senne*, *sinnethe* en *sinhigen*, zijn woorden van ééne beteekenis: het zijn echte lieden, huisgenooten, en deze beteekenis aannemende, zijn deze drie paragr. duidelijker. Zie A. op *sea*, en As. 244. Deze § houdt het volgende in: Twee echtgenooten hebben eenen zoon, en deze zoon heeft ook een kind, en de vader (des zoons kinds grootvader) sterft eerst, en de zoon (vader van het kind) wordt dood geslagen, en daarna sterft het kind, waardoor de erfenis open valt, dan deelt de moeder (van het kind) met de grootmoeder en grootvader van het kind, haars mans dooddeel. B. § 103 staat: *monne ieftha wive*. WIARDA heeft hier evenwel de lezing der *Cod. Oelrichs* niet begrepen, en *sin ieftha sinne* (zinnen of gezigt,) door of den zoon van zijn gezicht overgezet.

§ XVIII wil, dat bij uitboedeling van alle kinderen, het goed der overledene kinderen op de ouders vervalle, en ingeval er een der ouders dood is, dan deelen de broeders en zusters de helft der nalatenschap, en de andere helft krijgt de overgeblevene der ouders.

utbaldath, uitboedelt. A. 59. KIL. boel, boedel, *suppellex*, *et dos*; het uitzet, hetwelk de ouders aan hunne kinderen en de broeder aan zijne zusters mede ten huwelijk gaf.

bi-

bitcyna; zie A. 232 *bitein lawa*, bezogenes, das ist beërbtes, Erbschaftsgut; het eerste van *tia*, trekken, en het tweede van *tia*, telen. *Ostfr. L. R.* heeft: betogen Loefgut. v. W. 260.

§ XIX. *witherrdcht*, wederreikt, terug geven; van *ráka*, *reka*, geven; de *ch* is hier *k*, deze worden onder elkander verwisseld; ook *ch* met *g*; zeldzamer *k* en *g*. B. § 100.

§ XX. *fiás*, bij W. aanvertrouwd goed; het komt mij voor, dat het hier, in het algemeen, voor eigendom staat, en zoude het liever door geld overzetten, omdat er op volgt: *thet him ield a honde iewen se*, dat hem geld te bewaren gegeven is; er ligt zekerlijk het denkbeeld in opgesloten, maar het is in den tekst niet stellig uitgedrukt.

§ XXI. *fiá-éth*, *with-éth*, zie § 37. Hier is de *fiá-eth* dien eed, welken diegene doet, die het goed bij de scheiding gegewaardeerd heeft; en de *with-éth*, bewijs, dat alles te regte is uitgekeerd. B. § 102, alwaar *fiá-* en *bodel*-eed gelijk gesteld worden.

§ XXII. Hieruit ziet men, dat de vader, gedurende zijn leven, de vrije beschikking over zijne goederen had; wanneer er zonen waren, dan erfden de dochters niet in dezelfde mate, maar slechts half. Zie § LXXX. Indien het volle broeders waren, dan deelden zij hun ouders goed, in gelijke deelen. Hier wordt van goed, niet van *lawa*, nalatenschap van vaste goederen, gesproken. Zie mijne aanteekening op § LXXX. B. § 104.

§ XXIII. *wtlogath*, uitlooft. A. 251 en 253.

meikerem, zoenslieden, van *maka*, maken, beslissen; *mec*, een zoen, overeenkomst. *Meeting*, is in Engeland eene vergadering, waarin men met elkanderen plannen maakt, om iets uit te voeren, volksvergadering. *Mekere*, zoensman. B. § 107, op *mec*.

§ XXIV. *biriucht*, beregt, zonder toestemming der ouders of des broeders zich aan iemand verlooft, hetwelk haar geoorloofd was. A. 253.

bolt-

bolischet, *boldbreng*, bij verkorting voor *bodelschet*, uitzet, huwelijks medegift. A. op *bodel*.

§ XXV. *biseiten;* zie no. 8 *der aanteeken. op de Doemen.* Het beteekent hier grondbezitter, die bezeten of gezeten is, een ingezeten.

§ XXVI. *baria;* zie v. W. 274; KIL. baeren; A. *baria*, openlijk schreijen, geluid, gebaar maken, overdragtelijk klagen. B. 134, 139. EPKEMA op *beeren*.

§ XXVII. *holda*, vrienden, van *hold*, *houd*, houden, aankleven. A. op *hold;* B. § 139, 91; MEIJER, *holde*, *houd*, vriend; *houw en trouw*, gunstig en getrouw. KIL. hold, hield, houd, *amicus benignus*, *favens*.

§ XXIX wil, dat geene minderjarigen zullen getuigen; ook mogt niemand getuige zijn of hij moest insgelijks dergelijke goederen, als waarover verschil was, vrij en onbezwaard, bezitten. B. § 150. Zie VAN DE WALL, *Handv. en Priwil.* pag. 113, alwaar deze personen onder den naam van *Even knien* (dat is, evenboortige, van gelijke geboorte,) voorkomen. Deze § schijnt met de Handvest van Grave JAN VAN HENEGOUWEN, van den 9 Junij 1303, aan die van Zuid-Holland gegeven, overeen te komen, welke naderhand door KAREL *de Vijfde*, den 11 Maart $\frac{1533}{1534}$, is vernietigd. Zie V. D. WALL, ibid. p. 964. *Even knie* komt in de O. F. W. gewoonlijk in de beteekenis, van naastbestaanden in gelijken graad van bloedverwantschap tot eenen derden staande, voor.

§ XXX. *snora;* MEIJER, *snorre*, *snurre*, snaar, broeders of zoons wijf; KIL. snorre, snurre, snarre, *nurus*.

§ XXXI. *partie*, oproer; zie A. op *partie;* v. W. 293; KIL. paertye; B. § 151.

§ XXXIII. *teringe*, schade, van *tera*, verteren, minder worden, verminderen. A. op *tera*.

Deze en de vorige § handelen van brandstichtingen, en in hoeverre iemand voor brand moest instaan; in de eerste plaats: brand door eigen vuur, zonder opzet, verpligt niet, om van goederen, in bewaring gegeven en bij dien brand verbrand,

de

de waarde terug te geven; en in de tweede plaats: brand door een ander veroorzaakt, geeft geene actie tot schadeloosstelling aan diegenen, wier huizen, ten gevolge van dezen brand, mede zijn verbrand, tegen diegenen, wiens huis in brand gestoken is; B. 153, 154.

§ XXXIV. Zie B. § 168.

§ XXXV. *horres*, 2de naamv. enkelv., van *hore*, slijk, modder. A-s. *horh;* A. *hor;* B. § 168; v. W. 579, *aarde.* In Hamburg roepen de stadsbedienden, als zij aankondigen dat de straten moeten schoon gemaakt worden: *Haar van der straaten, edder mijne heren wardt in panden laten.* A. 195; B. § 87 en § XXXVII.

ird fét, landmeters voeten, aardvoeten. Zie O. I dl. § 13, *molles foten.*

§ XXXVI. De zin dezer § is deze: Wanneer twee personen te zamen een stuk land in gemeenschap hebben, de eene meer, de andere minder, dan zal diegene, welke het meest heeft, dit land zelven kunnen gebruiken, en de andere moet hierin toestemmen; indien zij het verhuren, dan neemt ieder zijn aandeel van de huur.

§ XXXVIII. *fagat;* W. verarbeid, geploegd; v. W. 556, geploegd. Deze heeft *fachta* vroeger door vruchten overgezet, hetgene van *faga* afstamt. Zie verder pag. 805, ibid.; het staat tegenover *ette*, geweid. A. zet het ook door ploegen over; het komt van *fagia*, *faga*, *fana*, *fa*, vatten, nemen, vangen, plukken; waarvan *facht*, *fecht*, de vrucht, de vacht. B. § 86.

ette. A-s. *etan*, eten, weiden; hiervan *etfenne*, weidland. Zie hierover breedvoerig v. W. p. 656 en 584, noot *b.*

hérselde, te huur, van *hér*, huur, en *sella*, verkoopen. Zie over *sella* KIL. op sellen; en v. W. pag. 256; B. § 86.

§ XXXIX. *swetnat*, aangrenzende; zie KIL. op zwetten, swetgenoot; v. W. p. 584; A. op swet; B. § 69. De grensscheiding tusschen *Leeuwarderadeel* en *Menaldumadeel* wordt nog tegenwoordig de *Swette* genoemd.

De-

Deze §, gelijk ook de voorgaande, bepaalt het regt van niäarkoop. Regt tot niäarkoop hadden: 1° de naaste vrienden; 2° de aanzwettende, en 3° die daar naast lagen. Was de verkooping door overroeping dezer geschied, en niemand wilde het hebben, en een ander had het gekocht en betaald, geploegd of geweid, of verhuurd, dan was zoo iemand rustig bezitter, en men kon van het niäarregt niet meer gebruik maken.

§ XLI. *Walburchdey*, dag van den H. WALBURG; deze valt in, volgens v. W. p. 590, noot *g*, op den 4 Maart. v. W. zegt aldaar: « Volgens zeker geschrift; zou BONIFA«CIUS de oom zijn geweest van WALBURG; en WUNNI«BALD en WILBOLD broeders van WALBURG." MORERI noemt haar zuster van WUNNIBALD; zie *Grand Dict.* op WALPURGE: deze dag valt in op den 25 Februarij. Zie *Acta Sanctorum Belgii selecta; tom II. p.* 319. B. § 160, alwaar den 1 Mei wordt opgegeven.

térmel, huurtijd; v. W. L. 2, cap. 276 en p. 271, noot *g*; B. 133, 160.

tili, 3de pers. van de aanvoeg. wijs, tegenw. tijd, van *tila*, bouwen. A. op *tia;* B. § 133.

§ XLII. *bi steithe anda bi stunde*, op tijd en plaats; zie v. W. p. 592, noot *k;* A. op *tid.*

§ XLIII. *thiánst*, bediende, van *thania*, dienen; zie A. op *tinia.*

scalkhéd, misdaad; KIL. *schalkheyd;* O. 314. Ook dienstbaarheid, van *scalk*, knecht, zoon, vriend.

§ XLIV. *fon tha bed to hilpen*, van het bed te helpen: de kosten der genezing betalen.

§ XLV. Zie B. § 165.

§ XLVI. *scardinge*, scheiding, hek, schutting. A. *skata;* B. § 167. In het O. F. Landr. vindt men: alle schardinge, dat is scheding, tusschen den huesen. v. W. 297.

§ XLVII. *osa droptha;* zie hiervoor § 90.

§ XLVIII. *ieringa*, mestsloot; zie A. op *iere.* EPKEMA op *jerre.*

§ LI. *herem;* 3de naamv. meerv. van *here*, heer; hier Kerkheer, Priester. B. § 175.

§ LII. Zie B. § 176, alwaar men *elte ande sund*, frisch en gezond, aantreft.

§ LIII. *swager sinem here*, de zwager zijnen schoonvader. Zie KIL. op *swaeger*, sioeger, swegerheer, sweer, *socer*, *pater uxoris*. B. § 179, 181.

blódich hond, bloedige hand, moordenaar, doodslager.

§ LIV. De zin dezer § is: Dat de leek voor den wereldschen, de Priester voor den geestelijken Regter moet te regt staan. In § 54 en 55 der *Brockmb.* wordt dit eenigzins omstandiger opgegeven, en daar WIARDA, mijns inziens, aldaar misgetast heeft, zoo zal ik hier deze plaatsen aanvoeren. § 54: *Sleith thi leia thene Papa, sa skel thi redieua ni under sete driua, buta bresze and buta fretha, alsa dén ield sa re inna re Biscopis sone is bisened, and thi Biscop nime sine bonnar.* d. i., «Slaat de leek den Priester, zoo zal de Reg-«ter hem onder borg brengen, buiten en behalve de breuke «en den vrede, voor alzoodanig geld, als in het Bisschops «geregt bepaald is, en de Bisschop neme zijne bangelden.» § 55: *Sleith thi Papa thene leia, sa driue thi redieua ne under sete. Alsa thi Brocmen thene (otherne) deth buta freda.* d. i., «Slaat de Priester den leek, dan brenge de (geestelijke) Reg-«ter hem (den Priester) onder borg, gelijk de Broekman den «anderen doet boven den vrede.» WIARDA heeft dit aldus: *Erschlägt der Laye den Pfaffen, so soll der Richter, jedoch ohne Brüche und Friedensgeld, nicht unter dem Satze das Wehrgeld beitreiben, so wie es in der Bischofs-Sühne beglichen ist, und der Bischof nehme seinen Bann;* en: *Erschlägt der Pfaffe einen Layen, so soll der Richter (das Wehrgeld) nicht unter dem Satze beitreiben, als der Brockmann es (dem andern) thut, jedoch ohne Friedensgeld.* Hij heeft *ni* en *ne* niet verstaan, niettegenstaande hij in zijn *A. F. W. sette, sete*, caution, vorstand, heeft vertaald; *sete* is hier geheel en al verkeerd overgezet; hoewel hij het in § 178 der B. weder goed heeft vertaald. Prof. RASK heeft dit ook reeds in zijne *Fris.*

Fris. Sprogl. S. 110, opgemerkt. Door v. W. p. 97 is dit ook niet begrepen, en aldus overgezet: *Erschläget der Laije einen Priester, So soll der Richter darunter er gesessen, ausser Brüche und Frieden, das geld welches indem vertrage mit dem Bischoff verglichen worden*, enz. Zie mede *Oude Wilckoeren van Langewolt*, in de *Verh. van het Gron. Gen.*, *I D. p.* 10, § 15.

§ LV. *wrrualde dethe*, onwillekeurige daden, niet opzettelijke. A. op *welda;* B. § 182.

wrhus-dethe, door W. niet overgezet, zal misschien beteekenen: in huis, zonder opzet, gedaan. Ik heb het niet kunnen vinden; ook in de B. § 182 komt dit niet voor.

ful bóta anda ful brecma; bóta is de schadeloosstelling, en *brecma* het geld, hetwelk men aan den Regter betaalde wegens overtreding der wetten. *West. Wold. L. R.* 4 *d.* 2 *stuk p.* 58 *der Verh. v. h. Gron. Gen.*

§ LVI. *redinge, scedinge*, beschikking, scheiding; zie KIL. op reden; A. op *red*, en *sceda*, scheiden; op *skata*, en v. W. 265.

§ LVIII. *wtbalth, wtbeldot*, uitboedelt; v. W. p. 268 en 425; A. op *boedel*; B. § 103 en § XVII. hiervoor.

§ LIX. *bérth, behérth*, behoort, betaamt. A. op *beren*, toedragen; B. § 103 en § XVII. hiervoor.

§ LX. *nota, not*, veldvruchten. EPKEMA en O. 32 en 329 *noth.* A-s. *notian*, *uti*, *fructum capere.* v. W. 469.

tali, deele, aanvoeg. wijs van *talia*, deelen. A-s. *talia.* WACHT. *Glos.* in voce; v. W. 469; B. § 97.

tetinge, veetcelt, bij v. W. 469 *telinge*, en door viehzucht (fokkerij) overgezet, van *tia*, voortbrengen: hiervan ook deijen, gedijen. A. op *telen*; *thaling*, viehzucht.

§ LXI. *fén*, deelw. van *fa*, vatten, vangen. A. 121 *fana.*

én tuede ield, twee derde der boete, in het latijn *dupla pars unius compositionis.* A-s *twaede*, *binæ partes ex tribus.* LEIJE, *Dict.* *Twede ield* is halve boete, maar *saunda twede* wederom zes twee derde; zoo heeft men ook *fiwertendesta thrimine*, dertien een derde. *Huns. L. R.* v. HALS. p, 47; O. p. 263.

 § LXII.

§ LXII. *twednath* en *twede*, twee derde; *thrimnath*, een derde. A. op *twa*. *Huns. L. R. voorber. p. XXVI*, *num.* 25 wordt dit verkeerdelijk door twee deelen en derde deel over gezet: aldaar beteekent het tweede maal en derde maal. B. § 52, 53.

§ LXIII. *sath*, put. A-s. *sath:* Marc. XII. 1, *and betynde hyne, and dealf anne sath;* d. i., en omheinde het, en groef eene put. Kil. op sode; A. op *sad. v. W.* p 812.

walle, wel, bron, van *wella*, wellen, opborrelen. v. W. 812; A. op *walle*.

§ LXIV. *wirtze*, werken, arbeiden: de *tz* is de *k*; zie A. 419 *wirk*. Hoeufft, *Taalk. Bijdr. p.* 10.

§ LXVI. *scepene cláther*, gemaakte kleederen; nog tegenwoordig wordt *schepper* in het Vlaamsch voor kleêrmaker gebruikt. A. op *scapa;* B. § 158; Kil. *in voce*.

§ LXVII. De zin dezer § is deze: Wanneer een broeder, die aan zijne zuster, bij de uitboedeling, niet zoo veel gegeven had, als haar toekwam, stierf, zonder mannelijke of andere nakomelingen na te laten, zoodat de erfenis op de zusteren vervalt, zoo mag die zuster, welke niet naar behooren is uitgeboedeld, in geval er zooveel in de boedel overig is, haar te kort komende van de uitboedeling, er eerst uitnemen. Zie B. § 117, hetwelk verder geblijkt uit B § 118 en de hier volgende.

§ LXVIII. *becfengha*, van *bec*, de rug, in Friesland nog overig in te bek gaan, teruggaan, rugwaarts gaan, en *fengh*, vangen, van *fa*, vatten, deelw. *fen*; hiervan het zelfst. n. w. *fengh*.

§ LXIX. *twede bóte*, halve boete; in de B. wordt hiervoor volle boete genomen. O. 165 mede halve boete; O. 11 dl. § 67 en 68 worden de verschillende boeten, naar verschillende omstandigheden opgegeven.

§ LXX. *buta thá fifta kni*, buiten den vijfden graad; het komt mij voor, dat dit *kni* hier in eenen anderen zin moet genomen worden, en wel: dat bij ontstentenis van erfgenamen, in den, bij de wet bepaalden, graad, — die waarschijnlijk niet de zesde, maar eene latere is geweest, — en bij ont-

ontstentenis van den echtgenoot, de erfenis aan den lande verviel. v. W. 266.

beytérie, verbeteren. v. W. p. 452; A. op *bet.*

§ LXXI. *büewen;* zie mijne *aanteek.* § 42: *alsa hi büewen is,* omdat hij in het klooster is.

nén gód wither eruie, geen goed vererve. De kloosterlingen konden geene erfenissen op hunnen naam aanvaarden; maar waren van alle erfenissen uitgesloten; en al het goed, dat zij mede bragten, of in het klooster zijnde, wonnen of verkregen, was het eigendom van het klooster, en niet van hen in het bijzonder: daarom konden zij geen goed weder laten erven aan hunne familie.

§ LXXII. *raff hallath;* zie § 61.

§ LXXIII. *lutherlán*, behoedloon; bij v. W. Lib. 2, cap. 163, vindt men: « Wanner de soene ein wijff nimpt, « und syne bruit tho huiss haelt, so sall he geven syner Moe- « der 12 jaer lang des jares 12 schilling, indeme de Moeder « oeren soene bewaeret hefft in syner Joeget vor water und « vor vüer, dat he dorch oere versümenisse genen schaden « an synem lyve hadde." Zie verder O. 28 en 187; A. op *lena.* Wiarda leidt dit *luter* van *lot*, wedervergelding af, en v. W. 462, van *luter*, vuilnis, slofheid; ik heb het door behoedloon overgezet, omdat er het denkbeeld van verzorging in opgesloten ligt, en zoude het liever van *louteren*, zuiveren, willen afleiden. O. 186 is het mede door behoedloon overgezet, en wel op grond, dat er in het *M.S.* Emmius *huderslan* staat; doch is niet vreemd, dat het van het Fr-th. lutter, *purus*, moet afgeleid worden.

§ LXXIV. Zie mijne aant. op § 87.

§ LXXVI. *satha*, *saddikum*, zode, zooddijk. In het A. verkeerdelijk door moeras overgezet; zie aldaar op *sad;* v. W. 890, alwaar men mede deze bepaling vindt. Zie mede *Verh. van het Groning. Gen.*, *III D. aant. op de Wilk. van Hunsterland*, p. 41.

§ LXXVIII.

§ LXXVIII. Zie deze bepaling mede in het O. F. L. bij v. W. p. 887, alsmede in de *Wilckoeren van Humsterland*, § *XII*, *pag. xxxvi*. *Verh. van het Gron. Gen. III D.* en *aanteek.* aldaar p. 42; alwaar men mede de wijze, in Overijssel en Gelderland hieromtrent gebruikelijk, vindt beschreven.

§ LXXIX. *vnedelmon*, beteekent hier niet een' man, die niet van adel is, maar een', die geene vaste bezittingen heeft. *Ethel* beteekent in het O. Fr. erfgoed; *etheling*, zoon van een erfbezitter; zie v. W. p. 35, in de noot *p*. *Endelingen*, *edelingen* komt af van *edel*, *ethel* en *ling*, zoon; *ethel* bestaat uit *aehte* (*substantia*), oorspronkelijk van *ee*, *ewa*, instelling, regt, en uit *thél*, deel, *pars*, *portio*: een edel is dus *portio legitima bonorum*, wettig deel der goederen. *Swes-* of *sues-*deel is hetzelfde als *ethel*. Zie JUN. *Glos. Goth.* op *swes*. Men vindt dit in het zesde Landregt der O. F. W. p. 157: *Soe weddat him syn Fader ieftha syn Moeder ieftha syn Foermond riucht suesdeel efther sine degem*; d. i., «Zoo verzekeren hem «zijn Vader en zijne Moeder en zijn Voogd zijn wettig erf- «deel na hunnen dood.» v. W. 534.

§ LXXX. *ayn gód*, geërfd, vast goed. Daar ik, in het vertalen dezer §, aanmerkelijk met den Heer W. verschil, (zie mijne aanmerking bij dezelve) zoo heb ik gemeend mijn gevoelen hier, kortelijk, te moeten ophelderen. Het eerste gedeelte, waarin dan ook het verschil is gelegen, luidt aldus: *Ther ne mey nén móder nene vnafte kinder tya to hir ayn gód*; het hier voorkomende *tya* heeft de Heer W. door voortbrengen, en ik door trekken, overdragtelijk erven, overgezet. In beide beteekenissen komt dit woord in het O. Fr. voor; maar ik meen zulks hier in de beteekenis van trekken, erven te moeten nemen: «Geene moeder kan «[mag] onechte kinderen haar eigen [vast, geërfd] goed laten erven;» en waarom niet? *huente thi feider faken vnwis is*, «dewijl (W. heeft schoon) de vader dikwijls onzeker is.» Doch nu volgt er eene uitzondering: *Werth thiu móder dád-slain*, *sa nimpt thet kind hire móders liff anda lawa*, *anda thá friun-*

friunde nawt. d. i. « Wordt de moeder dood geslagen, dan « neemt het kind zijn moeders lijf [weergeld] en nalatenschap « [van losse goederen, en niet haar *ayn gód:* dit verërfde op « de vrienden] en de vrienden niet;" waarvan de meerdere bevestiging volgt: *Heth thiu móder áfte kinder; sa delath hia hire móder gód, alsa hit hért.* d. i. « Heeft de moeder echte « kinderen, zoo deelen zij hun moeders goed, gelijk het be- « hoort;" en hoe dan? *bi hondum, twá sustere aien ánnen bróther*, « bij handen, twee zusters tegen eenen broeder." In de *Allernyeste Wilckoeren van Langewolt*, § 26, in de *Verh. v. h. Gron. Gen.* I dl. wordt wel gezegd, dat de moeder geene onechte kinderen heeft, maar bepaaldelijk als zij alleen zijn, en alsdan krijgen zij het doodgeld, indien de moeder dood geslagen wordt, hetwelk hier in deze § bedoeld wordt.

ALPHABETISCH REGISTER

DER

WOORDEN,

IN DE

AANMERKINGEN VOORKOMENDE.

VERBETERINGEN.

Pag.	17.	11	reg.	*v. bov.*	het zij geheel,	*lees:*	het zij zij geheel.
«	57.	4	«	«	aller,	«	allen.
«	58.	8	«	«	seid	«	scíd.
«	58.	12	«	*v. ond.*	Jefthakorn,	«	Jeftha korn.
«	95.	2	«	«	vindt men men	«	vindt men.

